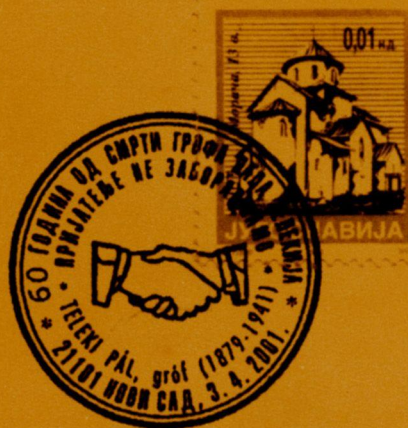

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

Gróf Teleki Pál
élete és munkássága

Tudományos konferencia

Újvidék

2001

3-4

2001

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXXI. évfolyam, 2001. 3–4. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

Fő- és felelős szerkesztő:

Fehér Kálmán

E szám szerkesztőbizottsága:

Bordás Győző, Manić Dušanka és Orosz János

A szerb nyelvű szövegeket a Tartományi Végrehajtó Tanács fordítószolgálatának munkatársai fordították

Lektor:

Farkas Zsuzsa

Korrektor:

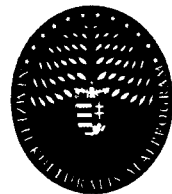
Buzás Márta

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

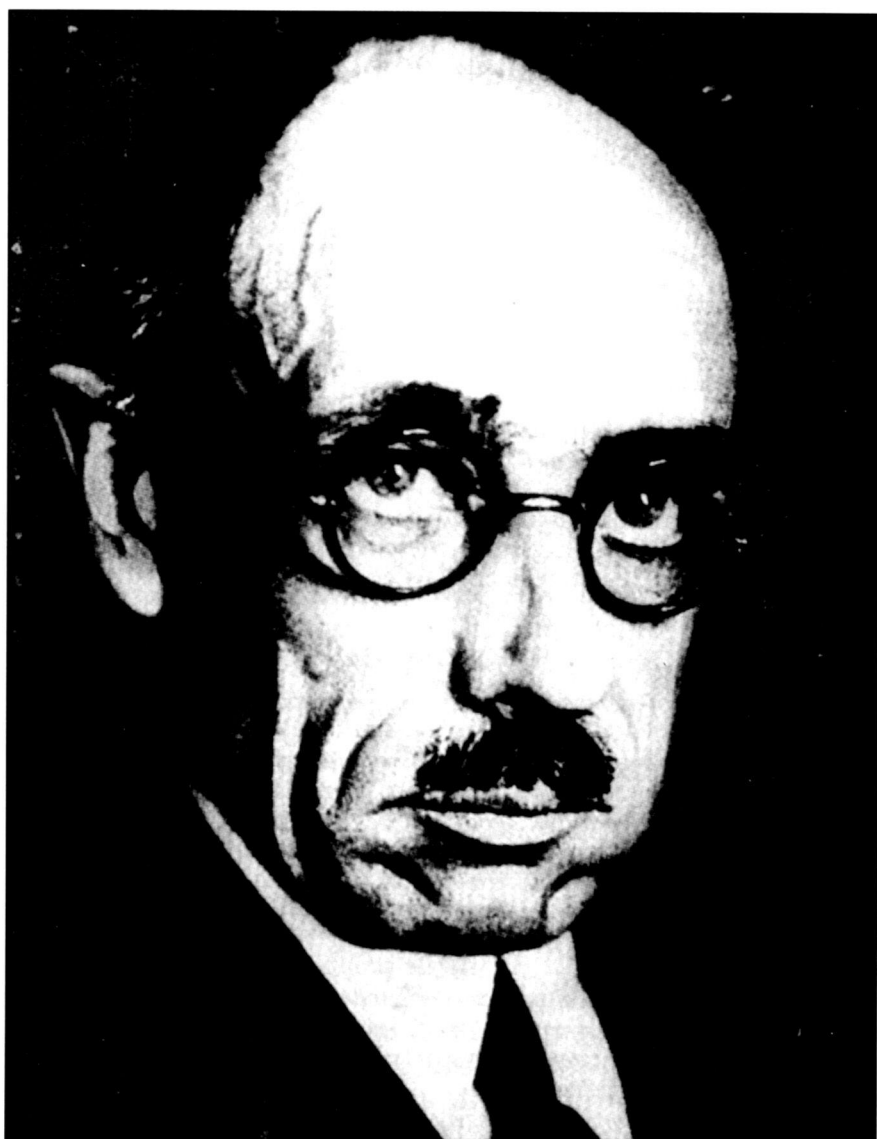
NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Folyóiratunk támogatói a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma,
a Nyílt Társadalomért Alap – Jugoszlávia, az Illyés Közalapítvány
és a Nemzeti Kulturális Alapprogram, Budapest

TARTALOM

Dušan Janjić– Egeresi Sándor:	Fölkérőlevél 6
Nenad Čanak:	Bevezető 7
Živko Surčulija:	Történelmünket nem választjuk 9
Lajčo Klajn:	Dr. Teleki Pál gróf személyisége és munkássága 11
Teodor Kovač:	Teleki gróf antiszemitizmusa 21
Sava Babić:	Szörnyű gesztus 25
Hegedűs Antal:	Teleki Pál és a cserkészlet 30
Bosnyák István:	Történelmi dráma 34
Csehák Kálmán:	Gróf Teleki Pál – az ember, a tudós, a politikus 36
Romsics Ignác:	Magyar külpolitika 1920–1941 48
Szarka László:	A trianoni békeszerződés Teleki Pál életművében és a magyar közgondolkodásban 63
A. Sajti Enikő:	A magyar–jugoszláv közeledés és a kisebbségi kérdés 1940–1941 70
Saša Kicošev– Kocsis Károly– Branislav Đurđev:	Teleki Pál mint földrajztudós 75
Nikola L. Gaćeša:	Széljegyzetek Teleki Pál grófról a két világháború kö- zötti jugoszláv–magyar kapcsolatok szempontjából 79
Ljubivoje Cerović:	Szerbek az 1526. évi mohácsi csatában 87
Vujicsics Sztoján:	Balkáni vajúdások 92
Tilkovszky Lóránt:	„Nem és nem – amíg én élek!” 100
Györkei Jenő:	Teleki Pál és a magyar szuverenitás 106
Branislav Đurđev– Saša Kicošev:	A Duna–Körös–Maros–Tisza új eurorégió és a tudo- mányos együttműködés 109
Dragoljub Živković:	Vajdaság Szerbiában és Európában 111
Gojko Mišković:	Teleki Pál gróf, ahogy Sugár F. Péter történész látta- ja 114
Orosz János:	Zárszó 117

Hatvan éve halt meg gróf Teleki Pál

FÖLKÉRŐLEVÉL

Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza
Etnikai Viszonyok Fóruma

Az Etnikai Viszonyok Fóruma és Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza dr. Teleki Pál gróf magyar miniszterelnök tragikus halálának 60. évfordulója alkalmából 2001. szeptember 22-én egynapos kerekasztal-konferenciát szervez, melynek témája:

TELEKI GRÓF ÉS A JUGOSZLÁV–MAGYAR VISZONYOK

Dr. Teleki Pál gróf szerepe a jugoszláv–magyar kapcsolatok alakulásában

A jugoszláv/szerb–magyar kapcsolatnak a múltban voltak szép és kevésbé szép időszakai. Ebben különféle körülmények játszottak szerepet, többek között a felelős személyek magatartása, akik közül Teleki gróftól külön hely illeti meg.

Reményeink szerint a kerekasztal-konferencia hozzájárul Teleki gróf életének és művének, továbbá a jugoszláv/szerb–magyar viszonyokban betöltött szerepének az átfogó elemzéséhez. A konferencia munkájában részt vesznek a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság és a Magyar Köztársaság kiemelkedő szakemberei és politikusai.

A tudományos kerekasztal-konferencia színhelye Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőházának nagyterme. A konferencia szerb és magyar nyelven folyik.

Terveink szerint a konferencia anyagát, szerb és magyar nyelven, szeretnénk könyv formájában is megjelentetni.

Megtiszteltetésnek vennénk, ha eleget tenne felkérésünknek, és hozzájárulna a konferencia sikeres megrendezéséhez.

Egeresi Sándor
Vajdaság Autonóm Tartomány
Képviselőházának alelnöke

Dr. Dušan Janjić
a Fórum nevében

BEVEZETŐ

Dobar dan, jó napot kívánok! Örülök, hogy itt a tartományi székváros parlamentjében üdvözölhetem Önöket, abban a teremben, ahol a százhusz vajdasági képviselő azon fáradozik, hogy minél fejlettebbé tegye e térséget úgy gazdaságilag és anyagilag, mint a szellem területén is.

A Tartományi Képviselőházban azon is fáradozunk, hogy egyes történelmi igazságtalanságokat is megvilágítsunk, már csak azért is, mert úgy véljük, hogy sok történelmi tény túl sokáig rejtőzött a nyilvánosság elől, és szükségtelesen mellőzték az igazság kimondását, ahelyett, hogy bátran szembenéztek volna cekkel.

E képviselőház mostani tisztségviselői tényfeltáró bizottságot hoztak létre az 1941 és 1945 közötti események feltárására, amikor, mint tudjuk, sok borzasztó esemény történt: a magyar fasiszták vérengzéseket hajtottak végre a megszállt vajdasági területeken, majd a felszabadítók ismételték meg ugyanezt azokon, akiket itt találtak. Véres tehát Vajdaság múltja, sajnos nem volt mentes az igazságtalanságoktól.

Mi azon vagyunk, hogy lezárjuk a XX. század történéseit, és hogy a XXI. század az itt élők méltó otthona legyen.

Teleki Pál gróf minden kétséget kizáróan a jellemesség mintaképe és a becsületé, aki mintakép is. Nem véletlen, hogy ma az ő jellemisége készít bennünket gondolkozásra. Amikor elmélkedést említek, akkor arra is gondolok, hogy errefelé még egy évvel ezelőtt is nagy igazságtalanságok történtek, a rossz győzedelmeskedett. Ez az az időszak, amikor a vajdaságiak nevében is követték el a rosszat, a vajdaságiak nevében is rombolták Vukovárt, három és fél éven át bombázták Szarajevót, és mindezért Belgrádban senki sem lőtte főbe magát. Ötmillió szétköltöztetett, százazrek halála, ez volt az ára ennek a becstelenségnek és amoralitásnak, aminek véget kellett vetni.

A szerb–magyar, illetve jugoszláv–magyar kapcsolatok lesz most a téma, pontosabban azon való töprengés, lehet a különbözőségeken is együtt élni. Elmélkedni, mint a történelem is bizonyította, azon, hogy a különbözőségek gazdagságot is jelentenek, s Vajdaságot éppen a sokszínűsége teszi azzá, ami, s az a hídszerep, amelyet dél és észak, kelet és nyugat között betölt. A ciniku-

sok szokták mondani, ne legyen híd, mert azt mindenki tapossa. Van ebben is igazság, de mi csak így tudunk élni.

Ismételten üdvözlöm a tanácskozás résztvevőit, és őszintén remélem, hogy a következőt már a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia szervezi majd.

Nenad ČANAK

TÖRTÉNELMÜNKET NEM VÁLASZTJUK

Tisztelt hölgyeim és uraim, kolléganőim és kollégáim, kedves barátaim, nagy megtiszteltetés számomra, és elégedettséggel tölt el, hogy Önöket az 1989-ben alapított Etnikai Viszonyok Fóruma nevében – egyik alapítójaként – üdvözölhetem.

Mint tudják, az Etnikai Viszonyok Fóruma a Teleki Pál grófnak a jugoszláv–magyar, illetve a szerb–magyar kapcsolatok fejlődésében betöltött szerepére vonatkozó kerekasztal-értekezlet egyik szervezője. Azt mondom, hogy jugoszláv–magyar, illetve magyar–szerb kapcsolatok, hisz mindannyian tudjuk, hogy Jugoszlávia 1918-ban jött létre, a szerb–magyar, illetve a magyar–szerb kapcsolatok viszont jóval korábbi keletűek. Hogy ne mondjam állandóan azt, hogy jugoszláv, illetve szerb, engedtesék meg nekem, hogy amikor jugoszlávot mondok, az mindig magában foglalja a szerbet is, így rövidebb.

Bizonyára tudják, hogy a jugoszláv–magyar kapcsolatok a történelmi körülményektől függően alakultak, voltak szép és kevésbé szép korszakai. Az, hogy szép vagy kevésbé szép korszak, az ellentétek vagy a barátság, együttműködés időszaka jött-e, mindig is Jugoszlávia és Magyarország, illetve a jugoszláv népek és a magyar nép gazdasági, kulturális és politikai elitjétől függött. A jugoszláv–magyar kapcsolatok alakulásában a legdöntőbb szerepet talán a politikai elit vezető képviselői játszották. Azok közül, akik a jugoszláv–magyar kapcsolatok hosszú története során kiemelkedő szerepet játszottak, mindenképpen kitűnik gróf Teleki Pál professzor. Nem sokat beszélnék Teleki gróf személyiségéről és életművéről, hiszen körünkben tartózkodnak e téma jeles ismerői Magyarországról is, de Szerbiából, illetve Jugoszláviából is. Csak egy mondatban mondanám el, hogy jelentős történelmi személyiségről, tehetséges, pragmatikus és egy kissé ellentmondásos politikusról van szó. Konzervatív is volt, antiszemita is, egyesek szerint a határrevízió szószólója, ugyanakkor viszont szavatartó ember is, aki adott szava, tisztességtudata, a szomszédos nép integritásának és barátságának tiszteletben tartása miatt önként vállalta a halált.

A Fórum szívesen vállalta ennek a kerekasztal-értekezletnek a megszervezését, mert hozzá kell járulnia Teleki gróf életének és művének átfogó elemzéséhez. Ezt az értekezletet csak bevezetőnek szánjuk, utána szeretnénk más tanácskozásokat is szervezni a jugoszláv–magyar kapcsolatok kiemelkedő személyiségeiről, különösen azokról, akik pozitív irányba mozdították ezeket a kapcsolatokat. Egyik ötletünk az, hogy a kiemelkedő személyiségeknek szentelt következő beszélgetés Bibó Istvánnal foglalkozhatna. Nekem személy szerint azonnal a közép-európai nemzeti vezetőkről írt nagyszerű tanulmánya jut

eszembe, melyet újra és újra kellene olvasni, tanulmányozni, akár a tankönyvekben idézni.

Szerintem történelmünket nem választjuk. Csak igaz valójában és teljes összetettségében tanulmányozhatjuk. Viszont tanúi vagyunk annak, hogy a történelemből lehet válogatni – válogatunk is, és ebben különbözünk egymástól. Egyesek ugyanis csak azt választják, ami csúnya, rossz volt kapcsolatainkban, azaz az ellentéteket, konfliktusokat stb. De vannak olyanok is (és mi ezt az irányvonalat szeretnénk támogatni), akik azt kutatják, ami jó volt, pozitív volt, ami népeink barátságát szolgálta.

Tanulmányoztam a nacionalizmust, és tudom, hogy a szélsőséges nacionalisták a más nemzet iránti gyűlölet hangján szólva abból az állításból indulnak ki, hogy a történelem tele van gonoszszággal. Az ilyenek a történelemben azt keresik, ami két nép kapcsolatában a legcsúnyább volt, azt kutatják, ami elválasztott bennünket, nem pedig azt, ami barátságot és együttműködést szülve összekötött. Ezért döntöttünk úgy, hogy a jugoszláv–magyar kapcsolatok távolabbi és közelebbi történetéből olyan személyiségekkel és eseményekkel fogunk foglalkozni, akik, illetve amelyek a jugoszláv–magyar jószomszédi viszonyok, barátság és együttműködés fontosságát tartották szem előtt. Ezért hívtunk erre az összefüvetelre mind Jugoszláviából, mind Magyarországról olyanokat, akik jól ismerik Teleki grófot, az embert, tudóst és politikusot, hogy hozzájárulhassanak nemcsak e jelentős történelmi személyiség minél objektívabb képének a megrajzolásához, de ahhoz is, hogy felfedjük: milyen szerepet játszott a jugoszláv–magyar barátság és jószomszédi viszonyok fontosságának és annak a tudatosításában, hogy milyen jelentősek ezek a kapcsolatok Jugoszlávia és Magyarország nemzeti és államérdekeinek, a jugoszláviai magyar és a magyarországi szerb kisebbség helyzetének a valóra váltása szempontjából.

A jugoszláv–magyar kapcsolatokban tapasztalt pozitív példák megvilágítása és a nyilvánosság elé tárása nem öncélú. Hozzá kellene járulnia a demokratikus Magyarország és a demokratikus Szerbia, illetve Jugoszlávia által annak érdekében tett erőfeszítésekhez, hogy a kölcsönös megértés, bizalom és a mindkét fél érdekében álló baráti együttműködés légköre alakuljon ki. Mint ismeretes, Magyarország az Európai Unió kapuja előtt áll, a demokratikus Szerbia és Jugoszlávia vezetősége pedig elsődleges politikai céljául tűzte ki az Európai Unióba való belépést. Tehát közös ügyünk ez. Közös a céljaink, közösen kell megvalósításukon dolgoznunk. Az Európával való együttműködés nehezen képzelhető el, ha előbb nem jön létre a szomszédok együttműködése. Ezek szerint a Balkánon és Délkelet-Európában való együttműködés, a közvetlen szomszédok együttműködése a modern Európai Unióba való közös belépés feltétele. Vajdaság ilyen szempontból nagyon sokat tehet, és tesz is. Ismeretes, hogy van már szegedi folyamat, van eurorégió. Ezek szerint a soknemzetiségű, multikulturális, autonóm Vajdaság a maga 22 nemzetével, történelmével, kultúrájával, földrajzi fekvésével, stabil interetnikai viszonyai-val, gazdasági fejlettségi szintjével – véleményem szerint – Jugoszlávia és Szerbia aranykapcsa Európával. Vajdaság az interetnikai viszonyokat és a nemzeti közösségek helyzetét már a nemzeti közösségek, illetve kisebbségek védelmére kidolgozott európai szabványok szem előtt tartásával építi. A többi között ezért is vagyunk ma itt Újvidéken, Vajdaságban.

Munkájukhoz sok sikert kívánok. Köszönöm.

Dr. Živko SURČULIJA

Dr. Lajčo Klajn

DR. TELEKI PÁL GRÓF SZEMÉLYISÉGE ÉS MUNKÁSSÁGA

*Teleki Pál gróf szerepe a jugoszláv–magyar, illetve a szerb–magyar
kapcsolatok fejlődésében*

ÉLETRAJZI ADATOK: Teleki Pál gróf (Budapest, 1879. november 1.–Budapest, 1941. április 3.) ismert földrajztudós, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, politikus, külügyminiszter (1920–1921), vallás- és közoktatásügyi miniszter (1938), két alkalommal miniszterelnök (1920–1921. és 1939–1941). Külügyminiszterként részt vett az I. világháború utáni párizsi békeértekezleten, amely 1920. június 4-én a trianoni szerződés meghozatalával ért véget. Annak a küldöttségnek a tagja volt, amely 1940. december 12-én Belgrádban aláírta a Jugoszlávia és Magyarország közötti örök barátsági szerződést. Hitler óriási nyomást gyakorolt rá, hogy Magyarországot vonja be a II. világháborúba, ami a Jugoszlávia elleni háborút is jelentette volna, de ezt Teleki határozottan elutasította. Ezért nagy árat kellett fizetnie. Halálának körülményeit homály fedi. Ma is csak találgathatunk, hogy tényleg öngyilkosságot követett-e el, vagy valamely németbarát kéz vetett véget életének. (Saccn Kiadó, Újvidék, konzultáns: az alkalmi boríték szövegének szerzője Szabó Judit történész, a bélyegző és a Teleki Pál gróftól ábrázoló boríték szerzője dr. Aleksandar Mutibarić.)

BEVEZETÉS

Teleki Pál gróf személyiségéről és munkásságáról, különös tekintettel a szerb–magyar és a jugoszláv–magyar kapcsolatok fejlődésében betöltött szerepére, sem a történetírás, sem a szakirodalom nem rendelkezik tudományosan megalapozott ismeretekkel. Erről a kényes és jelentős, még mindig tabu témáról nagyon eltérő vélemények és értékelések alakultak ki. A feldolgozott

* A szerző az újvidéki Jogtudományi Kar rendkívüli tanára, éveken át a Vajdasági Alkotmánybíróság bírója volt, a Jugoszláv Nemzetközi Jogi Egyesület tagja, a II. világháborúban elkövetett háborús bűnök kutatója. Könyve: *Genocid i kazna na severnom delu okupirane Jugoslavije (Genocídium és büntetés a megszállt Jugoszlávia északi részében)*, 1991. (a továbbiakban: KL). Ebben a művében külön felhasználta a Horthy Miklós titkos iratai című könyv (1962) dokumentumait. A mű Horthy Miklósnak (a továbbiakban: HM) 1944-ben egy vasúti kocsiiban a Vörös Hadsereg egységei által Berlinnél lefoglalt titkos levéltári anyagát is tartalmazza, továbbá a Magyarország és a II. világháború, 1959 (a továbbiakban: M/II.) című könyvet.

kérdéseket sokszor a kutatás idején időszerű társadalmi-politikai rendszer napi politikai eseményei szövik át. A múltban a szerb–magyar és a jugoszláv–magyar kapcsolatok hol felfelé íveltek, hol hanyatlottak. Teleki Pál gróf ellentmondásos személyiségével Magyarország azon államférfiai közé tartozik, akik különböző bonyolult társadalmi viszonyokban éltek és tevékenykedtek, és olykor az ország életére nézve sorsdöntő kérdésekben hoztak döntést. Adolf Hitler erőteljes és könyörtelen erőszakpolitikájával és az elhatalmasodó nácizmussal szemben – személyes egyet nem értése és ellenállása ellenére is – tehetetlen volt. Horthy Miklós régens, akihez egész tevékenysége fűződött, ugyancsak ellentmondásos személyiségnek számított.

Jóllehet nem értett egyet Hitler valamennyi követelésével, vagy nem igyekezett azokat teljesíteni, mégis támaszként számított rá, abban a hiszemben, hogy ez Magyarország hasznára fog válni. Teleki Horthy korlátlan bizalmát élvezte, kedvenceként „drága Bolinak” szólította, de a legnehezebb pillanatokban cserbenhagyta.

Nyilvánvaló, hogy Teleki Pál gróf életével tanúbizonyságát adta, hogy nem ért egyet Hitlerrel, és ellenállást tanúsít vele és az egész német nácizmussal szemben. Tragikus tétivel figyelmeztetett a világot és az emberiséget fenyegető nagy veszélyre, valamint a lehetséges katasztrofális következményekre, ha Magyarország belép a II. világháborúba és ezzel a Jugoszlávia elleni háborúba is. Az ország vezetősége azonban nem volt elég határozott, hogy kihasználja a magyar nép nagy részének hangulatát, hogy együttérzett Teleki gróffal, és halála miatt gyászba borult. Ez a nép pedig népi ellenállás útján akart szembeszélni Hitlerrel, a más népek leigázására és államaik megszállására törekvő hatalmával. Így ilyen sorsra jutott Magyarország és népe is.

TELEKI PÁL GRÓF ÖNGYILKOSSÁGA ÉS AZ ELŐZMÉNYEK

Teleki Pál gróf öngyilkossága sem a tragikus esemény időpontjában, sem a II. világháború idején, de utána sem volt kétséges. Ezt főként az utóbbi időben kérdőjelezzük meg, de hiányzik a tudományos érvelés és a Teleki gróf tényleges öngyilkosságára vonatkozó érvek megdöntése is. Az utóbbi időben napvilágot látó egyes publikációkban a Teleki gróf titokzatos halálára vonatkozó állítások különböző tanúvallomásokon és feltételezéseken alapulnak (Tilkovszky Lóránt: Teleki Pál titokzatos halála. Helikon Kiadó, Zakár András azonos forrás). A Teleki gróf öngyilkosságához fűződő kételyek megkérdőjelezzik Teleki grófnak Horthy Miklós régenshez 1941. április 3-án saját kezűleg írt és küldött búcsúlevelét is.

Teleki gróf búcsúlevelének szövege így hangzik: „Főméltóságú úr! Szószegők lettünk – gyávaságból –, a mohácsi csata 400. évfordulója alkalmából 1926. augusztus 29-én elhangzott mohácsi beszéden alapuló örök barátsági szerződéssel szemben.” Horthy egy békebeszédet tartott, amelyben emlékeztetett a magyarok és a szerbek török ellen vívott csatájára, hangsúlyozva a két állam közös érdekeit. *(A szerző megjegyzése)* „A nemzet érzi, és mi odadobtuk becsületét. A gazemberék (Hitler – *a szerző megjegyzése*) oldalára álltunk, mert a mondvacsinált atrocitásokból egy szó sem igaz! Sem a magyarok ellen, de még a németek ellen sem! Hullarablók lettünk! A legpocsékabb nemzet. Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok.” Teleki még egy rövidebb levelet írt, amelyben Horthy régensnek benyújtja a kormány éléről való lemondását: „Főmél-

tóságú úr! Ha cselekedetem nem sikerülne teljesen, és még élnék, ezennel lemondok.” Tehát Teleki gróf semmilyen körülmények között sem óhajtott harcba kezdeni és harcot folytatni Jugoszlávia ellen. A Teleki gróf tragikus halála előtti események összességéből, ami eredeti dokumentumokon alapul, kiviláglik Teleki józansága és határozottsága, hogy élete árán is megőrizze becsületét és méltóságát. Ezt együttérzéssel fogadta a magyar nép is. Ehhez íme a bizonyítékok.

Horthy Miklós emlékirataiban (Buenos Aires, 1953, 217/KL, 161., 162. M/II. 337., HM 29-292.) a következőket írta: „Kétségtelen, hogy Teleki midőn 1941. április 3-án éjjel körül golyót röpített agyába, ezzel a tragikus cselekedetével a velünk szemben alkalmazott erőszak elleni tiltakozásunkat akarta megrázó módon kifejezésre juttatni.”

Horthy Miklós 1941. április 3-án levelet intézett Adolf Hitlerhez: „Excellenciás uram! Teleki gróf miniszterelnök ma éjjel agyonlőtte magát. A túlzott korrektség, a tisztaság és kötelességtudás példaképe volt, nagy műveltségű, tehetséges politikus és tudós, aki a megfeszített munka következtében és a súlyos események terhe alatt nem talált más kiutat. Levelet hagyott vissza nekem, melyben azt írta, hogy terheltnek érzi lelkiismeretét, mert a tegnapelőtt este elnökletem mellett és a vezérkari főnök részvételével tartott minisztertanácsban nem ellenezte kellően, noha a nemrégiben megkötött barátsági szerződés kötelezte volna, hogy Jugoszláviával szemben a jelenlegi alkalmat mégis kihasználva »hullarablókká« váljunk. Úgy érezte, hogy a nagy veszély az oroszok és a románok oldaláról fenyeget bennünket. (Teleki ezt egyáltalán nem említette levelében, Horthy úgy interpretálta Hitlernek Teleki levelét, hogy az ne váltsa ki Hitler haragját – *a szerző megjegyzése.*) Tudta (folytatja Horthy), hogy ezzel a veszéllyel képesek legyünk szembeszállni, ahhoz a magyarságnak a végsőkig takarékoskodnia kell emberi és hadianyagával, különös tekintettel a rendkívül rossz közellátási helyzetre. Ezen az ülésen én magam azon a nézetem voltam, hogy – tekintettel a nemrégiben megkötött barátsági szerződésre – törekednünk kell a látszat megőrzésére. Végül azonban azonos nézetem voltunk, nevezetesen, hogy a német csapatok bevonulása után Horvátország valószínűleg kiválik a jugoszláv államképződményből, és ezáltal a szerződési partner, a Jugoszláv Királyság, mint olyan, megszűnik létezni. Teleki gróf egy lelkiismereti konfliktus áldozatává vált, amelyet egész népünk átérez. Nem kétkedem benne, Excellenciád megérti, hogy ez a tragikus eset, amely az újabb kori történelemben egyedülálló, az egész nemzetet megrázta. 1941. március 28-ai levelem értelmében már megtettük a katonai intézkedéseket. De a lelkiismereti konfliktus, amelyben vagyunk, s amelynek mélységére semmi sem jellemzőbb, mint a miniszterelnök öngyilkossága, arra a kérésre kényszerít bennünket, hogy a német hadseregvezetés lehetőleg úgy szabja meg csapataink feladatait, hogy azok mindig összeegyeztethetők maradjanak lelkiismeretünkkel. Nem kell külön ismételnem, hogy mindig változatlan híve maradok Excellenciádnak. Horthy s. k.”

Hitler, ahogyan a dokumentumban áll, megnyugvással fogadta Horthy üzenetét, és részvétét fejezte ki Teleki gróf halála kapcsán, megjegyezve: „Nézetei szerint – különösképpen a jelenlegi történelmi időkben – a nemzetek érdeke és sorsa mindenképp felett áll. Ennek minden egyéni érzelem és sors alá kell hogy vesse magát (Teleki halálára gondolt – *a szerző megjegyzése*) – bármilyen tra-

gikus is legyen az.” Horthy ugyanezt a szöveget küldi el még aznap Benito Mussolininek (HM/ 293–296.).

A Magyar Királyság 1940. szeptember 27-én csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, azaz a tengelyhatalmakhoz (Japán, Németország, Olaszország). Teleki gróf személyesen is, és külügyminisztere, Csáky István gróf útján is tájékoztatta, majd meg is látogatta Hitlert a háromhatalmi egyezmény és Magyarország politikájának összehangolása, valamint egy közös német, olasz, magyar testület alakítása érdekében, amely megoldaná az ezzel kapcsolatban felmerülő problémákat. Teleki gróf igyekezett ezekbe a kapcsolatokba bevonni Olaszországot is, hogy ellenszegülhessen Hitler agresszív fellépésének, fenyegetéseinek és zsarolásainak, hogy Magyarországot a Harmadik Birodalom oldalán bevonja a háborúba.

Teleki Pál gróf 1939. július 24-én levelet intézett Adolf Hitlerhez, amelyben felhívta Hitler figyelmét arra, hogy Európában tényleg nagyon súlyos a helyzet, és hogy egy általános konfliktus esetén Magyarország a háromhatalmi egyezmény rendelkezéseivel összhangban levő politikát fog folytatni, de kérte Olaszország bevonását is, hogy a felmerülő problémákat Németországgal és Magyarországgal közösen oldják meg. Teleki július 24-én még egy levelet küldött Hitlernek, melyben kategorikusan megismételte, hogy Magyarország szuverén, és erkölcsi okokból nem hajlandó Lengyelország ellen háborút folytatni. Csáky gróf, külügyminiszter 1939. augusztus 9-én a magyar kormány nevében tájékoztatja a külügyminisztériumot, hogy a július 24-én kelt két levelet semmisnek kell tekinteni, és erről tájékoztatni kell a Führert is. Magyarazatként az szolgált, hogy az időközben felmerült vitás kérdéseket Ribbentroppal pozitívan megoldották. Hogy ez „rendes diplomáciai úton”, nem pedig nyomások és fenyegetések hatására folyt, arról tanúskodik az a titkos levél, amelyet Csáky István külügyminiszter Filányi Frigyeshez Magyarország olaszországi nagykövetéhez intézett 1939. augusztus 3-án, hogy értesítse Ciano grófot, a külügyminisztert: Németország elfogadhatatlan álláspontot képvisel Magyarországgal szemben, és kérje Németországtól, hagyja abba a hadianyag szállítást, továbbá, hogy Németország lehetetlenséget kér tőlük: ígéretet, majd annak megszegését. A magyar kormány hálás lenne Ciano grófnak, ha pozitív befolyást gyakorolna a Német Külügyminisztérium politikájára (M/II., 125., 244–245., 249., 250., 308–310.).

Hitler globális agresszív politikájával arra törekedett, hogy rábírja Jugoszláviát, csatlakozzon a háromhatalmi egyezményhez. Ezt 1941. március 25-én el is érte. Ennek következményeként Horthy Magyarországnak el kellett állnia a Jugoszlávia iránti területi követeléseitől. Így történt meg, hogy 1940. december 12-én a Jugoszláv Királyság és a Magyar Királyság örök barátsági és békeszerződést kötött. A küldöttségben magyar részről Belgrádban ott volt Teleki Pál gróf is. A szerződés 1. cikkelye így hangzik: „A Magyar Királyság és a Jugoszláv Királyság között tartós béke és örökös barátság lesz.” Tehát Hitlernek érdeke volt egy ilyen egyezmény létrejötte. Teleki gróf azonban belátta, hogy a szerződés által sor kerül Olaszország, rajta keresztül pedig a Nyugat befolyására is. Ez a magyarázata annak is, miért szállt síkra Teleki gróf a jugoszláv–magyar örök barátsági és békeszerződés betartásáért (M/II., 315.).

Teleki Pál gróf elégedetlen volt Werth Henriknek, a magyar vezérkar német származású főnökének a tevékenységével, mert beleavatkozott a magyar

kormány ügyeibe, és a Harmadik Birodalom politikájának híve volt. Ezért levelet küldött Horthy Miklósnak, amelyben kérte Werthnek a vezérkarból való előzetes eltávolítását. Ezt Horthy közbenjárására később meg is tették (HM 232–237.). Mivel a Jugoszláviában zajló események miatt Németország nem volt biztos az ország vezetőségének hűségében, Hitler elhatározta, hogy kételeyit és kétségeit tisztázza. Werth Henrik, a vezérkar akkori főnöke már 1940 őszén értesítést kapott a német törekvésekről. Halder a német vezérkar főnöke és Günther Krapp, a birodalom német ezredese útján kérdést intézett Werthhez, milyen lenne Magyarország álláspontja egy Jugoszlávia elleni német támadás esetén. Werth ezzel teljes mértékben egyetértett, és a németektől fegyvert és hadfelszerelést kért. Ezzel szemben Teleki Pálnak más volt az álláspontja. Amikor Jugoszlávia felmondta a háromhatalmi egyezményben való tagságát, és 1941. március 27-én Németország felkérte Magyarországot, hogy engedje át a német csapatokat Magyarországon, s Magyarország lépjen be a Jugoszlávia elleni háborúba, a kulcsszerepet éppen Werth Henrik játszotta: Friedrich Paulusszal, a német vezérkar képviselőjével ő dolgozta ki a Jugoszlávia elleni támadás haditervét, amelyet a magyar minisztertanács Horthy Miklós régens és Teleki Pál miniszterelnök jelenlétében 1941. április 1-jén el is fogadott. Ez lett Teleki gróf 1941. április 3-ának hajnalán elkövetett öngyilkosságának közvetlen indítéka. Teleki gróf ezt, mielőtt kioltotta volna életét, a Horthyhoz intézett búcsúlevelében meg is írta. Ahogyan már említettem, Horthy ez alkalomból 1941. április 3-án levelet intézett Hitlerhez és azonos szöveggel Mussolinihez is (M/II. 314., KL 159–163.). Az 1941. április 1-jén megtartott minisztertanácsi ülésen Horthy régens és Teleki gróf miniszterelnök (akár látszólag) egyetértettek a haditervvel. Hitlernek és a többi jobboldali erőnek nem volt szüksége Teleki gróf öngyilkosságának esetleges színlelésére. Ezt a nürnbergi perben 1946. január 12-én Friedrich Paulus is megerősítette: „Rám bízta a Jugoszlávia elleni kombinált német–magyar támadás előkészítését. Március 28-án Hitler a birodalmi irodájába hívott: – Bécsből Budapestre megy, és a magyar vezérkarral megállapodnak a német hadsereg stratégiájában és felállításában magyar területen, továbbá a magyar hadseregnek a Jugoszlávia elleni támadásban való részvételében. – Ekkor Jodl tábornok jelentkezik, és az alábbiakat közli: „Magyarország minden tekintetben egyetért, és elfogadja az összes javaslatot” (KL 160.).

A hitleri birodalom részéről fenyegető rengeteg veszélytől terhes helyzetben Teleki gróf megpróbálta meggyőzni a nyugati államokat, hogy Magyarországnak nincs szándékában Jugoszlávia ellen háborút folytatni, hivatkozva ezzel a Jugoszláviában élő magyarok helyzetére és védelmére, ha már nem létezik Jugoszlávia és kiválik Horvátország. 1941. április 2-án azonban Berez György magyar nagykövet révén válasz érkezik Angliából, miszerint Anglia megszakítja diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal, ha a német csapatok Magyarország területéről megtámadják Jugoszláviát, ha pedig a magyar katonaság megtámadja Jugoszláviát, Anglia hadat üzen Magyarországnak. Ehhez hasonló üzenet érkezett a Szovjetunióból is. Ez még kilátástalanabb helyzetbe sodorta Teleki grófot, és befolyásolhatta öngyilkossági szándékát (KL 162.). Teleki gróf a trianoni szerződéssel, habár maga is jelen volt a békeértekezleten, nem volt elégedett, mégsem volt híve, hogy a jugoszláv–magyar határrevíziót erőszakosan, háború árán hajtsák végre.

EGY ÉLET ELLENTMONDÁSAI

Zsidókérdés – Nyilasok és más jobboldali erők

Teleki gróf és Horthy régens kapcsolata arra utal, hogy Teleki hú volt Horthy eszméihez, ez azonban viszont nem mondható el. A régens mint államfő már csak népszerűsége érdekében is elmulasztotta követni Teleki irányváltását, habozása és téves lépései miatt egyes helyzetekben kárt okozott a magyar érdekeknek és a jugoszláv–magyar, illetve a szerb–magyar kapcsolatoknak. Ez érthetőbbé válik Horthy és Teleki viszonyának egy példájából. Horthy Miklós 1940. október 14-én titkos levelet intézett Teleki grófhhoz, amelyben „drága Bolinak” szólítja, és a szöveg végén megjegyzi: ... „senkiben sem bízok annyira, mint benned...”, vagy ... *(a levél tartalmára vonatkozó)* „megállapodásunk után égsd el ezt a levelet”. A levél keletkezésének idején Hitler Németországa sikeres volt. Ekkoriban a nyilaskeresztesek Szálasi Ferenc vezetésével, aki Horthy idejében börtönben is ült, a német erők támogatásával számos erőszakos cselekedettel törekedtek a Horthy-rendszer megdöntésére. Szálasi nácibarát politikájának köszönhetően élvezte Hitler bizalmát. Az események további alakulása során, Teleki után Hitler beépítette saját embereit Horthy vezetői apparátusába, akik végül is megdöntötték a Horthy-uralmat. Ebben a levélben Horthy erre hívja fel Teleki figyelmét. Felsorolta azokat a fontos gyárat és intézményeket, amelyeket ebben az időszakban Szálasiék elfoglaltak, és figyelmeztetett a nyilasoktól és más jobboldali erőktől való veszélyre. Ez volt az egyik kérdéskör, amelyről Horthy szólt a levélben. A másik a zsidókérdésre vonatkozott. Nem világos, miért említi ezt Horthy a nyilaskérdéssel együtt, hiszen tudjuk, hogy Horthy bukása után a nyilasok voltak a zsidók kiirtására irányuló hitleri politika legkövetkezetesebb végrehajtói. Köztudomású az is, hogy Horthy a legtöbb megrovást és fenyegetést azért kapta Hitlerrel, mert nem teljesítette következetesen a zsidókkal kapcsolatos „végső megoldás” politikáját. Az sem világos, miért vonták be Teleki gróft a zsidótörvények* magyarországi meghozatalába, amikor nem értett egyet a Magyarországgal szembeni német politikával. Horthy mintha mentegezné magát Teleki előtt levelében: „A zsidókérdésről szólva, én egész életemben antiszemita voltam, sohasem kommunikáltam a zsidókkal. Nehezen viseltem el, hogy Magyarországon minden gyár, bank, magánvállalat, műhely, színház, újság, bolt stb. a zsidók kezében van, és hogy a magyarországi zsidók legyenek a tükörképe ennek az országnak. De mivel a legfontosabb az emberek életszínvonal, lehetetlen akár rövid ideig is zsidók nélkül élni, hiszen kezükben a gazdaság, nem szakíthatunk azonnal velük. . . Szükségünk van rájuk. De a zsidók helyzete nem hasonlítható össze a nyilasokéval. A zsidóknak van gazda-

* A 20. századi első zsidóellenes törvényt 1920-ban hozták. Ez a XXV. számú, Numerus clausus néven ismert törvény, amely korlátozza az egyetemre beiratkozó zsidók számát. A másik törvény (a tulajdonképpeni első zsidótörvény. A lektor megj.) az 1938. évi XV. számú törvény, amely megállapítja, hogy a zsidók az ország szellemi és gazdasági életében legfeljebb 20%-os arányban vehetnek részt. A harmadik törvény (ez tényleg a harmadik zsidótörvény, mert közben 1939-ben volt a második – A lektor megj.), 1941-ből származik, megtilja a zsidók és más nemzetiségűek házasságkötését. Ezek a zsidótörvények, más zsidóellenes jogszabályok és intézkedések később a Horthy-féle Magyarország által megszállt területeken is érvényben voltak, a zsidók tömeges irtása Magyarország német megszállása után és Szálasi totalitárius nyilaskeresztes rezsimje idején ment végbe. (KL 91.)

sági motiváltságuk, a nyilasok pedig felforgatják a rendszert...” (HM 259–262). Horthy és Teleki nyugati politikai beállítottsága, a Nyugatnak való udvarlásuk, az a törekvésük, hogy Magyarországot kiragadják a hitleri Németország karmai közül, továbbá a bolsevizmus elleni harc nyomja rá bélyegét a zsidókérdés iránti viszonyulásukra. A zsidók és a Hitler támogatta nyilasok közötti ellentmondást tovább kell kutatni. Magyarország kiemelkedő személyiségei között Hitlernek voltak ügynökei és bérencei, akik Teleki után Horthy áldásával agressziót hajtottak végre Jugoszlávia ellen, számos bűncselekményt követtek el, olyanok ellen is, akik magyar hazafiasságukért életükkel fizettek, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre. Ezeken a területeken nem maradtak el a megtorlások sem. Horthy ellentmondásos politikájának és Hitler iránta tanúsított bizalmatlanságának a következményeként Németország 1944. március 19-én megszállta Magyarországot. Horthy 1944. október 16-án a magyar néphez intézett hivatalos közleményével távozott a politikai színtérről: „Magyarország történetének ezekben a sorsdöntő pillanataiban a háború sikeres folytatása és a nemzeti egység érdekében benyújtom lemondásom, helyemet átadom Szálasi Ferencnek és rábízom a kormány megalakítását” (KL 321–324., 342.).

1946-ban, amikor Magyarországon a Jugoszlávia északi részében elkövetett bűncselekményekért felelős háborús bűnösök felett ítéleztek, Marosán György ismert antifasiszta kijelentette: „A magyar nép fiaként a jugoszláv népekhez intézem innen üzenetemet: lemoszuk a megaláztatással szerzett szégyent magunkról, és azon fogunk munkálkodni, hogy ebből a megaláztatásból olyasvalami szülessen, ami tényleg a népeink közötti örökös barátságot és békét jelenti” (KL 218.). Éppen ez Teleki Pál gróf üzenete is, azé az emberé, aki személyiségével és munkásságával arra törekedett, hogy hozzájáruljon a szerb–magyar, illetve jugoszláv–magyar kapcsolatok fejlődéséhez.

HITLER NEM SZERETTE A MAGYAROKAT

Hitler megállapítása, amit Joachim Ribbentrop a nürnbergi perben mondott ki, Teleki Pál gróf és más, Hitlert fenyegető, náci- és háborúellenes erők Hitler-ellenes politikájából ered. Éppen ezért Hitler a hozzá hű emberek és pártok, Szálasi Ferenc nyilaskeresztesei (és más jobboldali erők) útján próbálta meg ellenőrizni és biztosítani befolyását és hatalmát Magyarországon. Joachim Ribbentrop, Adolf Hitler uralkodása idején német külügyminiszter, Hitler egyik legközelebbi munkatársa a nürnbergi perben a vizsgálóbíró előtt a többi között az alábbiakat vallotta: „Hitler olyan információkat kapott, hogy a magyarok küldöttségeket menesztenek Törökországba és Svédországba, hogy kapcsolatot teremtsenek az ellenséggel, és különbékét kössenek velük. Hitler ezért két–három alkalommal négy szemközt és nyíltan beszélt Horthyval. Ettől az időtől kezdve Hitler nem szerette a magyarokat. Igaz, sohasem szerette őket különösképpen. Hitler úgy vélte, hogy a Horthy-féle Magyarország hasznot húzott a Németországgal való kapcsolataiból. Háromszor revideálta a trianoni békeszerződést. Horthy Magyarországnak ezzel meg kellett volna elégednie, de örökké hálátlan volt. Magyarország különbéke-kötési szándékáról nem közönséges információk maradtak fenn, hanem megbízható katonai forrásokból és az SS hírszerző szolgálatától erednek. Mi is a külügynek köszönhetően kaptunk erről híreket. Hitler tisztában volt azzal, mit jelentenc a Magyarország által az ellenséggel, Németország háta mögött kötött

különbéke, és dühösen mondta, hogy nem engedi meg Horthyéknak, hogy elárulják, a maga részéről megteszi a szükséges intézkedéseket. Köztudomású, hogy később a német haderő megszállta Magyarországot” (KL 292.).

ELISMERÉS TELEKI PÁL GRÓFNAK

Teleki Pál grófnak a jugoszláv, de különösen a szerb–magyar kapcsolatok fejlesztéséhez való hozzájárulása egyértelmű és jelentős. Nagyra értékelhető bátor szembeszegülése Adolf Hitler politikájával és a német nácizmussal, amely nemcsak a magyar, hanem az azonos ellenséggel harcoló jugoszláv, de főként a szerb nép legnagyobb veszélye volt. Éppen ezért külön említi búcsúlevelében a mohácsi csatát, amely befolyásolta a magyar és a szerb nép sorsdöntő egybefonódását a közös ellenség, a török ellen vívott harcban. Teleki gróf látnokian felmérte a nagy veszélyt, amely a civilizált világot és az emberiséget Hitler hódító politikája, más államok és népek erőszakos leigázása által fenyegeti. Éppen ezért ellenezte, hogy Magyarországot berántsák a II. világháborúba és ezzel együtt a Jugoszlávia elleni háborúba is. A magyar vezetés nem használta ki a magyar nép Teleki gróf iránti nagy rokonszenvét, hogy ezzel Magyarország a Hitler-ellenes koalíció oldalára, ne pedig „a gazemberek” oldalára álljon, ahogyan Teleki Hitlert nevezte búcsúlevelében. Teleki gróf részt vett a trianoni szerződés megkötését eldöntő békeértekezleten. A szerződéssel elégedetlen volt, úgy tekintette, hogy ezzel igazságtalanság történt Magyarországgal szemben. A jugoszláv–magyar határrevíziót nem erőszakkal, hanem diplomáciai úton kérte. Ellenezte a határok erőszakos megváltoztatását. A szerződés előhírnöke volt az Egyesült Nemzetek alapokmányának és más nemzetközi normáknak, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, valamint az Európai Unió által az államok területi követeléseire és erőszakos határváltoztatására vonatkozóan elfogadott dokumentumoknak. Nem vitás, hogy az Európai Unió tagság és más nemzetközi intézményekben való részvétel hozzájárul majd a területi követelésekkel kapcsolatos államközi viták elhárításához és megszüntetéséhez. Ez a népek és államok közötti kapcsolatokban feltételeket teremt majd az etnikai közösségek együttéléséhez, a tartós békéhez és fejlődéshez. Teleki Pál gróf ehhez mindenképpen nagyban hozzájárult, érdemeiért elismerés illeti.

REZÜMÉ

Elengedhetetlenül szükségesnek mutatkozott, hogy multidiszciplinárisan és tudományos alapokra helyezve kiegészítsük és több szempontból megvilágítsuk Teleki Pál gróf szerepét a szerb–magyar, illetve a jugoszláv–magyar kapcsolatok fejlődésében, tragikus tettéből kiindulva, amely náci- és háborúellenességének, Adolf Hitlerrel való szembehelyezkedésének a kifejezője, hiszen el akarta kerülni, hogy Magyarországot berántsák a II. világháborúba és ezzel a Jugoszlávia elleni háborúba is.

Az összegyűjtött iratanyag bemutatja, hogyan hozott Teleki gróf határozatot különböző helyzetekben és körülmények között, vagy hogyan vett részt a döntéshozatalban, hogy ellenszegüljön a hitleri birodalom idegen államok elleni hódításának és népei leigázásának, mely sors Magyarországot és a magyar népet is utolérte. Teleki gróf síkraszállt a Jugoszláv Királyság és a Magyar Királyság közötti örök barátsági és békeszerződés (1940) tiszteletben tartásá-

ért. Nem fogadta el a német és a magyar vezérkarnak a Jugoszlávia elleni agresszióra vonatkozó haditervét, amit kifejezésre juttatott búcsúlevelében is, hangsúlyozva ezzel, hogy Magyarország Hitler oldalára állt, elárulta a nemzet becsületét és még a mohácsi csata idejében létrejött jó szerb–magyar viszonyokat, amikor is a szerbek és a magyarok közös harcot vívtak a török ellen. Teleki gróf, aki részt vett a trianoni szerződés megkötésében, amellyel elégedetlen volt, nem követelt erőszakos jugoszláv–magyar határrevíziót. Teleki Pál gróf kivételes egyéniség, mert élete árán mély nyomokat hagyott a jó jugoszláv szerb–magyar kapcsolatok fenntartásában és fejlesztésében.

Dánellövési írás,
Ha a szerb-olaszok
nem is voltak volna
jelen és még a trianoni, ezen
nem lemondásról.
Mely a szerb-olaszok
Teleki Pál
1941. ápr. 3.

Teleki Pál lemondása . . .

Famillióapú úr!

Szívesen tettem —
gyívarányhál, — a ma
maici ügyesen alagsulá
örökös szerrel alissal-gan
hú a neműt énn és
min. adnakulkiú hanni
letet.

A gárenheret abalalára
álltunk — mert a ma
maviműt atrocitasaál
egy sá seú igar! Sen a
hoiggasat énn, se má,
a neműt énn seú.
Hútaralád legimű! a
éppocsi erde neműt.

Neu tartatolad vung
Himűt vung

Tecetű

1941 ápr 3

... és Horthy Miklóshoz intézett búcsúlevele (A levelek a Magyarország és a II. világháború című könyvben jelentek meg. Kossuth, 1959, 337–338. o.)

TELEKI GRÓF ANTISZEMITIZMUSA

Amikor az ellentmondásos és konzervatív arisztokratának, gróf Teleki Pálnak egy régi, ma romániai, egykor erdélyi nemesi család sarjának a személyiségéről és munkásságáról szólunk, az igazság kedvéért azt is el kell mondanunk, hogy gróf Teleki Pál a két világháború közötti Magyarország legkövetkezetesebb antiszemitáinak egyike volt.

Politikával korán kezdett el foglalkozni. Először 1905-ben, 26 éves korában választották be az országgyűlésbe. Abban az időben nem szállt szembe azokkal, akik a magyarországi zsidókat en bloc a magyarok közé sorolták. Ne feledjük, akkoriban a magyarok Magyarország népességének alig felét tették, és a népességi mérleg nyelvének ilyen elmozdítása (Magyarországon mintegy 800 000–900 000 zsidó élt) jó módja volt annak, hogy a magyar lakosság lélekszámát statisztikailag megnöveljék. Teleki az 1919-ben megtartott békekonferencián a következőket mondta a zsidókról, s most nem részleteznék, hogy miért: „kiváló írókat, tudósokat, művészeket adtak nekünk, s el kell ismernünk, hogy az asszimiláció után többé már nem zsidók, hanem magyarok”.

Amikor azonban Trianon után már nem volt szükség a mérlegnek erre a nyelvére, amikor a magyarországi nemzeti kisebbségek lélekszáma egészen lecsökkent (kivéve a németeket, de ez más lapra tartozik), akkor a zsidók már nem voltak több, magyarok, ő pedig fölszólította az ő felfogása szerint „liberális” zsidókat, hogy szegüljenek szembe a „keleti” zsidókkal.

Először 1920 júliusában alakított kormányt, és – noha még meg sem száradt a tinta azon a békeszerződésen, amelyben Magyarország aláírásával kötelezte magát arra, hogy nem folytat vallási, nemzetiségi és hasonló megkülönböztetéseket állampolgáraival szemben – még ugyanabban az évben, szeptemberben megszületett egy törvény A műszaki, gazdasági és jogi akadémiára, valamint a tudományegyetemekre való felvétel rendszabályozása semmitmondó címmel.

Ennek a törvénynek tulajdonképpen más célja nem is volt, mint hogy a numerus clausus, amelyet ezzel a jogi aktussal vezettek be, a zsidó egyetemi hallgatók többsége számára lehetetlenné tegye, hogy tanulmányaikat a magyar felsőoktatási intézményeken folytassák. Akkoriban nemcsak Magyarországon, hanem Európában, sőt tulajdonképpen az egész világon is ez volt az első zsidóellenes törvény.

Ezt követően nemsokára, 1921 áprilisában, az USA több városába is ellátogatott, és amikor az ottani diákokkal találkozott, nem rejtette véka alá, hogy számára a zsidók ellenszenveseek. A következőket mondta:

„Szeretném megerősíteni, hogy tévednek azok, akik úgy vélik, hogy a zsidók iránti ellenszenv, amely régen is létezett, s jelenleg is él Magyarországon, a zsidó vallás és általában a zsidók ellen irányul. Ha történészként szeretnék szólni, akkor ezt a galíciai zsidók elleni mozgalomnak nevezném. Elsősorban a betelepülés az, ami gondot okoz és ellenszenvet vált ki az idegenek egy meghatározott csoportjával szemben, azokkal az idegenekkel szemben, akik a nemzet ellen fordultak (!?)”

Szólt arról is, hogy 1785-ben Magyarországon 75 000 zsidó volt, a háború előtt pedig több mint 900 000, de közben azt nem mondta el, hogy a 18. században a zsidók gettóban éltek, hogy mozgásszabadságuk korlátozott volt, számos foglalkozást nem űzhettek, a család legidősebb fiúgyermekét kivéve tilos volt számukra a nősülés, hogy külön adót (Taxa iudeorum) fizettek stb. Adós maradt a válasszal, hogyan lehetséges az, hogy az I. világháború végéig ezek az „idegen elemek” magyarok voltak, amikor, nem számítva az elvétele akadó szélsőséges antiszemitákat, ugyanezek a galíciaiak nem zavarták őket.

Teleki gróf ilyenfajta zsidóellenessége, a zsidóknak ez a felosztása galíciai és más zsidókra, kissé emlékeztet arra, amit napjainkban látunk magunk körül, amikor az áltudományos könyvek és pamflettek tömkelegével igyekeznek holmiféle gyermeteg mércék szerint megkülönböztetni a zsidókat a judeaiaktól.

A Horthy-féle Magyarországnak az első világháború után, hogy kissé keményen fogalmazzak, két tartópillére volt: az irredentizmus és az antiszemitizmus. Az irredentizmust már az óvodában és sok más helyen, gyakran már szinte groteszk méreteket öltve, nevelték bele a gyerekekbe. Magyarországon olyan hangulatot teremtettek, hogy nem lesz ott jó mindaddig, amíg fel nem támad a Szent István-i Magyarország, az első világháború előtti Magyarország, és ha ez feltámad, ahogyan akkoriban mondták, és megoldódik a zsidókérdés, akkor szinte tejjel-mézzel folyó Kánaán lesz Magyarországon. Mindent ennek a célnak rendeltek alá, és hogy köznyelvi en fejezzem ki magam, ezzel „tömték” a népet, mert így párhuzamosan számos szociális és egyéb, a lakosság számára létfontosságú kérdést a szőnyeg alá lehetett söpörni. Például: a családok száz-ezreinek nem volt egy talpalatnyi földje sem a több százezer holdas latifundiumok mellett, amelyek egy ember vagy egy család tulajdonában voltak, hogy a több tízezer holdas birtokokról ne is szóljunk. Amikor a földreform szóba került, például a választások előtt, akkor többnyire a zsidó nagybirtokok felszántásáról volt szó, noha ezek a nagybirtokoknak csak kisebb hányadát alkották. Ezt az álláspontot azzal indokolták meg, hogy a zsidók uzsorával szereztek ezeket a birtokokat, de arról egy szó sem esett, hogy a nem zsidó nagybirtokokat hogyan szerezték meg.

A húszas évek elejétől a budapesti egyetem földrajz- és térképészeti tanáráként tudományos munkáival külföldön is tekintélyt szerzett. Politikával kevésbé intenzíven foglalkozott, de nem fordított neki teljesen hátat. Imrédy Béla kormányában 1938-ban ismét miniszter lett, ekkor kezdeményezte az úgynevezett második zsidótörvényt. Előkészítése alatt számos üldöztetés történt, különösen Kisvárdán és Mátészalkán voltak véres összetűzések. A törvényja-

vaslatot védelmezve Teleki azt hangoztatta, hogy az Imrédy-féle kormányban nálánál senki sem radikálisabb a zsidókérdésben. Amikor Imrédynek le kellett mondania, függetlenül attól, hogy megrögzött antiszemita és kifejezetten jobboldali érzelmű volt (politikai ellenfelei zsidó ősökre bukkantak családjában), ismét gróf Teleki lett a miniszterelnök. A törvényt 1939 májusában szavazták meg, ekkor Teleki már kormányfő volt. A törvényben voltak bizonyos kivételek, olyan személyek, akikre a törvény korlátozásai nem vonatkoztak, de a gyakorlatban ezeket a kivételeket nem nagyon tartották tiszteletben. Például gróf Teleki is aláírta az úgynevezett munkaszolgálat megalakításáról szóló előírást. Ide a zsidóknak azokat a korosztályait toborozták, amelyeket egyébként a rendes katonai egységekbe soroztak. A munkaszolgálatos egységekben 1941 végétől 1943 elejéig, de később is, 40 000 zsidót öltek meg. A munkaszolgálat alól kivételt kellett volna képezniük többek között azoknak a sportolóknak, akik Magyarország színeiben olimpiai érmet szereztek; egyiküket, Petschauer Attilát, mégis állati kegyetlenséggel ölték meg, amíg e szolgálat tagja volt.

Ez a zsidótörvény biológiaiilag közvetlenül nem veszélyeztette a zsidókat, de többségüknek, különösen a gazdaságilag gyengébbeknek teljesen ellehetlenítette vagy pedig jelentősen korlátozta az egzisztenciáját.

Már a rákövetkező évben, 1940 őszén, Teleki gróf bejelentette, hogy készül a harmadik zsidótörvény. Ebből az alkalomból jelentette ki a következőket: „(a törvény) világos, radikális és egyszerű lesz, lehetetlen lesz kijátszani, nem úgy, mint az előzőeket”.

Az első két zsidótörvény nem helyezte előtérbe a faji megkülönböztetést. Politikai karrierje elején gróf Teleki nem volt fajgyűlölő, de minél erőteljesebbé vált a nemzeti szocializmus és a náci ideológia, úgy hajlott egyre jobban a fajelmélet felé a zsidókkal kapcsolatban. E törvény tervezetében a faji mércék világosan kifejezésre jutottak. Mire a törvényt megszavazták, Teleki már nem élt.

Az ellentmondásosság különös keveréke volt Teleki. Angolbarát volt, de Magyarország az elsők között írta alá a háromhatalmi egyezményt, a belépési nyilatkozaton pedig az ő aláírása szerepelt. Hitt abban, hogy Magyarország „feltámadhat” a nyugati nagyhatalmak segítségével, lényegében viszont ő tette lehetővé, hogy Magyarországot a német hadigépezetre kapcsolják; egy ideig a zsidók jó magyarok voltak számára, aztán pedig idegen elemekké váltak.

Öngyilkossága nemcsak társadalmi osztályának becsületkódexe alapján, hanem általános emberi szempontból is minden tiszteletet megérdemel. Kimagasló esemény volt, különösen abban az időben. Nagyszerű volt, de nem az egyetlen. A másik közismert magyar politikust, a konzervatív és jobboldali Bajcsy-Zsilinszky Endrét, aki hozzájárult a szerbek és zsidók 1942. januári újvidéki öldökléséhez, később pedig azért szállt síkra, hogy tartásukat tiszteletben a szerbek jogait, Magyarországot pedig mentsék ki a halálos német ölelemből, amikor ilyen értelemben szervezkedett, felfedték, letartóztaták és halálra ítélték. Amikor megszökhettek volna, ezt a következő szavakkal utasította vissza: „Becsületes embernek nincs miért szöknie.” Újvidék és még néhány bácskai helység azzal róttá le elismerését, hogy településükön utcát neveztek el róla. Hogy elegendő-e ennyi elismerés, az már más kérdés.

Kétségkívül Teleki gróf volt az egyik legkövetkezetesebb antiszemita Magyarországon, mielőtt megalakult a Horthy-féle rendszer. Kitaposta, ledöngölte az utat Auschwitzhoz és 600 000 magyarországi zsidó halálához. Bajcsy-Zsilinszky megmondta Teleki grófnak, hogy tisztességes ember nem lehet antiszemita, különösen nem, amikor ilyen időket élnek, de Teleki nyilvánvalóan nem figyelt rá.

SZÖRNYŰ GESZTUS

1.

Valamivel több mint száz év alatt Magyarország három miniszterelnöke (kormányfője) megbízási idejének a halál vetett véget. Más szóval: amikor Magyarország önálló akart vagy szeretett volna lenni, a kormányelnökök ezért életükkel fizettek.

E különös és tragikus sor élén Batthyány Lajos gróf áll. Batthyány gróf (1806–1849), a forradalmi 1848. év jelentős alakja, az első miniszterelnök Magyarország önállóságáért szállt síkra, és szorosán együttműködött Kossuthal mindaddig, amíg az nem szakított a bécsi udvarral. Megbízását még miniszterelnökké válásának évében vissza is adta. Mégis letartóztatták, és később kötél általi halálra ítélték. Felesége egy tortába rejtett tört csempészett be neki. Öngyilkossági kísérlete során mellén és nyakán sebesítette meg magát. Az ítéletet a nyakán ejtett sebek begyógyulása után sem lehetett végrehajtani rajta, ezért golyó által végeztek vele. A feljegyzések arról szólnak, hogy maga adta ki a parancsot a kivégzőosztagnak.

A sorban a harmadik Nagy Imre (1896–1958) miniszterelnök, az 1956-os októberi forradalom vezető egyénisége volt. A forradalom bukása után Jugoszlávia budapesti nagykövetségén keresett menedéket, onnan elhurcolták, majd pedig kivégezték.

Jelen pillanatban Teleki Pál gróf (1879–1941), politikus, tudós és akadémikus személyisége és sorsa foglalkoztat bennünket, aki miniszter is volt, sőt két ízben miniszterelnök is, másodszor 1939-től 1941-ig.

2.

Batthyány grófot mégiscsak halálra ítélték, akkor emelt kezét magára; Teleki gróf olyan miniszterelnök volt, aki azért követett el öngyilkosságot, mert látta, merre sodródik országa és népe. Egy felelősségteljes és becsületes ember szörnyű gesztusa.

Bámulatos tetténél csak az sokkal szörnyűbb, hogy ezzel nem sikerült segítenie népén, a legeslegsörnyűbb pedig az, hogy tettét később elferdítették, majd hagyták feledésbe merülni, s csak ötven év után, napjainkban helyezték igaz megvilágításba.

A politikust politikailag kell osztályozni is; de az a legfontosabb, hogy mindig el kell jutni a lényegig: az emberig. Megérthetjük-e ma Teleki Pált, az embert?

3.

Márai Sándor feljegyzéseiben mintha ott lapulna a jelzés, amely segíthet ennek az embernek a megértésében és arculatának megmagyarázásában. (Csak úgy melleleg: Márai is öngyilkos lett, de már a 89. évében.)

Terjedelmes Naplójából, ebből az emberekről és eseményekről szóló átfo-gó nagy műből, a Naplóból, mely szemünk láttára, fokozatosan alakul át a huszadik század nagy regényévé, érdemes egészében közölni Márai rövid feljegyzését:

„Teleki Pál. A bátyán megy, néhány nappal öngyilkossága előtt. Egy hivatalnok kíséri.

Lengyel bundát visel, vadászkalapot. Pápaszeme mögül úgy néz, mint egy gyerek: kérdő és bizalmatlan pillantással. S csakugyan, ebben a törékeny testben van valami egy öreg fiú, egy teljesen felnőni nem akaró kamasz magatartásából. Csak szelleme nőtt fel: a mód, ahogyan a világ elé lépett. Mindvégig fiús maradt, miniszterelnök korában is; félszeg, mesterségesen nádpálcás és tanító. Titokban félt a világtól. Nem véletlen, hogy szívesen öltözött cserkésznek, szeretett gyermekek között lenni. Szívében otthon volt közöttük, sokkal inkább otthon, mint a felnőttek világában.

Néhány nap múltán agyonlőtte magát, s akkor egyszerre félelmetesen meg-nőtt. A halott arcából eltűnt minden zavar, elfogódottság. Mint aki megértett és kimondott valamit” (Márai Sándor: Napló 1943–1944. Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó, Bp., 1990, 12. oldal).

Mintha Márai arra mutatott volna rá, hogy a felnőttek ilyen világában csak a gyermekek tudnak ember módra viselkedni. S talán éppen ezért nem is kell csodálkoznunk, hogy Márai Naplója, a huszadik századi magyar kultúra egyik legnagyobb értéke, még mindig nem jelent meg teljes egészében.

4.

Szólnunk kell még egy bizonyítékról. Teleki két nappal halála előtt ezt mondta: „Rossz úton járunk. Már másodszer léptünk téves útra. A németek el fogják veszíteni a háborút, s azután a teljes összeomlás következik. Azután az oroszok szállnak meg bennünket, de ez sem fog örökké tartani, a bolsevizmus is össze fog omlani, mert embertelen, és ellenkezik az emberi természettel” (Magyar Szemle, Bp., 2001, X. évfolyam, 5–6. szám, 80. oldal). Az olyan ember, aki így beszél, teljesen tudatában van a körülötte folyó dolgoknak, a nagyhatalmak közötti viszonyoknak, annak, hogy a kis népek nem ingázhatnak közöttük sértetlenül. Hadd emlékeztessünk Pál régenshercegre, mit kísérelt meg azokban a sorsdöntő időkben az egyezés felé vezető úton az angolok kitartó unszolására, hogy Jugoszlávia avatkozzon be Görögországban a Mussolini elleni harcba (hogy támadja hátra Mussolinit). Teleki is az angolokhoz húz, mint Pál régensherceg, de az angolok csak a saját dolgukkal törődnek, és mindent feláldoznak, különösen másokat. Jussion csak eszünkbe, hogy alig néhány hónappal később ehhez hasonló helyzetben mit döntött Vlaszov tábor-

nok (a Keletről és a Nyugatról katonai egysége előtt megtartott beszéde tiszta tudatra utal) vagy pedig Nedia tábornok.

Ebből a perspektívából Teleki Pál öngyilkossága tűnik az igazi megoldásnak. Vagy csak az úgynevezett magyar szindrómáról van szó?

A tizenkilencedik században elegendő volt, ha megbolondult, ez már jelentett valamit; a huszadikban, úgy látszik, a tisztességes embernek már csak az öngyilkosság maradt. Vajon mi marad akkor a huszonegyedik századra?

5.

A Teleki Pálról szóló, a kilencvenes években megjelent munkák közül a tudós Cholnoky Jenő életrajzát kell kiemelni. Kiderült, hogy a tudós Cholnoky szépíróként semmiben sem marad el fivérei, a prózaíró Viktor és László mögött (mindketten öngyilkosok lettek). Cholnoky egész fejezetet szentelt Teleki Pálnak, akinek bizonyos értelemben tudományos mentora is volt. Így első kézből értesülünk nemcsak arról, hogy milyen tudós, hanem arról is, hogy milyen nagyvonalú ember volt.

Csak két dolgot említenék meg. Első kormányfői megbízatása idején (1920–1921) az egyetemen fenntartották tanári állását. Vissza is tért szakmájához, folytatta előadói és tudományos munkásságát egészen addig, mígnem másodsor is elnökké választották (1939). Teleki grófnak 800 000 koronájába került, hogy első elnöki megbízatási ideje alatt nem vette igénybe a rendelkezésére álló alapot, s emiatt még gépkocsiját is kénytelen volt eladni. Ez a gesztus nemcsak ma érthetetlen, már abban az időben is anakronisztikusnak számított. Gróf? Igen, de ember is azokban a szörnyű időkben, amikor népe szegény volt, és háborús sebektől, sérülésektől szenvedett.

6.

Teleki Pál búcsúlevele magában véve is megrázó emberi dokumentum. Példaként kellene közzétenni, hogy vannak emberek, akik tisztán tudnak látni, és képesek levonni a konzekvenciát. Ez a dokumentum emberi is, politikai is.

Telekinek az a kísérlete, hogy úgy álljon ellen Hitlernek és a fasizmusnak, hogy közben – látszólag sem bántva meg a Magyarország határainál levő nagyhatalmat – a másik oldalra támaszkodjon, lehetetlennek bizonyult. De ő megkísérelte országát borotvaélen vezetni: esélye vajmi kevés volt, már maga a kísérlet is figyelemre méltó.

Az emberiség nagy katasztrófájának előestéjén egy kis ország politikusa mindent megkísérelt, de hiába. Levonta a konzekvenciát.

Mindezek mellett ne feledkezzünk meg emberi hozzáállásának ellentmondásosságáról: Teleki például nagy antiszemita volt. Revansista, de reális politikus, aki tudja, hogy vannak szomszédos országok is, Európa is, emberiség is, aki meg tudja különböztetni a vágyakat és a valót, aki ismeri a kompromisszumot is.

7.

Teleki Pál tettét Magyarországon kiszorították a köztudatból: lapszélre került, elfelejtődött. Tudjuk, miért. Hát Jugoszláviában? Itt is, de nem tudjuk, hogy miért. Magyar civilizáció című könyvemben (1996) kevés idézetet közöltem, de Teleki Pál búcsúlevelét teljes egészében. A szomszéd gesztusa volt ez,

amit nem szabad elfelejteni. Levelét az emberi méltóság példaként többször is meg kellene jelentetni és kommentálni még kilátástalan helyzetekben is.

8.

A huszadik században Teleki Pál gesztusa már anakronisztikusnak, feleslegesnek, sőt szükségtelennek tűnik. Ha a dolgokat pragmatikusan szemléljük, úgy, ahogyan azt manapság teszik, akkor ez olyan gesztus, amelynek az előző századokban volt értelme. Korszerűtlen öngyilkosság? Nem, hanem az emberi méltóságra figyelmeztető tett, sőt olyan gesztus, amely a nemzetnek, a szomszédoknak, általában az embereknek jelentős erkölcsi példaként szolgálhat. „Ha az életemet nem adhatom valamiért, ami nagyobb az életnél, akkor ez az élet sem ér sokat” – mondja Teleki nemzettársa és minden bizonytalanságot politikai ellenfele.

Nem nehéz Telekit, a politikust, magyarázni; úgy tűnik, hogy Magyarországon ezt meg is tették, pótolták az elmulasztottakat. Meg kell tenni ugyanezt végre-valahára nálunk is, abban az országban, amellyel Teleki a nehéz idők előestéjén örökbarátsági szerződést kötött. Ez a szerződés ugyan az 1941-es márciusi puccs után tárgytalanná vált, de Teleki búcsúlevelében is hivatkozik rá! Az úriembert, éppen úgy, mint adott szava, kézjegye is kötelezi.

Nehezebb és hálásabb dolog Teleki Pálnak, az embernek az ellentmondássonosságát magyarázni. De ez nem a politikusok dolga, hanem az íróké.

9.

Nem furcsa? A miniszterelnöki székben azok az elnökök távoztak, ki hálálaitétként, ki öngyilkosként, akik Magyarország önállóságáért és függetlenségéért szálltak síkra.

KIEGÉSZÍTÉS

1.

Időközben Esterházy regényét, a Harmonia caelestist fordítottam, be is fejeztem. Habár regényről van szó, Esterházy Péter nem olyan író, aki fantáziájából fikciót teremt, hanem olyan alkotó, aki dokumentumokra támaszkodik, még ha ezt nem is emeli ki külön. A regény második részében, ahol idézőjellel elválasztva jelennek meg „apám” jegyzetei, Teleki Pált is említi. Idézem ezt a részt:

„Hallom, részt akarunk venni egy jugoszláviai cinmarschban, ahol megdőlt a németbarát kormány. Próbálom Telekit elérni, nem sikerült, s kerülök abba a fájdalmas helyzetbe, hogy hozzá egy crudélis levelet intézzek, benne a tervezett támadást, támadásunkat párját ritkító becstelenségnek nevezve stb.

Kértem, fogadjon azonnal.

Ez megtörtént. Kétségbe volt esve, a hadsereg kényszeríti, ami háborút jelent a Nyugattal stb., nem lát más kiutat, csak az öngyilkosságot.

– Attól majd észhez tér az ország! Erre majd fölkapja a fejét!

Sokáig nem válaszoltam neki, amit, akkor úgy tűnt, megértett. Azután megígértettem vele, hogy erről letesz, az öngyilkosság kizárólag szép gyászbeszédet hozand. Megígérte; mindenesetre ha Horthy nem akadályozza meg a részvételt, ő azonnal lemond. Öelötte Horthy ellene volt a bevonulásnak, de

parancsot, ilyen értelműt, nem adott ki. Megint egyszer vállt vállnak vetve me-
neteltünk a vesztünkbe.

A háborúsűnös-perekben 1945–1946, azt hiszem, a Bárdossyében, szó esett
Teleki Horthyhoz írt állítólagos búcsúleveléről. Életem végéig remélni fogom,
hogy apokrif levél volt, mert benne némely kifejezés (párját ritkító becstelen-
ség stb.) szó szerint megegyezett az én neki írott szigorú levelem egyes fordú-
lataival” (Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*. Magvető, Bp., 2000, 552. oldal).

Esterházy Péter idézetének autentikussága nem kétséges. Habár valaha
volt oka a kételynek, ma már nem vitás, hogy Teleki Pál levele hiteles volt.

Esterházy Péter e regényéből azt is megtudjuk, hogy Csáky Istvánt, azt a
külügyminisztert, aki aláírta a Jugoszláviával való örökbarátsági és békeszer-
ződést, a Gestapo megmérgezte, amikor étkezőkocsival tért vissza Németor-
szágból (a pincér zúzott üveget kevert a halhoz adott aszpicba).

2.

A Teleki Pál miniszterelnök tragikus emberi gesztusának hatvanadik év-
fordulója kapcsán tervezett összejövetelre nem április 3-án került sor, amikor
kellett volna, s nem júniusban, amikor, ki tudja, miért, lemondták. Ennek az
oka ismét csak manipuláció: nem az emberi gesztus a fontos, hanem az, ho-
gyan használható ki egy egyéni tragédia politikai célokra. Ha a politikusok,
kötelezettségeik miatt, nem lehetnek jelen, akkor egy ilyen összejövetel nem
kapja meg azt a jelentőséget, amit egyébként kapna. Ha a tragikus emberi
gesztust ötven évig a háttérbe szorították, most ismét, csak más módon
visszaélnék vele. A visszaélés nem nagy, de értelmetlen. Ismét csak politikai
mellékzöngéje van, s nem emberi dimenziója. A politikai dimenziók, tapaszt-
taljuk, gyorsan eltűnnek, az emberiek maradandóbbak és jelentőséget kapnak.
Csak annak van jelentősége, amit, ha kell, életünkkel is igazolhatunk. A többi
csak üres szóbeszéd, olyasmi, amit környezetünkben állandóan hallunk.

Hatvan év múltán valami tisztázódik. Ma tudjuk az okokat, következmé-
nyeket. De okosabbak, eszesebbek lettünk-e? Az ész a mai napra és a jövőre
szól.

TELEKI PÁL ÉS A CSERKÉSZET

MI A CSERKÉSZET?

A Vajdasági Magyar Cserkészszövetség 1992. évi alapszabálya szerint a cserkészlet „a polgárok önálló egyesülete és nevelési szervezetként, mindenki számára nyitott. Az egyesület nem politikai szervezet, és nem kapcsolódik egyetlen párthoz sem. A Szövetség azokon az elveken alapul, amelyeket a cserkészmozgalom megteremtője, Lord Robert Baden-Powell 1907-ben megfogalmazott és a Nemzetközi Cserkészszövetség 1922-ben jóváhagyott. A Szövetség alapcélja a tagság szellemi és testi fejlődésének elősegítése. Programjával arra nevei őket, hogy jó állampolgárok, fejlett személyiségek legyenek, a társadalom felelős tagjai, következetes keresztények és a cserkészszervezet hű tagjai”.

A Jugoszláv Felderítő Szövetség (Savez izvidača Jugoslavije) 1995-ben elfogadott alapszabályának függeléke (Aneks) ugyanezt tartalmazza, és még hozzáfűzi a következőket:

„– Skautski pokret je zasnovan na sledećim principima:

– Obaveza prema Bogu; odanost duhovnim načelima, vernost religiji koja ih izražava i prihvatanje obaveza koje iz toga proizlaze;

– Obaveza prema drugima; odanost svojoj zemlji u saglasnosti za unapređenje lokalnog, nacionalnog i međunarodnog mira, razumevanja i saradnje; učestvovanje u razvoju društva, sa priznavanjem i poštovanjem dostojanstva drugog čoveka i celovitosti sveta prirode.

– Obaveza prema sebi; odgovornost za razvoj sama sebe.”

Ezeket az eszméket a bibliai tízparancsolat mintájára 10 törvény fogalmazza meg. Ezek szövege országonként változik. Példának ismét csak az 1912 óta érvényben levő magyar és a Jugoszláv Felderítő Szövetség alapszabályában is szereplő, a cserkész-világszövetség által is képviselt 10 cserkész-törvényt idézzük.

„A Magyar Cserkészlet 10 törvénye:

1. A cserkész egyenes lelkű, és feltétlenül igazat mond.
2. A cserkész híven teljesíti kötelességeit, melyekkel Istennek, hazájának és embertársainak tartozik.
3. A cserkész, ahol tud, segít.
4. A cserkész minden cserkésztestvérének tekint.
5. A cserkész másokkal szemben gyengéd, magával szemben szigorú.
6. A cserkész szereti a természetet, jó az állatokhoz, és kíméli a növényeket.
7. A cserkész feljebbvalóinak jó lélekkel és készségesen engedelmeskedik.

8. A cserkész vidám és meggondolt.
9. A cserkész takarékos.
10. A cserkész testben és lélekben tiszta.”

A cserkésztörvények szövege a Jugoszláv Felderítő Szövetség alapszabályának függelékében: „Zakoni skauta:

1. Skautu je čast da mu veruju.
2. Skaut je odan.
3. Skautova dužnost je da bude koristan i da pomaže drugima.
4. Skaut je svima prijatelj i brat svakog drugog skauta.
5. Skaut je učtiv.
6. Skaut je prijatelj životinja.
7. Skaut sluša svoje roditelje, vođu svoje patrole ili višeg vođu bez pogovora.
8. Skaut se smeje i zvižduče u svim neprilikama.
9. Skaut je štedljiv.
10. Skaut je čist u misli, rečju i delu.”

TELEKI PÁL ÉLETÉT ÁTHATOTTÁK A CSERKÉSZET ESZMÉI

A cserkészet 1910-ben alakult meg Magyarországon. Teleki ekkor 31 éves. Már 43 éves, amikor 1922-ben Horthy Miklós kinevezi Magyarország főcserkészévé, és lemondásától, 1923. augusztus 13-ától, 44 éves korától egészen haláláig, tehát 18 éven át ő volt Magyarország tiszteletbeli főcserkésze. Ennek ellenére egyik kortársa és jó ismerőse (Koszterszitz József) így jellemezte a javakorában cserkészkedni kezdő Teleki Pált: „Maga is közénk állt, hordta ruhánkat, élte törvényeinket, végigcsinálta életünk romantikáját éppúgy, mint bajlódásait és küzdelmeit. A kis kaliberű emberek megmosolyogták, gyerekes kedvtelésnek könyvelték el, hogy maga is táborozott.” A cserkészek 4. világtalálkozójának (Jamboree), amelyet 1933. július 22-e és augusztus 15-e között Gödöllőn tartottak meg, ő lett a főparancsnoka. Rendkívüli tehetségével és akaraterejével, betegségét is legyőzve, a világválság nyomorúságában, a megcsönkített Magyarországon 5363 sátorban 18 000 magyar és 54 országból további 8000 cserkész táborozását oldotta meg nagyszerűen.

Teleki Pál arisztokratikus, meggyőződéses keresztény, polgári és nyugati orientáltságú (egyéniségének teljes mértékben megfelelt az angol alapítású, de nemzetközi szemléletű cserkésztörvények. Megvizsgálhatnánk mind a tíz törvényt, és kimutathatnánk érvényesülésüket Teleki életében. Itt azonban leghygen elég rámutatnunk a 4. cserkésztörvénnyel kapcsolatos álláspontjára. Ez a törvény minden cserkésztörvény-változatban a 4. helyen áll: „A cserkész minden cserkészt testvérének tekint.” A hatalomra kerülő fasiszta és nacionálszocialista ideológia totalitárius volt, és faji alapon állt, ki akart zárni „testvéri” köréből minden másként gondolkodót. Az olasz és a német vezetőség már az 1933-as Jamboree alkalmával tiltakozott amiatt, hogy Horthy Miklós és Teleki Pál magyar és angol nyelven köszöntötte a gödöllői Jamboree vendégeit és lakóit.

Horthy 1939. február 16-án nevezte ki Telekit miniszterelnökké. Telekinek szinte a legelső rendelete az volt, hogy már 1939. február 25-én betiltotta Szálasi náci pártját, a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot, továbbá a Hungarista Mozgalom és Párt működését, ezzel is kimutatva, hogy szemben áll a náci és a faji alapon tevékenykedő rendszerekkel. Ugyanakkor azonban realitás volt

az is, hogy a trianoni diktátum revíziója az első és a második bécsi döntésekkel, olasz és német segítséggel vette kezdetét, és mindinkább erősödött az országban a német orientáltságú külpolitika, sőt a náci nyomás a belpolitikában is. A Teleki-kormány rá volt kényszerítve arra a kettős játszámára, amelyet Teleki utóda, Kállay Miklós is megpróbált alkalmazni. Amikor az 1940 telén megtartott országos cserkészgyűlésen a 4. cserkészttörvény revízióját követelték azzal az indoklással, hogy „nincs szükségünk olyan mozgalomra, amely a nemzetközi testvériséget és a pacifizmust írta zászlájára”, akkor Teleki Pál nagyon határozottan kijelentette, hogy „én pedig maradok a régi törvéynél”, és meg is indokolta: „Ha mi azt mondjuk, hogy minden cserkészt cserkésztestvérünknek tekintünk, akkor feltételezzük a másíkról is, hogy az a cserkész híven szolgálja saját hazáját oly módon, ahogyan azt minden cserkész kell hogy tegye: becsülettel. Aki nem így szolgálja, az nem cserkész és az nem testvér. Aki becsülettel szolgálja hazáját, azt úgy becsülöm, mint önmagamat!”

TELEKI PÁL NAGYSÁGÁNAK ÉS TRAGIKUS HALÁLÁNAK A CSERKÉSZTET ESZMÉI IS JELENTŐS TÉNYEZŐI VOLTAK

A második világháború kitörése óta a magyar külpolitikának legfőbb törekvése a semlegesség megtartása volt. Teleki Pál miniszterelnök is minden erejével erre törekedett. Ezt a magatartását hangsúlyozta a cserkésztsízi összejöveteleken is, amelyekre 1939 óta mind gyakrabban került sor. 1940. december 15-én kelt levelében is a cserkészvezetők segítségét kérte ennek a politikának a megvalósításához: „Nekünk ezt az európai háborút át kell vészelünk . . . Ez a nemzeti ellenállóképesség az, ami nagymértékben hiányzik, és ami nekem a legnagyobb lelki nehézséget okozza.” Ezt a sajátos „magyar utat” Teleki komolyan akarta munkálni. Ezt bizonyítja 1939. július 24-én Hitlerhez és Mussolinihez írt levele a lengyel hadműveletek iránti semlegességről; az 1939. augusztusi üzenetváltás Teleki és lord Halifax angol külügyminiszter között a magyar semlegesség lehetőségéről; az 1940. február 10-ei ismételt üzenetváltás Teleki és Halifax között Magyarország semlegességéről, amely 1940 májusában is megismétlődik, a magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződés 1940. december 12-én; és végül 1941. március 30-án Teleki Pál üzenete Londonba és Washingtonba, amit 1941. április 2-án Nagy-Britannia távirata követ a magyar semlegesség ügyében.

Mindezen lépések eredménytelenségén Teleki nem tudta magát túltenni, és egy pragmatikus „kurzusváltással” új politikát kezdeni. A Jugoszláviával kötött barátsági szerződés megszegése szöges ellentétben állt nemcsak Teleki neveltetésével, hanem az első cserkészttörvénnyel is: „A cserkész egyenes lelkű, és feltétlenül igazat mond!” Tartania kellett volna a 2. cserkészttörvényt is, hogy híven teljesítse kötelességét hazája és embertársai iránt: világosan látta, hogy ha nem követi a szigorú semlegesség követelményeit, hanem megadja magát a tengelyhatalmak és a magyar szélsőjobboldal követelményeinek, akkor hazáját is és a magyarságot is a pusztulás tragédiájába sodorja. Teleki már hónapokkal előbb úgy érezte, hogy ezekbe a feszültségbe belehal. Vannak viszont jelek, amelyek arra mutatnak, hogy gyenge és érzékeny fizikuma ellenére is bízott abban, hogy vállalni tudja és vállalni akarja ezeknek a sorsformáló problémáknak a megoldását. Ehhez nagymértékben igényelte a cserkészvezetők támogatását. 1940 januárja óta szinte egy hét sem múlt el anélkül,

hogy a magyar cserkészek vezetőivel ne folytatott volna késő éjszakába nyúló beszélgetéseket a cserkészmozgalom értékeinek átmentéséről, elsősorban arról, hogy a szélsőjobboldali nyomás ellenére a legnehezebb háborús időkben se váljon militarista mozgalommá, hogy elkerülje a leventemozgalommal való fuzionálást, és megőrizze az alapító Bi-Pi szándéka szerinti értékeket. A cserkészezetők részére 1941. március 31-e és április 2-a között Marczell Mihály atya lelkigyakorlatot tartott, amelyet április 3-án reggel közös áldozás fejezett volna be. Teleki komolyan készült a részvételre – meggyőnt, és április 2-án este meghagyta inasának, hogy készítse ki cserkészegyenruháját, mert reggel a bazilikában a cserkészekkel együtt akar áldozni. Ehelyett azonban az éjszaka revolver dörrent, és Teleki holtan várta a reggelt. Idegei fölmondták a szolgálatot, képtelen volt vállalni a cserkésztörvényben megszabott kötelességeket Istennel, hazájával és magyar népével szemben. A mai napig él azoknak a hipotézise, akik szerint a Gestapo végzett az ellenálló Telekivel, és úgy intézte a likvidációt, mintha öngyilkosság lenne.

Diákkoromban Telekinek két közeli barátja és bizalmasa volt a nevelőm. Koszterszitz József és Marczell Mihály a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején szóltak előttünk Teleki halálának a körülményeiről. Mindketten elvetették a Gestapo rendezte likvidálás elméletét, és nyíltan megmondták, hogy Teleki öngyilkos lett. Ugyanilyen nyíltan megmondták azt is, hogy Teleki idegei felmondták a szolgálatot, és hogy tettét már nem beszámítható állapotban követte el; ezért, az öngyilkosok egyházi temetését tiltó kánoni előírásnak az a szakasza vonatkozott Telekire is, amely szerint a nem beszámítható állapotban öngyilkosságot elkövető egyházi temetésben részesíthető. Emiatt nem tettek eleget Teleki Pál utolsó kívánságának sem: „Kérem a Cserkész Szövetséget, hogy a gyász minden jelét mellőzze, és senki ne kísérjen. Teleki Pál.”

Teleki Pálban a magyar cserkészzet elvesztette legerősebb támaszát a háború és a militarizmus elleni magatartásában. Ennek ellenére a cserkészvezetőség 1941 után is megtett mindent, hogy a cserkészzet a militarista törekvések ellenére se legyen katonásdi, és hogy fasiszta és náci példára ne olvadjon be az 1941 és 1944 közötti állami ifjúsági szervezetbe, a leventemozgalomba. 1944. október 15-én Szálasiék bejelentették a Hungarista őrsem mozgalom létrehozását a cserkészzet helyett, de ezt már nem tudták realizálni. Az 1945 után hatalomra kerülő kommunista diktatúra a fasiszta és náci példát követte a cserkészettel kapcsolatban: A magyar belügyminiszter 1946. július 20-án feloszlatta a Magyar Cserkészszövetséget, és 1948. április 18-án beolvasztotta az úttörőmozgalomba. Ugyanez történt az összes szocialista országban.

IRODALOM:

Bakay Kornél: Ragyogj, cserkészliliom. Budapest, 1989

Gergely Ferenc: A magyar cserkészzet története 1910–1948. Budapest, 1989

Teleki Pál: Merjünk magyarok lenni (idézetek Teleki Pál beszédeiből és írásaiból). Gödöllő, 1991

Zombori István (szerk.): Magyar cserkész – világcserkészzet. Szeged, 1989

Dr. Bosnyák István

TÖRTÉNELMI DRÁMA

Elnézést kérek a teremben levő tudós kollégáimtól, kolléganőimtől, vajdaságiaktól és a magyarországiaktól egyaránt, hogy nem történészként belekontárkodom ebbe az igazándiból tősgyökeres történész témakörbe. Alibiként örömmel tapasztaltam az imént egy irodalmár barátom, Sava Babić jelenlétét, úgyhogy a kontárkodásomnak a bűne ennyivel talán kisebb lesz. Egy lehetséges történelmi Teleki-dokumentumdráma lehetséges három verziójának lehetséges három etikai alaptételével bátorkodnék előhozakodni önök előtt. Ma is a Teleki-halál mint irodalmi tragédia három lehetséges változatával. Az első változat: Teleki Pál egy tisztességtelen hadipolitikai lépés ellen tiltakozva öngyilkos lesz. Egy tiszta, egyértelmű tragikum áll előttünk. Tudniillik a végső, az önmegsemmisítő etikai gesztus választása, a tisztességtelen, az ún. örökbarátsági szerződést sárba tipró hadipolitikával való hallgatólagos vagy tevőleges személyi szolidarizálás helyett, sőt önmegsemmisítés révén történő ország-világ színe előtt történő, tehát nemzetközi súllyal, dignitással is bíró lázadás a tisztességtelenség ellen a viszonylagos történelmi igazságosság védelméért. A második lehetséges verzió: Teleki Pál talán minden imént okkal hallott történészi főnntartás ellenére talán nem is önkezével végez magával, hanem a Pesten sündörgő német titkosügynökök likvidálják egy kvázi öngyilkossági szövegkönyv, egy ügyesen megrendezett álöngyilkossági krimi révén. Nos, a tragikum tényén ez a lehetőség sem változat, csupán a tragikum jellegén. Tudniillik ha a pusztá biológiai lét megszakítása, a halál beállta hitleri aktus, s nem önkézzel végrehajtott tett, cselekedet lett volna is, a tragikum fennforgása mégsem lenne kérdéses, hisz a történelmi dráma magyar főhőse ez esetben is, mint a tisztességtelen hadműveletet személyesen nem vállaló tragikus áldozat épp mint a tisztességes hadműveletet követelő tisztességtelen, azaz német fasiszta erők tragikus mártírja állna előttünk. A harmadik lehetséges tragédia-változat tragikuma viszont a legproblematisabb. Miért? Történelmi főhősünk Horthynak írt búcsúlevele az ismeretes rengeteget idézett két lakonikus tömondattal zárul: „Nem tartottalak vissza. Mármint téged, fő kormányzó uram.” S a másik lakonikus mondat: „Bűnös vagyok.” Hitler pesti nagykövétének, Erzmandorfnak a maga külügyminisztériumához intézett táviratában viszont ezt is olvashatjuk Teleki halálának erkölcsi indíttatásával kapcsolatban: „Bárdossy, akinél ma, ti. 1941. március 4-én miniszterelnöki minőségben bemutatkozási látogatáson jelentem meg, azt mondta nekem, hogy Teleki súlyos

szemrehányásokat tett magának, hogy annak idején nem akadályozta meg a német ösztönzésre múlt év végén Jugoszláviával létrejött barátsági egyezmény megkötését.” Ha tehát Bárdossy nem blöffölt a pesti német követnek, hanem híven tolmácsolta Teleki morális önvádjának politikai okát, s ha Erzmandorf híven rögzítette táviratában Bárdossynak ezt a közlését, akkor pusztán irodalmári szemszögből ne mondjam, pusztán esztétikai szemszögből a Teleki-tragikum belső tartalma milyensége szemszögből rá kell kérdeznünk a nevezetes búcsúlevél első lakonikus mondatára: mitől is nem tartottalak vissza, főméltóságú uram, Horthy Miklós? Attól-e amit a Bárdossy–Erzmandorf-verzió sugall, hogy ti. egyáltalán létrejöjjön magyar–jugoszláv barátsági egyezmény? Mert ha az nem jön létre, akkor ma, 1941. április 2-án nekem, Teleki Pál miniszterelnöknek a Jugoszlávia elleni támadásban való magyar részvételtől hozott döntésed, döntésetek miatt, nem kellene azzal a morális teherrel élethalál harcot vívnom, hogy szószegők lettünk gyávaságból az örökbéke szerződéssel szemben. Vagy ez is a Bárdossy–Erzmandorf-távirat szövegéből következő értelmezéshetőség? Immár azonban a második lakonikus búcsúmondatnál kapcsolatban: Én, Teleki Pál miniszterelnök, azért vagyok bűnös, mert nem támasztottam semmiféle nehézséget arra vonatkozóan, hogy te, kormányzó uram, a berlini követünkkel elküldjed a Führernek a kapituláló, a Jugoszlávia megtámadásában való részvételünkbe beletörődő leveledet. És egy újabb vagy: a minisztertanácsban nem elleneztem kellően, noha a nemrégiben megkötött barátsági szerződés kötelezett volna erre, hogy Jugoszláviával szemben a jelenlegi alkalmat mégis kihasználva hullarablókká váljunk. Nos, ha e harmadik értelem és lehetőség nem alaptalan, ha valóság háttere hiteles, akkor a virtuális irodalmi Teleki-színmű, Teleki-dokumentumdráma a műfaját történelmi tragédia helyett nem kellene pontosabb műszóval, műfaji meghatározással történelmi drámának minősítenünk? Tragédiából drámává minősíteni át a műfajt, természetesen nem jelenti az etikai gesztus degradálását is. És itt az irodalmár, az irodalomtörténész el is hallgat. Az érdemi választ a történelmi valóság hátter és a biográfiai valóság hátter szakavatott ismerőitől, a historiográfusoktól várja. Akik e szakkérdést a közelmúltban nyilván megnyugtatóan és végérvényesen tisztázták is már, csak literátor laikusságom e kérdéstisztázásnak még nem érkezett igazából utánanézni, de majd igyekszik.

Dr. Csehák Kálmán

GRÓF TELEKI PÁL – AZ EMBER, A TUDÓS, A POLITIKUS

Teleki Pál gróf jellemét, világnézetét, emberi és politikusi arculatát származása, neveltetése és az a korszak alakította ki, amelyben élt és tevékenykedett. Ha illik rá, hogy életét az ellentmondások jellemezték, akkor ennek legfőbb okai az első világháború borzalmaiban és a trianoni békediktátum okozta traumában keresendők. Ezért ahhoz, hogy megértsük életét és személyes tragédiáját, ismernünk kell azt a borzalmas élményt, amelyet a trianoni békediktátum okozott a magyar népnek és személyesen Telekinek. Trianon után Magyarország még a korábnál is jobban kényszerpályára került, mozgástere pedig szinte teljesen leszűkült. Ez Teleki tevékenységének is keretet szabott.

A trianoni békediktátum következtében a történelmi Magyarország területe, ha nem számoljuk hozzá Horvát-Szlavónországot, egyharmadára csökkent, hisz csupán Romániában tízezernyi négyzetkilométerrel nagyobb területet csatoltak belőle, mint amekkora a trianoni Magyarország lett (103 ezer négyzetkilométer, szemben a 93 ezer négyzetkilométerrel). Emellett a magyar nép egyharmada, mintegy 3,3 millió fő nemzeti kisebbségként a szomszédos országok másodrangú alattvalójává vált.

A trianoni határok meghúzása olyan helyzetet teremtett, hogy a magyar politikusok, közéleti személyiségek és a köznép fiai is joggal állíthatták: Magyarország minden oldalról önmagával határos. A környező országok politikusai és közvéleményformálói pedig „nemzetállamaikra” nézve a legnagyobb veszedelmet abban látták, hogy határaik mentén megbízhatatlan, nemzetidegen, azaz magyar emberek élnek. Tettek is annak érdekében, hogy változtatásnak ezen a helyzeten. Igyekeztek a lehető leggyorsabban megszabadulni az elcsatolt területeken élő magyar értelmiségiektől. Mintegy 350–400 ezer ember azonnal a trianoni Magyarország területére volt kénytelen távozni. A későbbiek során pedig megakadályozták az új magyar értelmiségiek kinevelését. Elbocsátották a magyar tisztviselőket, a tanítókat, tanárokat nagy részét szintén, a hivatalokba pedig bevezették az államnyelvet. A magyar középiskolai hálózatot csaknem teljesen leépítették, beszüntették a magyar tanítóképzést, fokozatosan csökkentették a négyosztályos magyar iskolák és tagozatok számát, az 5–6. osztályokban többnyire csak államnyelven folyt a tanítás. A magyaroktól és a németektől kezdetben a választójogot is megvonták. Jugoszláviában pl. nem vehettek részt az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon. Bevezették a névelemzést, és csak azt ismerték el magyarnak, akinek kifogástalanul magyar hangzású volt a családneve. A nevük miatt nem magyarnak nyilvánított

gyermek nem járhattak magyar iskolába. A földreformból is kirekesztették a magyarokat és a németeket, később a szlovákokat is. A főleg magyar földbirtokosoktól elvett földet a szerb „dobrovolyácok” között osztották szét, a zömmel magyar uradalmi cselédek és földmunkások pedig munka és megélhetési lehetőség nélkül maradtak. És még sorolhatnánk a sérelmeket, amelyeket a kisebbségbe kényszerült emberek kénytelenek voltak elszenvedni az anyagi, szellemi, nyelvi prosperitás hiánya miatt.

Magyarország gazdaságilag majdnem kilátástalan helyzetbe került, mert gyáriparát és közlekedését szinte teljesen megbénították. Amellett hatalmas jóváértel fizetésére kötelezték. Kultúrkincesnek egy részét elrabolták.

A megszálló románok elvitték a budapesti Magyar Országos Levéltárból a Belügyminisztérium reselvált és elnöki iratainak nagy részét, semmibe véve a proveniencia (a keletkezési hely) elvét. Serbescu román tábornok a Nemzeti Múzeum kincseinek jelentős részét is el akarta vinni, de ebbéli szándékában megakadályozta őt Harry Hill Bandholtz amerikai tábornok, a Szövetséges Katonai Bizottság soros elnöke.

Az elcsatolt területekről a trianoni határok közé szorított Magyarországra menekült sok ezer ember, főleg értelmiségi, évek hosszú során át a kitoloncolást szolgáló vasúti kocsikban tengette életét.

A hatalom ezeket a tényeket és körülményeket is, Magyarországon csak úgy, mint a szomszédos országokban, az ellentétek még nagyobb elmélyítésével, a nacionalizmusok féktelen szításával saját hasznára igyekezett kamatoztatni. Ez a nacionalista gyűlölet – amely felváltotta a XIX. századi liberalizmust – az első világháború legveszedelmesebb terméke.

Bliss tábornok, a párizsi béketárgyalások amerikai delegációjának tagja már 1919. január 16-án kelt magánlevelében így kesereg a Közép- és Kelet-Európában teremtetett helyzet felett: „A gyermek nemzetek, amelyeket kreáltunk, már a bölcsőben agyarakat és karmokat növesztettek maguknak, és még mielőtt járnai tudnának, törökért üvöltének, hogy elvághassák a szomszédos bölcsőkben levők torkát” – idézi Galántai József Bliss tábornok szavait.

A magyar politikusok erőfeszítései kapcsán, hogy a magyar népnek is legyen a nemzeti önrendelkezési joga, Charles á Court Remington Bostonban 1922-ben megjelent naplójából Frank Tibor ezeket a mondatokat idézi: „Szívszaggató, hogy valamennyi magyar mennyire bízik Anglia (és Amerika – F. T.) legendás pártatlanságában és a dolgok helyreállítására való készségében. Azt mondom nekik, hogy a mi embertömegeinket túlságosan is lekötik olyan ügyek, amelyek fontosabbak annál, hogy a kis Magyarország miatt aggódjanak, és hogy biztos vagyok benne, hogy a hivatalos körökön kívül kevesen vannak tisztában az őket érintő intézkedések mértékével, s mindazzal, ami ebből következik.”

Az egyik érv, amire a trianoni békediktátum megteremtői hivatkoztak, az volt, hogy Magyarországon 1918-ig nagyon elnyomták a nem magyar nemzetiségűeket. Erre a vádra Kosáry Domokos a következő választ adja: „A történelmi Magyarország sem volt annyira rossz, mint ahogy azt bizonyos kritikussai állították. Jászi Oszkár, aki 1912-ben igen éles kritikáját adta Magyarországnemzetiségi politikájának, 1947-ben Budapestre látogatott, s kijelentette, hogy az, amit ők olyan élesen kritizáltak, lényegesen jobb volt, mint amit azóta tapasztalt ezen a tájon.”

Trianon kapcsán Miloš Crnjanski egyik írásában, a többi között, így vélekedik: „Hallatlan, sose látott dolog, ami Magyarországgal történt . . . Elvették tőle legszebb vidékeit, annyi millió magyart . . .” Sava Babić is ennek függvényében látja a magyar bel- és külpolitika irányvételét az első világháború után, amikor ezt írja: „. . . az új Magyarország politikája, mely kénytelen volt ezt a megoldást elfogadni (a trianoni békediktátumot – Cs. K.), csakúgy mint a kultúra, nehezen gyógyította a mély és fájó sebeket. Ezért is volt ez a rezsím jobboldali, s ezért viszonyult szomszédaihoz revansista módra”. Sava Babić azt is megállapította egy alkalommal, hogy műfordítóként azt tapasztalja: a XX. század kilencvenes éveiben nagyon megnőtt a szerb értelmiségiek, különösen a fiatalok érdeklődése a magyar irodalom iránt. Ez annak is köszönhető, hogy az elvesztett négy háború és a szerb nép megpróbáltatásai folytán kezdik jobban megérteni, mit jelentett a magyaroknak Trianon.

A kisantant országai és Magyarország között rossz volt a viszony, és megszűnt szinte minden kapcsolat. Crnjanski ezt így jellemzi: „Semmi sem olyan leverő, mint amikor a határon átlépve azt látja az ember, milyen keveset tud az egyik országról, az egyik főváros a másiktól . . .”

Teleki Pál gróf emberként, tudósként, de politikusként sem akarta ezt a bezárkózást és a másság el nem fogadását. Ez Magyarország érdekeivel is ellenkezett volna. De politikusként a bel- és külpolitika alakításakor figyelembe kellett vennie az országban uralkodó – Trianon okozta – köz- és politikai hangulatot. Ez a fő oka annak, hogy a revízió híve volt. Ebbéli politikai elkötelezettségét fokozta az a körülmény is, hogy 1919-től 1921-ig hiába igyekezett közeledni Romániához, majd Csehszlovákiához azzal a szándékkal, hogy találjanak mindenki számára elfogadható megoldást a magyar kérdésre.

Bethlen Istvánnak, Bánffy Miklósnak és Teleki Pálnak volt egy nem sokat emlegetett politikai elképzelése a román–magyar és ezen belül az erdélyi kérdés megoldására. Többször is felvetették a magyar–román perszonálunió gondolatát azzal, hogy a román uralkodót elismernék magyar királynak, s ezzel lényegesen javulna az Erdélyben és a Partiumban élő kétmilliónyi magyar helyzete. Román részről ez a gondolat nem talált támogatásra. A három erdélyi származású magyar politikus terve arra a sorsra jutott, mint az az 1920-as francia elképzelés, hogy ki kell alakítani egy lengyel–magyar–román blokkot, amely egyrészt elősegítené a francia nagytőke beáramlását ebbe a térségbe, másrészt betöltené a védőbástya szerepét Szovjet–Oroszországgal szemben. Mivel ez az elképzelés meghiúsult, Franciaország a Jugoszláviát, Romániát és Csehszlovákiát kisantantba tömörítő szövetséget igyekezett alkalmassá tenni erre a feladatra. A kisantant pedig – Romsics Ignác megfogalmazásában – „olyan szövetségi szerződést kötött, amelynek egyetlen célja Magyarország sakkban tartása és egymás kölcsönös megsegítése volt nem provokált magyar támadás esetén”. Magyarország viszont önmagát sem tudta volna megvédeni, nemhogy támadjon, mert a békeszerződés egyik rendelkezése folytán csak 35 000 fős zsoldos hadsereget tarthatott nehézfegyverzet és légierő nélkül.

Ezek a tények is hozzájárultak ahhoz, hogy Teleki a revízió híve legyen. De ő a revíziót nem erőszak alkalmazásával, hanem a nagyhatalmak, elsősorban Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország és Olaszország segítségével, a szomszédos érintett országok közreműködésével, tárgyalásos úton szerette volna megvalósítani.

Földrajztudós lévén, Teleki a párizsi béketárgyalásokra elkészítette csapattal a történelmi Magyarország etnikai, vízrajzi, gazdasági stb. térképeit, hogy a magyar delegáció tagjaként, hiteles adatokat adjon Apponyi Albert grófnak, a magyar delegáció vezetőjének, valamint a nagyhatalmak képviselőinek a kezébe, akiknek módjukban állt volna, hogy az etnikailag is nagyon tarka Kárpát-medencében a lehető legigazságosabb, a többi között az etnikai elveket is figyelembe vevő határokat húzzanak. Erőfeszítései hiábavalónak bizonyultak.

Ezek után kíséreljük meg főbb vonásokban vázolni Teleki gróf politikusi életútját 1919-től 1941. április 3-áig.

1919-ben csatlakozott a Horthy Miklós vezette nemzeti ellenforradalmi mozgalomhoz. Ő lett a gróf Károlyi Gyula vezette kormány külügyminisztere, Horthy pedig a hadügyi tárcát vezette. Teleki, a politikus, az elnöklete alatt álló Keresztény Nemzeti Pártot beolvasztotta a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjába, hogy szélesebb bázist biztosítson a kormánynak. Külügyminiszterként az önálló magyar külügyi apparátus kiépítésén is fáradozott. Máig követendő elveket állított a diplomata és a külügyi tisztviselők elé.

1920-ban nemzetgyűlési képviselővé választották, 1920 júliusától 1921 áprilisáig miniszterelnökként tevékenykedett, de egy ideig a külügyi tárcát is vezette. Időközben Horthy Miklós Magyarország kormányzója lett. Jogköre megközelítette a király mint uralkodó jogkörét. Magyarország továbbra is királyság maradt.

Teleki politikusként is, emberként is szemben állt a hagyományos konzervatív jobboldaliakkal, különösen a jobboldali radikálisokkal és különítményekkel. Legfőbb feladatának a jogrend megteremtését tartotta, és ezen a téren jelentős eredményeket ért el. 1920 novemberében a rendőrség és a katonaság bevonásával felszámolta a fehérterrorista különítményesek budapesti központját, majd felfüggesztette a szélsőségesen nacionalista Ébredő Magyarok Egyesületét.

Miniszterelnökként a szociális békét is igyekezett megteremteni a nagyon súlyos gazdasági gondokkal küszködő országban. Ennek érdekében szorgalmazta, hogy az országgyűlés hozza meg a méreteiben szerény eredményt biztosító földreformtörvényt.

Teleki Pál önérzetes ember volt. Ezt jól példázza a franciákkal szembeni magatartása még a szegedi időkből. Ezt ő maga így fogalmazta meg: „Szegeden a franciák lépten-nyomon azt kérdezték tőlünk egyes polgárok felől: francia-barát vagy németbarát-e az illető? Egy idő múlva meguntam ezt a kérdezősködést, és azt mondtam: ha Magyarországon tisztességes emberrel akarnak beszélni, s remélem ezt akarják, akkor »magyarbarátokat« keressenek.”

Viszont az is tény, hogy az ő miniszterelnökségé alatt hozta meg a nemzetgyűlés a numerus clausust olyan formában, hogy az nemzetiségi megszorításokat is tartalmazott. E törvény alapján a főiskolákra és egyetemekre, hogy elkerüljék a túlképzést, csak meghatározott számú hallgatót vehettek fel, ami abban az időben elkerülhetetlen intézkedés volt. A bajt az okozta, hogy a törvény megsabta: ez a felvétel nemzetiségi hovatartozás szerint számarányos legyen. A törvény legjobban a zsidókat sújtotta, mert ők az összlakossághoz mért számarányukhoz képest addig sokkal több hallgatót küldtek az egyetemekre és főiskolákra – az összhallgatók egyötödét – mint pl. a magyarok és a többiek. Ez a törvény 1928-ig volt érvényben.

Teleki első miniszterelnöki pályafutása az 1921 áprilisában lezajlott első királypuccs miatt ért véget. IV. Károly kisszámú hívei segítségével megkísérelte visszaszerezni a magyar trónt, de ezt Horthy kormányzó megakadályozta. Tette ezt saját érdekében, de az ország érdekében is, mert a Habsburgok magyarországi hatalmának visszaállítását a nagyhatalmak is meg a kisantant országai is nagyon rosszállólag fogadták volna. Ez utóbbiak Magyarország katonai megszállását is fontolgatták. Teleki e kérdésben nem tudott egyértelműen állást foglalni, ezért lemondott. Horthy viszont a második királypuccs-kísérletet is meghiúsította, majd 1921 áprilisában gróf Bethlen Istvánt bízta meg kormányalakítással.

Bethlen, alapjában véve, folytatta Teleki politikai irányvonalát a jogrend kiépítése, az ország bel- és külpolitikai konszolidálása tekintetében. Ennek eredményeként 1919 és 1944 között olyan kormányzati rendszer épült ki Magyarországon, amelyet Romsics Ignác „korlátozott – vagyis autoritatív elemeket is tartalmazó – parlamentarizmusnak . . .” nevez.

Lemondása után Teleki, bár nem vonult teljesen vissza a politikából, ideje legjavát az egyetemi oktatásnak, a tudományos kutatásoknak és a társadalmi tevékenységeknek szentelte egészen az 1930-as évek második feléig. Különösen az ifjúság nevelésében komoly szerepet vállaló cserkészmozgalomban kifejtett tevékenysége volt nagyobb társadalmi horderejű. Az a körülmény, hogy ő volt Magyarország „főcserkésze”, angolszász orientációjáról is tanúskodik.

Teleki újszólván mindenben támogatta utódját, Bethlen Istvánt az ország bel- és külpolitikájának, gazdaságának, közoktatásának, kultúrájának a konszolidálásáért kifejtett erőfeszítéseiben.

Üdvözölte a magyar–jugoszláv közeledés gondolatát 1925–26-ban és az erre irányuló erőfeszítéseket. Horthy Miklós kormányzó 1926-ban Mohácson, a mohácsi csata négy századik évfordulóján tartott beszédében meleg hangon szólt a magyar–szerb együttműködésről, közös harcukról a közös ellenség ellen. Teleki 1941. április 3-án írt búcsúlevelében erre a beszédére emlékeztette Horthyt.

A jugoszláv–magyar tárgyalások 1926-ban eredménytelenül fejeződtek be, mert mindkét fél mereven kitarzott álláspontja mellett. Ez viszont kedvezett az olasz–magyar viszony alakulásának. 1927. április 5-én Rómában alá is írták Olaszország és Magyarország barátsági szerződését, amely, különösen Olaszország részéről, Jugoszlávia ellen irányult, Magyarország számára pedig megnyitotta az aktívabb külpolitika folytatásának a lehetőségét. Bethlen Rómában vetette fel első ízben nyíltan a területi revízió kérdését. Kijelentette: „Amíg a cseh határ 30 kilométerre van Budapeستől”, addig Magyarország „nem akcióképes.” Mussolini helyesléssel fogadta ezt az érvelést.

A trianoni határok kérdése 1927–28-ban a világsajtóban is nyilvánosságot kapott, főleg Lord Rothermere angol sajtómágnás jóvoltából. Szerinte a jelenlegi helyzet veszélyezteti Közép-Európa stabilitását. Ezért felül kell bírálni a trianoni békét, és változtatni kell a határokon. Még térképeket is közölt arról, mely területeket kell visszacsatolni Magyarországhoz.

A nagy nemzetközi sajtóháborún kívül ekkor semmi más nem történt, mert az angol parlament alsó- és felsőházában akadtak ugyan szép számmal olyan képviselők, akik támogatták a revízió gondolatát, de maga a kormány nem volt hajlandó semmit sem tenni ebben a kérdésben, meg Magyarországon is túl-

súlyban voltak azok az erők, amelyek a történelmi Magyarország visszaállításával tudták csak elképzelni a revíziót. Mondhatnánk azt is, hogy a „Mindent vissza!” volt akkor a legtöbbször hangoztatott jelszó, bár a közélet, sőt a politikusok józanabbul gondolkodó része tudta, hogy ez az óhaj nem valósítható meg.

Amikor bekövetkezett a nagy világgazdasági válság, amely Magyarországot 1931-től kezdte jobban sújtani, a revízió kérdése egy időre lekerült a politikai élet porondjáról. Bethlen István gróf és kormánya nem tudta kezelni a gazdasági válságot, és lemondásra kényszerült.

Utóda, a Károlyi Gyula gróf vezette kormány népszerűtlen intézkedésekkel igyekezett úrrá lenni a helyzeten, sikertelenül, és 1932 szeptemberében lemondott. Ekkor Gömbös Gyula alakított kormányt, aki 95 pontban fejtette ki Nemzeti Munkatervét, amellyel meg akarta oldani a gazdasági válságot, a bel- és külpolitikát pedig új alapokra helyezni. Elindította azt a folyamatot, amely az országot gazdaságilag is meg politikailag is egyre jobban a fasiszta Olaszországhoz és a nemzeti szocialista Németországhoz kötötte. Kezére játszott, hogy 1934-től enyhült a gazdasági, különösen a mezőgazdasági válság, amit arra igyekezett kihasználni, hogy politikai ellenfeleit kiszorítva a hatalomból kiépíthesse egyeduralmát. Mussolini volt a mintaképe. A revízió kérdését is napirendre tűzte. Mielőtt 1936 októberében meghalt, politikai vereséget szenvedett, mert megerősödtek az ellenzéki pártok és mozgalmak. Különösen a Márciusi Front és a népi mozgalom megerősödése volt jelentős mozzanat, mert felvetette a választójog és a szabadságjogok kérdését. Komoly veszélyt jelentett viszont a szélsőjobboldali csoportok, a nyilasok és a nemzetiszocialisták megjelenése a politikai porondon, akik különösen Szálasi Ferenc köré tömörültek. A Darányi Kálmán, majd az Imrédy Béla vezette kormányok idején Magyarország egyre jobban a náci Németország büvkörébe került.

*

Az 1930-as évek második felében a nemzetközi helyzet háborús konfliktusok veszélyétől volt terhes. Ezért a magyar diplomácia lázasan dolgozott azon, hogy megegyezés szülessen Magyarország és a kivant országai között a fegyverkezési egyenjogúságnak és a nemzeti kisebbségek helyzetének a kérdésében. Az erőfeszítéseket bizonyos siker koronázta, mert 1938. augusztus 22-én Bledben aláírták az e kérdésekről szóló egyezményt egyrészt Magyarország, másrészt Jugoszlávia, Csehszlovákia és Románia között. Ezt követően megindult a magyar honvédség létszámának és tüzérezredjének a jelentős növelése. Megindult a fegyvergyártás, valamint a fegyvervásárlás, elsősorban Német- és Olaszországból, tehát a tengelyhatalmaktól (Berlin–Róma-tengely).

A Gömbös Gyula, majd Darányi Kálmán és végül Imrédy Béla kormányfők által fémjelzett bel- és külpolitika nem felelt meg az ország érdekeinek, mert felemás és félresikerült reformjaikkal, intézkedéseikkel egyre jobban valószínűsítették, hogy az ország fasizálódik. Ezért olyan ember kellett a kormány élére, aki képes államférfiként cselekedni, bel- és külpolitikai téren is tud iránymutatást adni.

Téleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszterként eredményesen dolgozott az 1938. május 14-én megalakult Imrédy Béla vezette kormányban. Az első zsidótörvény meghozatala ellen azonban nem emelte fel a szavát, sem akkor, amikor még a parlament tárgyalta Darányi Kálmán miniszterelnökködése

idején, de akkor sem, amikor a parlament meghozta, és ő maga is a kormány tagja volt. Pedig a törvénytervezet nagy vitát váltott ki. Gróf Bethlen István még 1938. február 10-én ellenezte a képviselőházban, hogy a zsidókérdést német mintára oldják meg. A demokratikus erők, valamint a keresztény magyar értelmiségiek: írók, művészek és tudósok felemelték szavukat a törvénytervezet ellen. Ötvenkilenc közismert ember – köztük olyan kiválóságok is, mint Bartók Béla, Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond és mások – kiáltványban tiltakoztak a törvény meghozatala ellen, de hiába. Az 1938. május 29-én kihirdetett első zsidótörvény rendelkezései szerint a zsidók aránya a legtöbb értelmiségi pályán nem haladhatta meg a 20%-ot, viszont zsidónak minősítettek minden izraelita vallású egyént. Ezek száma az összlakosság 5%-át tette. A szélsőjobb sokallta a 20%-ot, és követelte, hogy csak számarányukhoz mérten dolgozassanak zsidók értelmiségi pályán.

Teleki kormánytagként viszont megakadályozta Imrédy kormányfőnek azt a szándékát, hogy olyan törvénytervezetet terjesszen a parlament elé, amely a legfelső törvényhozó testületet kirekesztette volna a törvényhozásból, s ezzel lehetővé tette volna a rendeleti úton való kormányzást. A kormányzó felmentette Imrédyt, és 1939. február 16-án Teleki Pált nevezte ki miniszterelnökké.

Az elvárások nagyok voltak Telekivel szemben. Meg kellett fékeznie a nyilasokat, lazítania kellett a német szorításon, csökkentenie kellett a Németország iránti elkötelezettséget, távol kellett tartania Magyarországot egy esetleges háborútól, de folytatnia kellett a békés eszközökkel folyó revíziós politikát. A keze viszont meg volt kötve a kényszerpályára és a beszűkült mozgástér miatt. A náci Németország támogatta a magyarországi szélsőjobboldali erőket, a magyar szélsőséges nacionalistákat, a nyilasokat és a magyarországi német nácikat. Külön nehézséget okozott neki, hogy a haderőre és a vezérkari főnökökre – Horthy akaratából kifolyólag – a kormánynak nem volt befolyása, ellenőrzési joga.

Teleki azokra a politikai erőkre és politikusokra igyekezett támaszkodni, akik náciellenesek voltak, lazítani akartak a német szorításon, és jó viszonyt akartak az angolszász hatalmakkal. Ezen a téren is nehézségekbe ütközött, mert ezek a hatalmak továbbra sem tanúsítottak Magyarország irányába fogadókészséget: Teleki kormányzata alatt sem. Pedig a londoni magyar követ, Barcza György jó kapcsolatokat épített ki angol politikai körökben. Az angol kormány érdektelenségén nem tudott változtatni.

Teleki konzervatív politikus volt, de tudta, hogy az országot csak reformok útján lehet eredményesen kormányozni. Ezen a téren a keresztény szociális korporációkra támaszkodott. Kovrik Béla szociológus professzort azért juttatta kormányzati pozícióba, hogy megvalósíthassa a társadalmi reformokat. Támogatta Magyar Zoltán professzornak és munkatársainak a magyar közigazgatás korszerűsítésére irányuló törekvéseit. Nem mert viszont vállalni a demokratikus földreform megvalósítását. Ezen a téren csupán a lassú változásokat tudta elfogadni és támogatni. Bevezette a mezőgazdasági özvegyi nyugdíjat, a sokgyermekes családok támogatására létrehozta az Országos Nép- és Családvédelmi Alapot (ONCSA), támogatta a falukutatást, a tehetséges szegényparaszt- és munkásifjak továbbtanulását.

Politikájának egyik sarkalatos kérdése a szélsőjobboddallal szembeni minél eredményesebb fellépés volt. Ennek érdekében újjászervezte a kormánypartot,

amelynek a Magyar Élet Pártja (MÉP) nevet adta. A nyilaskeresztes párt beállításával és 30 nyilas pártvezető internálásával pedig azt a célt akarta elérni, hogy minél jobban távol tarítsa az országot a náci Németország befolyásától, és gátat vessen a náci, tehát a szélsőségesen nacionalista orientációnak.

Az országgyarapításról nem mondott le. Az első bécsi döntés meghozatalában Telekinek – bár kormánytag volt – nem volt közvetlenebb szerepe. Viszont amikor Hitler 1939 tavaszán, megszegve az 1938 őszi megkötött müncheni egyezményt, megszállta Csehországot, Josef Tiso pedig kinyilvánította Szlovákia függetlenségét, a magyar csapatokat mint miniszterelnök – Horthy és a vezérkar közreműködésével – bevonultatta Kárpátaljára. Ezzel létrejött a magyar–lengyel határ.

Teleki érdeméért könyvelték el Kárpátalja „önerőből” történt visszacsatolását. Ezért tekintélye és befolyása még jobban megnőtt. Ennek, valamint a belpolitikai és gazdasági helyzet javulásának tulajdonítható, hogy az 1939. májusi titkos képviselőházi választásokon a MÉP megszerezte a képviselői helyek 70%-át. Míg a baloldali és a konzervatív ellenzék meggyengült, addig a szélsőjobboldal jelentősen előretört, és megszerezte a mandátumok 19%-át. Ez figyelmeztetés volt Telekinek, hogy kormányát nem a baloldal, hanem a náci Németország támogatja szélsőjobboldal fenyegeti. Úgy ítélte meg, hogy adminisztratív eszközökkel nem tudja visszaszorítani a szélsőjobboldalt. Más kiutat nem talált, mint hogy a második zsidótörvény meghozatalával – amelyet 1939. május 5-én hirdettek ki – „kifogja a szelet demagógiájuk vitorláiból”. Tévedett. Az eredmény az lett, hogy 60 000 ember megélhetési lehetőség nélkül maradt, az értelmiségi pályákon dolgozó zsidók száma a korábbi igen magas 20%-os kvótáról hat százalékra csökkent.

Ez a zsidótörvény már kollektíve sújtotta a zsidóságot, bár ekkor még csak a szegényebbek érezték meg ennek minden hátrányát.

Hitler Csehszlovákiával kapcsolatban még a müncheni négyhatalmi egyezmény megkötése előtt azt ajánlotta Horthynak és a magyar kormánynak, hogy Magyarország indítson katonai támadást Csehszlovákia ellen, Németország pedig azonnal csatlakozik a katonai akcióhoz, és elfoglalja Csehországot a Szudéta-vidékkel együtt, Magyarország pedig visszacsatolhatja az egész Felvidéket, azaz Csehszlovákia szlovák részét. Horthy elutasította ezt a javaslatot, mert Imrédy Béla miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter 1938 júliusában Rómában nem kapott ígéretet az olasz kormánytól, hogy a Magyarország és Csehszlovákia közötti háború esetén Olaszország megakadályozza Jugoszláviát abban, hogy beavatkozzon ebbe a háborúba. Viszont vagy nem tudott arról, hogy Hermann Göring porosz miniszterelnök és Pál jugoszláv régensherceg 1938. szeptember 6-án titokban találkoztak, és megegyeztek, hogy Jugoszlávia nem avatkozik be a csehszlovák–német konfliktusba, sőt Magyarország ellen sem lép fel, ha az megtámadja Csehszlovákiát, vagy ezt a titkos megállapodást nem találta elegendő garanciának arra, hogy nem éri meglepetés. Az akkori magyar magatartás volt az oka annak, hogy Münchenben nem esett szó és így döntés sem született a magyar területi követelésekről. Ez a körülmény tette lehetővé, hogy Németország és Olaszország döntőbírói minőségben meghozza az első bécsi döntést, amelynek értelmében északon Magyarországhoz csatolták a magyarlakta területek keskeny sávját.

A náci Németország részéről Lengyelország esetében is elhangzott egy ajánlat Teleki Pál miniszterelnökösködése idején. Történt ez akkor, amikor Hitler Lengyelország lerohanására készült. Hitler azzal a javaslattal fordult a magyar kormányhoz, hogy engedélyezze: a német haderő Lengyelország ellen magyar területen át vonuljon fel. Ennek ellenében Magyarország megkapja az egész tisói Szlovákiát. Teleki határozott nemet mondott Hitlernek. Tette ezt egyrészt azért, mert nem bízott Hitler adott szavában, de a hitleri Németország végső győzelmében sem, másrészt azért, mert kötelezte erre az évszázadokon át tartó lengyel–magyar barátság, amit nem árulhatott el, de Nagy-Britanniával sem akart konfrontálódni, és a fegyveres semlegességet is meg akarta őrizni.

Titokban magyar légiót is szervezett és küldött Lengyelország megsegítésére. Amikor pedig a német, majd a szovjet csapatok következtében Lengyelország nem kerülhette el a teljes katonai vereséget, megnyitotta a lengyel menekültek előtt a lengyel–magyar határt. Mintegy 130–140 ezer lengyel, főleg katona menekült ekkor Magyarországra. Ezek többsége Jugoszlávián keresztül Nagy-Britanniába távozott folytatni a németek elleni harcot, kisebbik része Magyarországon maradt.

Hitler Teleki NEM-jére a fegyver- és hadianyag-szállítások leállításával válaszolt. Ezzel jelentősen megnehezítette Teleki stratégiáját, melynek lényege a fegyveres semlegesség volt.

Teleki a szlovák kormány kérését is elutasította, hogy magyar területen vonulathassa fel hadereje egy részét Lengyelország ellen. Sőt kijelentette, „hogy a magyar kormány az esetleges szlovák eljárást támadó hadicselekménynek tekintené, és erre ennek megfelelően reagálna” – tudjuk meg a budapesti német követ 1939. szeptember 11-én kelt táviratából.

*

A háború kitörése után Teleki továbbra is arra törekedett, hogy Magyarországot távol tartsa a nagyhatalmak fegyveres konfliktusától. Erdély birtoklásáért viszont még a háborút is kész volt megkockáztatni Románia ellen, miután az 1940-ben felmondta Nagy-Britannia (és Franciaország) 1939-es garanciáját, amely területi épségét volt hivatott szavatolni. Hitler azonban nem akart háborút Magyarország és Románia között, és Mussolinival együtt tárgyalásokra szólította fel a feleket. Mivel ezek nem tudtak megállapodni (1940. augusztus 30-án) meghozták a második bécsi döntést, amelynek értelmében Magyarország visszakapta a Székelyföldet és Erdély északi felét. Ezt megelőzően, augusztus 2-án a Szovjetunió megkapta Besszarábiát.

A második bécsi döntésért Magyarországnak hatalmas árat kellett fizetnie. 1940. november 20-án csatlakoznia kellett a szeptemberben létrejött német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez. Két–három nappal később Románia és Szlovákia is csatlakozott ehhez az egyezményhez.

A revízió érdekében 1939. április 11-én Magyarország kilépett a Népszövetségből. Tette ezt Teleki Pál miniszterelnökösködése idején. A németek ezt úgy ítélték meg, „mint Magyarország különleges hitvallását a Berlin–Róma-tengely mellett” – állapítja meg egy német külügyi államtitkár-helyettes. Teleki viszont nagyon tartott ennek a lépésnek a következményeitől. Angolszász sugallatra élt benne a gondolat, hogy emigráns kormányt alakít. Erre a célra pénzalapot is létesített, de hamarosan visszavonta Amerikából ezt a pénzt,

mert úgy ítélte meg, hogy nem állhat a belföldi ellenállás élére rendszerváltás nélkül, amihez viszont nincs meg a kellő ereje, külföldre pedig azért nem távozhat, mert ezzel a szélsőjobbot juttatná hatalomra, ami a fasizmus bevezetését jelentené Magyarországon. Ezért maradt.

A második bécsi döntés annyira nem tetszett neki, hogy már a lemondás gondolatával is foglalkozott. A magyar kormány az ő szavazata ellenében fogadta el ezt a döntőbíráskodást – tudjuk meg a budapesti német követ jelentéséből. Teleki és a kormány helyzetét csak bonyolította, hogy Hitler nyomására a magyarországi németek egyetlen törvényes szervezete a Volksbund lett, és szabadlábba kellett helyezni Szálasi Ferencet, ez viszont a nyilasmozgalom megerősödését vonta maga után. Ráadásul megkezdték a harmadik zsidótörvény meghozatalának az előkészítését.

Ezeket az eseményeket követően – Romsics Ignác szavai szerint – „1940 ősztől Magyarország számára Jugoszlávia maradt az egyetlen olyan szomszédos állam, amelyre az önállóságát jórészt már elveszített magyar külpolitika valamennyire esetleg még számíthatott”. Nyitva állt még a „jugoszláv ablak”, fogalmaz Gergely Jenő és Pritz Pál.

Teleki jellemére vall, hogy szóvá tette: nagyon elégedetlen a magyar honvédség vezérkarával, különösen Werth Henrik vezérkari főnökkel és a tisztikar egy részével a visszacsatolt területeken tanúsított kihívó magatartásuk miatt. Szemükre vetette, hogy egyesek úgy viselkednek, hogy még a visszacsatolt területek magyarságában is visszatetszést váltanak ki. Figyelmeztetett, hogy kormánya felhagy a terület-visszacsatolásokkal, ha ez a magatartásforma folytatódik.

A „jugoszláv ablakot” Teleki nyitva akarta tartani. Tudta, hogy a reálpolitikát folytató Pál régensherceg meg a Cvetković–Maček-kormány számára sem közömbös, milyen a viszony Jugoszlávia és Magyarország között, hisz érdekük, hogy az ország északon szövetségessel legyen határos. A tárgyalások gyors ütemben haladtak előre. Most megtörtént az, amire a magyar diplomácia már 1925 végétől 1926 őszéig törekedett. Jugoszlávia akkor sem zárkózott el a magyar diplomáciai kezdeményezés elől, de szerződés akkor nem született, mert mindkét fél mereven kitartott álláspontja mellett. Most mindkét fél nagyobb rugalmasságot tanúsított, és 1940. december 12-én Belgrádban megkötötték az „örökbarátsági szerződést” Jugoszlávia és Magyarország között.

1940 végén, 1941 elején Hitler hatalma csúcsán állt. Nem csoda, hogy a jugoszláv kormányt is vonzáskörébe vonta. 1941. március 25-én Dragiša Cvetković jugoszláv kormányfő és Cincar-Marković külügyminiszter Bécsben aláírta a csatlakozást a háromhatalmi egyezményhez (paktum). Ezzel Nagy-Britannia nehéz helyzetbe került az olasz–görög háború miatt. Mussolini is háborús győzelmekre vágyott, a Földközi-tenger térsége feletti uralomra törekedett. Ezért megtámadta Görögországot. Kezdetben sikereket ért el, de Nagy-Britannia a görögök segítségére sietett. Ennek eredményeként a görögök már Albániából is kezdték kiszorítani az olaszokat.

Hitler eddig nem sokat törődött a Balkánnal. Most nagyon fontossá vált számára. Nem engedhette meg, hogy Olaszország vereséget szenvedjen, ezért haderejét Románián és Bulgárián át Görögország ellen kezdte felvonultatni. Nagy-Britannia tudhatott arról, hogy a paktum szerint Németország nem használhatja fel Jugoszlávia területét felvonulási célokra, viszont azt is tudta, hogy

Hitler adott szavára nem lehet építeni. Amellett a paktum titkos záradéka szerint Jugoszlávia megkapja Szalonikit, ha megtámadja Görögországot. Azt viszont nem tudhatta, hogyan fog viselkedni az aktuális jugoszláv kormány. Ezért az angol diplomácia és hírszolgálat felvette a kapcsolatot az angolszász-barát jugoszláv katonatisztekkel, élükön Dušan Simović tábornokkal, a légi-erők parancsnokával, és segítséget nyújtott nekik, hogy március 27-ére virradóra katonai puccsot hajtsanak végre. A puccs teljes sikerrel járt. Megalakult a Simović-kormány, a nép pedig kivonult az utcákra, és hatalmas tüntetésekkel az új kormány mellé állt. A legtöbbit hangoztatott jelszavak a következők voltak: Éljen II. Péter király! (Akit azonnal nagykorúsítottak, Pál régensherceget pedig félreállították.) Inkább a háború, mint a paktum!; Inkább a halál, mint a rabság!

A nép hathatós támogatása ellenére Jugoszlávia kilátástalan helyzetbe került, mert a belső ellentétek (Horvátország magatartása) miatt, de szervezési okok miatt sem tudott hadereje ellenállni a német haderőnek. Nagy-Britannia pedig nem volt abban a helyzetben, hogy jelentősebb segítséget nyújtson. Ezért azt javasolta a Simović-kormánynak, hogy igyekezzen meggyőzni a németeket: semmi más nem történt, csak kormányváltás. Hitler azonban kérlelhetetlen. Még március 27-én kiadja a parancsot Jugoszlávia lerohanására, és azon a napon engedélyt kér Horthytól, hogy a német csapatok átvonulhassanak Magyarországra területén, sőt kívánatosnak tartja, hogy magyar csapatok is vegyenek részt a hadműveletekben. Ellenszolgáltatásul elismeri Magyarország területi igényeit Jugoszláviával szemben. Horthy már másnap levélben értesíti Hitlert, hogy teljesíti idevágó kérését. A minisztertanács tudomásul veszi a választ, Bárdossy külügyminiszter viszont utasítja a belgrádi magyar követet, hogy nem hivatalos formában figyelmeztesse a jugoszláv kormányt: német támadás készül Jugoszlávia ellen.

Teleki ekkor nagyon nehéz helyzetbe került. Meg kellett értetnie Horthyval, hogy nem szabad elfogadni Hitler Jugoszláviára vonatkozó ajánlatát, mert Magyarország nem keveredhet bele a katonai konfliktusba, ha tényezőként akar részt venni a háború utáni rendezésben. Ez a nézete kiviláglik a washingtoni és a londoni magyar követnek küldött utasításából is. Teleki el akarta kerülni a casus bellit, azaz hogy Nagy-Britannia hadat üzenjen. Annál is inkább, mert Barcza György londoni magyar követ (és most Pritz Pált idézem) „felvillantotta a majdan győztes Szovjetunió magyarországi megjelenésének a lehetőségét, annak minden következményével”. Ha ez így van, ebből arra lehet következtetni, hogy már készült a német támadás a Szovjetunió ellen (Hitler 1940. december 18-án hagyta jóvá ezt a tervet), s erről London már akkor tudott, valamint arra is, hogy befejező szakaszba lépett az angolszász–szovjet szövetség a hitleri Németország ellen, mivel Hitler nem volt hajlandó teljesíteni Moszkva azon követelését, amely Kelet-, részben Közép-Európa és a Balkán-félsziget feletti szovjet dominanciát irányozta elő, amire viszont angolszász részről, úgy látszik, Moszkva már akkor ígéretet kapott.

Teleki nem volt hajlandó sárba taposni az örökbarátsági szerződést, és azt a képletet sem tudta végérvényesen elfogadni, hogy Magyarország csak akkor lép aktívan is, amikor Jugoszlávia de facto megszűnik. Ennek ugyan ellentmond az a tény, hogy április 1-jén maga javasolta a Legfelső Honvédelmi Tanács ülésén, hogy a honvédség csak Jugoszlávia megszűnése után lépjen fel

aktívan, és ekkor is csak abban az esetben, ha a jugoszláviai magyar népesség léte kerül közvetlenül veszélybe. Tény viszont az is, hogy április 3-án inkább a halált választotta, mintsem hogy hitszegővé váljon. Horthyhoz írt búcsúlevelében bűnösnek mondja magát, mert nem tudta visszatartani a kormányzót a végzetes lépés megtételétől és a hitszegéstől. Ezt a levelét úgy értelmezhetjük, mint egy utolsó kétségbeesett kísérletet arra, hogy Horthyt Magyarország és a magyar nép érdekében jobb belátásra bírja. „A gazemberek oldalára álltunk...”, kiált fel búcsúlevelében.

Tette sokakat megrendített, de az események menetére nem hatott ki. Magyarország elindult azon az úton, amely történelme egyik legnagyobb tragédiájához vezetett.

Churchill brit miniszterelnök 1941. április 9-én az angol alsóházban ezekkel a szavakkal méltatta az akkor már halott magyar miniszterelnököt: „Teleki gróf inkább saját életét adta, mintsem hogy e szégyenteljes tettezhz csatlakozzon.”

Mitterrand francia köztársasági elnök néhány évtizeddel később a versailles-i békéről (beleértve a trianonit is) – Pecze Ferenc jogtörténeti tudóstól kölcsönzöm az idézetet – egy alkalommal így nyilatkozott: „A győztesek békéje, e század összes békeszerződése, főleg az 1914–18-as háborút lezáró versailles-i, de az 1947-es is, mind igazságtalan békeszerződések... Mindig figyelmen kívül hagyták a történelmi, földrajzi, szellemi vagy emberi realitásokat. Az elkövetkező háború drámáját mindig leírták a megelőző békeszerződésekben.”

Bohumil Doležal neves cseh publicista is hangsúlyozta a liberális prágai Mladá Dnes c. lapban – tudhatjuk meg az MTI és a Magyar Szó közvetítésével – amikor a közelmúltban ezt írta: „... a magyarokat Trianonban sérelem érte, és hogy a magyarok milliói megtűrt kisebbség lettek a szomszédos országokban... A magyarok számára Trianon olyan traumát jelent, mint a csehek számára München.”

Ezekkel a szavakkal, kimondatlanul is, emléket állítottak gróf Teleki Pálnak, aki már 1920-ban figyelmeztetett, hogy az igazságtalan béke újabb háborúk veszélyét vetíti előre. Szintén kimondatlanul, de rámutatnak arra az ókortól oly gyakran idézett mondásra, hogy a történelem az élet tanítómestere. Csak tudni kell tanulni tőle, és ma is megkapjuk a választ korunk égető kérdéseire: hogyan tovább? Ma már tudjuk, hogy a határok tologatásával semmi jót nem érhetünk el. Meg kell értenünk viszont, hogy a régiók, autonómiák kialakításával, a határok légiesítésével, tehát átjárhatóvá tételével el lehet érni, hogy az emberek, valamint az általuk teremtett anyagi és szellemi javak a lehető leghababban áramolhassanak az egész emberiség javát szolgálva. De az egyre jobban globalizálódó világban arra is oda kell figyelni, hogy minden nép, nemzet, etnikai közösség, tehát a kis népek és nemzeti kisebbségek is megőrizhessék autonómiájukat, nemzeti önazonosságukat, mert a nemzeti nyelvek és kultúrák sokasága teszi színesebbé, szebbé és elviselhetőbbé minden ember számára a világot, az életet, valamint teszi lehetővé, hogy megvalósuljon alkotó egyénisége.

MAGYAR KÜLPOLITIKA 1920–1941

Az 1920-as trianoni békeszerződés kegyetlen döntései elkerülhetetlenné tették, hogy a két világháború közötti magyar külpolitika legfőbb céljává az új határok revíziója váljon. A magyar társadalom politikailag tudatos csoportjai, a pártok és az uralkodó elit ebben tökéletesen egyetértettek. A revízió tartalmára és eszközeire vonatkozó kérdésekben azonban korántsem volt teljes a konszenzus. A rendszer baloldala például általában mérsékeltebb követelésekkel lépett fel, mint a kormánypolitika, s a konzervatív kormánykörök és a szélsőjobboldal elképzelései sem fedték egymást. Ám maga a kormánypolitika sem volt minden részletében azonos a húszéves „fegyverszünet” alatt, hanem a folyton mozgásban levő nemzetközi viszonyok és a mindenkori belső helyzet függvényében időről időre módosult. Maga a cél, a revízió azonban állandó volt.¹

A békeszerződés aláírása körüli hónapokban a magyar külpolitika nem rendelkezett határozott vonalvezetéssel. A még képlékeny helyzetben egyszerre próbálkozott a szomszédos államok egyikével vagy másikával való megegyezéssel, s ugyanakkor a vesztes államok összefogását, s ezen összefogásra támaszkodva egy új háború lehetőségét is fontolóra vette.

A győztesekkel való együttműködés egyik lehetősége a francia–magyar közeledés, s ehhez kapcsolatosan egy regionális lengyel–magyar–román szövetség felépítése volt. Ezek a tárgyalások 1920 tavaszán kezdődtek, és az év végéig folytatódtak. Az együttműködés fejében Magyarország a határ menti, főleg magyarok lakta területek visszacsatolását és Erdély autonómiájának Románián belüli biztosítását kérte. Ezt megelőzően, 1919 nyarán és őszén, majd 1920 folyamán kétoldalú román–magyar tárgyalásokra is sor került. A magyar fél minimális követelése ez esetben is Erdély Románián belüli különállásának a biztosítása volt, a maximális pedig a történeti Erdély független állammá szervezése és egyfajta román–erdélyi–magyar trializmus létrehozása.

A francia–magyar közeledésből, illetve a lengyel–magyar–román blokk teréből részben a Romániával szemben támasztott és Bukarestben, valamint Párizsban egyaránt teljesíthetetlennek ítélt magyar revíziós igények, részben a nemzetközi helyzet alakulása miatt semmi sem lett. Nem járt nagyobb eredménnyel a magyar–csehszlovák megbékélés terve sem 1921 tavaszán és nyarán. A trianoni határok etnikai elvű kiigazítása, amit a magyar fél elengedhetet-

lennek tartott, Prága számára elfogadhatatlan volt. A közeledés gondolatát így ebben az irányban is a tartós szembenállás váltotta fel.

A másik lehetőség, amelyre a magyar külpolitika az 1920-as évek legelején számított, a vesztes államok német vezetés alatti összefogása, a status quo fegyveres felborítása, s lehetőség szerint a régi határok visszaállítása vagy egy azokhoz közelítő új határvonal elérése volt. Ez a kettősség számos esetben vezetett furcsa és ellentmondásos helyzetekhez. 1919 őszén például Bethlen, Teleki és társaik azzal a Romániával próbáltak szót érteni, amely Horthy terveiben legfőbb ellenségként jelent meg. 1921-ben pedig a Teleki-, majd a Bethlen-kormány ahhoz a Csehszlovákiához kívánt közeledni, amely a német-osztrák–magyar katonatiszti tervezettség szintjén a magyar hadsereg első számú célpontja volt.

Egyéb okokon (például IV. Károly visszatérési kísérletei) kívül ez a magyar magatartás is hozzájárult ahhoz, hogy Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia 1920 és 1921 folyamán olyan szövetségi szerződéseket kössön, amelyek egyetlen célja Magyarország sakkban tartása és egymás kölcsönös megsegítése volt nem provokált magyar támadás esetére. E politikai és katonai jellegű regionális együttműködés (kisantant) legfőbb patrónusává Franciaország vált, amely a későbbiekben mindhárom állammal külön barátsági és szövetségi szerződéseket kötött. Ezek a szerződések – a kisantant-államok egymás közötti egyezményeihez hasonlóan – a békeszerződések, mindenekelőtt a trianoni békeszerződés teremtette helyzetet garantálták.

A nemzetközi viszonyok stabilizálódásával, az ország teljes elszigetelődésének veszélyével és a magyar gazdaság kölcsönös szükségleteivel számot vetve 1922–1923-ban a Bethlen-kormány szakított ezzel a kettősséggel. A magyar külpolitika meghatározó irányvonala ettől kezdve – Gustav Stresemann német külügyminiszter ugyancsak 1923-ban meghirdetett Erfüllungspolitikjához hasonlóan – a „megbékélés és a beilleszkedés” lett. Ennek egyik első jele Magyarország felvétele volt a Nemzetek Szövetségébe 1922. szeptember 18-án. Ezt követte a nemzetközi kölcsönért való folyamodás 1923 elején, amelynek egyik folyósítási feltételeként a magyar kormány még egyszer elismerte a trianoni békeszerződésben megállapított határok érvényességét, és egyben azt is garantálta, hogy a Habsburg-dinasztia egyik tagja sem tér vissza a magyar trónra. „Ma Európa helyzete olyan, hogy békét akar mindenáron, és ha nem illeszkedünk bele Európa érdekeinek szövevényébe, ha nem alkalmazkodunk politikánkkal Európa érdekeihez, akkor akármennyire van igazunk, mint békebontó állítatunk oda és semmi téren nem fogja siker koronázni tevékenységünket. [. . .] Higgyék el, ha valakinek nehéz, nekem nehéz ezt az önmegtagadást gyakorolnom” – jelentette be és egyben indokolta az irányváltást Bethlen 1923 őszén.² Tekintettel arra, hogy a békeszerződés ratifikálása óta Magyarország a nagyhatalmak katonai ellenőrzése alatt állt, a kölcsönfelvétel után pedig a Népszövetség pénzügyi ellenőrzése alatt is, a magyar kormányfőnek ezt a lépését a legteljesebb mértékben indokoltnak, sőt elkerülhetetlennek kell tartanunk. Ha akart, sem igen tehetett volna mást.

Az ország elszigeteltsége, ellenőrzése és vállalt kötelezettségei miatt a magyar diplomácia az 1920-as évek második harmadában rendkívül szűk mozgástérrel rendelkezett. Teljesen passzív azonban ezekben az években sem volt. Aktivitása – miközben folyamatosan jó viszonyt tartott fenn a Franciaország

kontinentális túlsúlyának mérséklésre törekvő Nagy-Britanniával – részben a magyar–szovjet viszony rendezésére, részben a magyar–jugoszláv szembenállás mérséklésre irányult.

A Szovjetunióval való kapcsolatok rendezését két körülmény motiválta. Egyrészt az, hogy a Párizs környéki békéket a szovjet vezetés nem ismerte el, s az új kelet- és közép-európai államrendet minden rendelkezésére álló eszközzel destabilizálni próbálta. A térség kommunista szervezeteit ennek megfelelően a magyar kisebbségek önrendelkezési jogának támogatására, valamint Erdély független állammá szervezésének támogatására szólította fel. A kapcsolatok felvétele tehát erősíthette volna Magyarország helyzetét a kisantanttal szemben, s a magyar kisebbségek helyzetének javításáért folytatott harc feltételeit is javíthatta volna. A másik körülmény gazdasági természetű volt: a szovjet piac hatalmas felvevőképesége. Ez néhány magyar iparágban lett volna fontos. A két ország politikai berendezkedését és ideológiáját persze óriási különbségek választották el egymástól, s ez végül áthidalhatatlan akadállyal bizonyult. Habár a két kormány képviselői 1924 szeptemberében egy-egy diplomáciai és kereskedelmi egyezményt aláírtak, a magyar parlament egyiket sem ratifikálta, s ellenezte elfogadásukat a kormányzó is.

1925 végétől 1926 őszéig a Jugoszláviával való közeledéssel kísérletezett a magyar diplomácia. Maximális célja egy olyan megállapodás elérésére irányult, amely kölcsönös semlegességet biztosított volna egy harmadik állammal keletkező konfliktus esetére. Mivel szinte mindegyik szomszédjával nyílt vagy rejtett határvitái voltak, egy ilyen vagy ehhez hasonló egyezmény iránt Jugoszlávia is mutatott érdeklődést. Az álláspontok közelítéséhez szükséges engedékenység azonban mindkét fél részéről hiányzott, s így végül – noha ezt Horthy is támogatta – a jugoszláv–magyar tárgyalások is szerződés-kötés nélkül fejeződtek be.

A külpolitikai elszigeteltségből való kitörés első jelentős lépésének az Olaszországgal kötött barátsági szerződés tekinthető, amelyet 1927. április 5-én írtak alá Rómában. A kezdeményezés Mussolinitól indult ki, aki Jugoszláviával szemben keresett szövetségest, s egyben a kelet-, közép- és délkelet-európai francia befolyást akarta ellensúlyozni. Tekintettel a fasiszta olasz külpolitika nyíltan revizionista jellegére, az olasz–magyar barátsági szerződés aláírása nemcsak a magyar külpolitika aktívabb szakaszának lett nyitánya, hanem az elmúlt években kényszerből vállalt magyar beilleszkedési politika feladásának és a trianoni status quo elleni nyílt fellépésének is. Azzal, hogy a gazdaság sikeres szanálásának köszönhetően 1926 nyarán a Népszövetség enyhítette Magyarország pénzügyi ellenőrzését, majd 1927 márciusában a helyszíni katonai ellenőrzés is megszűnt, ennek feltételei is sokkal kedvezőbbé váltak. 1927–1928-as beszédeiben Bethlen ezért ismét nyíltan vállalta kormányának és az országnak mindvégig legfőbb külpolitikai célját: a revíziót. „Mi nem tartományokat veszítettünk el. Bennünket földaraboltak. [. . .] mi fajunk egyharmadáról örök időkre le nem mondhatunk. Ezt igazságul elfogadni nem tudjuk. [. . .] Ha valaki a mellényét rosszul gombolta be, öltözkéjét csak úgy hozhatja rendbe, ha kigombolja, és azután jól gombolja be. Ezekre a határookra egy végleges békét felépíteni nem lehet. Ezekre a határookra fel lehet építeni egy börtönt, amelyben mi vagyunk az őrzöttek és a győzők az őrzők. [. . .] nekünk más

határookra van szükségünk” – szögezte le például 1928 elején, híres debreceni beszédében.³

Az olasz–magyar szerződés aláírása után a magyar diplomácia kísérletet tett a német–magyar kapcsolatok szorosabbra fűzésére és revizionista politikai tartalommal való megtöltésére. Végső célként egy olasz–magyar–német szövetség létrehozására törekedett. Ez a terve azonban ekkor még nem valósulhatott meg. Németország fő külpolitikai célja ugyanis ezekben a hónapokban az volt, hogy véget vessen a Rajna-vidék francia megszállásának, s elérje jóvátételi kötelezettségeinek csökkentését. Az olasz–német közeledés pedig feltétlenül maga után vonta volna a francia–német viszony további romlását, hiszen Olaszország és Franciaország ekkor már a Balkánon és a Duna-medencében egyaránt nyílt vetélytársak voltak. A német kormány ezért 1928-ban még elzárkózott az olasz orientáció elől, s így a magyar–német kapcsolatok elmélyítésének sem szentelt különösebb figyelmet.

Nagyobb eredménnyel járt a Bethlen-kormány Lengyelország iránti közeledése. Ennek szintén az volt a célja, hogy az olasz–magyar barátságának nagyobb súlyt adjon. A francia–lengyel szerződés révén Lengyelország ugyan Franciaország szövetségi rendszeréhez tartozott, de a kisantant államai közül csak Romániához fűzte szerződéses viszony. A tárgyalások során Pilsudski marsall, lengyel államfő kijelentette, hogy habár a békeszerződés döntéseinek megváltoztatására pillanatnyilag semmi lehetőséget sem lát, a revízió szükségességének napirenden tartását és a békeszerződés későbbi módosítását támogatja. Az egyetértést 1928 végén egy lengyel–magyar döntőbírói szerződés pecsételte meg.

Az olasz elképzeléseknek megfelelően a lengyel–magyar szerződéshez hasonló egyezményt kötött 1929-ben Magyarország Bulgáriával is, amely az I. világháború legfőbb balkáni veszteseként ugyancsak a status quo megváltoztatására törekedett. Törökországgal, amely Olaszország földközi-tengeri és balkáni politikájának egyik pillére volt, ennél messzebb menő kapcsolatok kialakítására is sor került. Az 1929. január 5-én aláírt semlegességi és döntőbírói szerződésben a két ország kötelezte magát, hogy minden olyan szövetségtől távol marad, amely a másik fél ellen irányul. Továbbá semlegességet vállaltak arra az esetre, ha egyiküket nem provokált támadás érné.

A közép-európai olasz befolyás és a magyar revíziós tervek szempontjából egyaránt elsőrendű fontosságú feladat volt Ausztria eltérítése a francia–csehszlovák orientációtól. Ennek főleg osztrák belpolitikai akadályai voltak. Mussolini és Bethlen 1928 áprilisában ezért megállapodtak egy ausztriai belpolitikai fordulat előkészítésében, illetve elősegítésében. Úgy számítottak, hogy egy jobboldali kormány szükségszerűen eltávolodik a demokratikus Németországtól, lemond az Anschlussról, s Olaszországhoz és Magyarországhoz közeledik. A tervezett katonai puccs azonban végül is szükségtelenné vált. Az osztrák belpolitika ugyanis 1929 őszére enélkül is jobbra tolódott. A kormány átalakult, s az új kancellár késznek mutatkozott az osztrák külpolitikai irányvétel módosítására. 1930 februárjában így Olaszországgal, 1931. január 25-én pedig Magyarországgal kötött Ausztria barátsági és együttműködési szerződést. A magyar–osztrák szerződéshez csatolt titkos jegyzőkönyv kimondta, hogy Ausztria és Magyarország „minden politikai kérdésben... különösen azokban,

amelyek a közös szomszédokra vonatkoznak, követeik útján állandó érintkezést fognak fenntartani”.⁴

A trianoni békeszerződés revíziója az 1920-as évek utolsó harmadában a világsajtóban is jelentős nyilvánosságot kapott. Egy magyar arisztokrata hölgy, herceg Hohenlohe Stefánia ösztönzésének engedve Lord Rothermere angol sajtómágnás és politikus 1927. június 21-én nagy feltűnést keltő cikket jelentetett meg Daily Mail című lapjában Hungary's Place in the Sun, azaz Magyarország helye a nap alatt címmel. Ebben azt állította, hogy a trianoni határok módosítása nélkül a béke Közép-Európában hosszú távon fenntarthatatlan, s ezért a háború elkerülése érdekében azok békés revíziójára van szükség. Úgy vélte, hogy a határ menti magyar lakosság visszacsatolásával „A súrlódásokat úgy váltaná fel egy megkönnyebbült viszony, hogy a békemegállapodás fő vonaljai érintetlenek maradnának, és nem változnának jelentősen Közép-Európa erőviszonyai sem.”⁵

Rothermere cikke és az általa kavart nemzetközi sajtóháború a magyar kormányt ellentmondásos helyzetbe hozta. A nemzetközi közvélemény „lelkiismeretének” felébresztése teljes mértékben beleillett terveibe; a Külügyminisztérium jóval kisebb hatékonysággal maga is finanszírozott hasonló tartalmú külföldre irányuló propagandát. Az etnikai elvű határrevízió eszméje azonban nem töltötte el lelkesedéssel. Bár a „mindent vissza” programja kétségkívül irreális volt, a hivatalos Magyarország reprezentánsai közül sokan az „integritás” visszaállításában reménykedtek, vagy legalábbis azt hangoztatták. Herczeg Ferenc, a kor írófejedelme, aki a Trianonban történeteket „véletlen szerencsétlenségnek” tartotta, a Rothermere fellépését követően megalakult Magyar Revíziós Liga 1927. július 27-ei ülésén kijelentette: „Az úgynevezett Rothermere-vonal nem magyar javaslat”; „a magyar nemzet nem adja fel jogát a maga ezredéves [. . .] államterületéhez”.⁶ Ezt az álláspontot fejezte ki a kormány reprezentatív folyóiratában, a Magyar Szemlében 1928 őszén közzétett Új Hungária felé című tanulmány is, amely először vázolta a „Szent István-i Magyarország” nemzetiségek szerinti föderatív, illetve autonóm egységekre épülő visszaállításának programját. 1933-as előadásában a határ menti magyar területek visszacsatolása mint minimum mellett Bethlen István azt javasolta, hogy a történeti Erdély alakuljon független állammá, Szlovákia, Kárpátalja és Horvátország pedig kapjanak jogot arra, hogy szabadon dönthessenek hovatartozásukról. 1934-ben Gömbös Gyula olyan revíziós tervet hagyott jóvá, amely az elcsatolt területeknek mintegy a felét kérte vissza – az etnikai elv mellett az ország katonai védhetőségére és nyersanyagfüggőségének enyhítésére is tekintettel. A szigorúan etnikai elvű határrevízió, azaz a határ menti magyar területek visszacsatolása csak a rendszer baloldali ellenzéke, a szociáldemokraták, a liberális demokraták és a népi írók számára lett volna minden további nélkül elfogadható. „. . . nem törekszünk egyébre, mint az ország etnográfiai kikerekítésére és a külföldi magyar kisebbség hathatós védelmére” – fogalmazta meg a polgári radikálisok revíziós programját Jászi Oszkár 1918-as nemzetiségügyi miniszter egyik híve, Vámbéry Rusztem 1928-ban. A revízió – írta a liberális Fenyő Miksa 1935-ben – nem lehet más, mint a „magyarlakta vagy magyar többségek lakta területek visszacsatolása”.⁷

A határrevízióval egybekötött európai újrendezésért folytatott harc élén az 1930-as évek elejéig Mussolini állt. 1932. október 23-ai torinói beszédében

az olasz kormányfó a négy európai nagyhatalom (Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország) békés megegyezésére és a vitás európai kérdések közös rendezésére tett javaslatot. Ezzel egy időben hasonló nyilatkozatok hangzottak el a revíziót elvben és titokban ugyan korábban is elképzelhetőnek tartó, ám gyakorlatilag és nyíltan mindaddig nem támogató angol államférfiak szájából is. Alapérvük ugyanaz volt, mint Rothermere-é 1927-ben: a vitás kérdéseket addig kell rendezni, amíg hidegvérrel és háború nélkül lehet. Elképzelésüket, amely utóbb négyhatalmi paktum néven vált ismertté, az olasz és az angol vezetők 1933 márciusában öltötték konkrét formába Rómában. A szövegtervezet, amely a Népszövetség alapokmányának szelleméhez híven „megerősítette a békeszerződés revíziójának elvét”, Németország és Kelet-Poroszország egyesítésének szükségessége mellett a magyar többségű határmenti területek visszacsatolásának kívánatosságára is utalt. Ugyanakkor azt is leszögezte, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia vagy akár a történelmi Magyarország visszaállítása szóba sem jöhet. Számos ok, többek között Franciaország ellenállása miatt, az 1933 júniusában aláírt – ám életbe sohasem lépett – végző változatban ez utóbbiakról, illetve egyáltalán konkrét határváltoztatásokról azonban már nem történt említés, csupán általánosságban erősítették meg a revízió elvét. A paktum magyar szempontból ennek ellenére a nemzetközi diplomácia jelentős eseménye volt, hiszen, hacsak a tervezés szintjén is, a békeszerződés 1920-as aláírása óta négy nagyhatalom először vette komolyan fontolóra a magyar határok módosításának lehetőségét.

Az 1920-as és az 1930-as évek fordulójától Olaszország mellett egy másik európai hatalom is egyre nyíltabban és határozottabban szembefordult a versailles-i renddel: Németország. A német diplomácia voltaképpen már 1929 és 1933 között, tehát Hitler 1933-as hatalomra jutása előtt, módosította külpolitikai doktrínáját. Az átalakulás lényege abban ragadható meg, hogy míg Stresemann és munkatársai a versailles-i békerendszer kereteit elfogadva és Franciaországgal együttműködve törekedtek a keleti német határok módosítására, addig 1929 utáni utódaik magát e rendszert kívánták megingatni, és ezzel a revíziót elérni. Ezzel párhuzamosan ismét polgárjogot nyertek a régi múltra visszatekintő különböző Közép-Európa-elképzelések, amelyek Magyarországot és a szomszédait egyaránt közvetlenül érintették. A keletre irányuló német külpolitikai aktivitás egyik legfontosabb eszköze a kereskedelempolitika, azaz a német piacok megnyitása volt a kelet- és délkelet-európai agrártermékek és nyersanyagok előtt. Az 1930-as évek első felében Németország nemcsak Magyarországgal, hanem a térség többi államával is kétoldalú barterszerződéseket kötött. Azokkal az előnyökkel, amelyeket ezek a szerződések kínáltak a régió államainak, sem Franciaország, sem Nagy-Britannia, a versailles-i status quo két legfőbb őre, nem tudtak versenyezni. Fokozatos kiszorulásuk a térségből ezért elkerülhetetlen volt.

A német–magyar kereskedelmi kapcsolatok új alapokra helyezése már 1930–31-ben, Bethlen István miniszterelnöksége alatt elkezdődött. Az új német irányvonal egyik első jeleként a Wilhemstrasse 1930 novemberében Bethlent feleségével együtt meghívta háromnapos hivatalos látogatásra Berlinbe. A magyar kormányfő berlini látogatása során, amelyre a legszívélyesebb körülmények közepette került sor, politikai és gazdasági kérdések egyaránt terítkekre kerültek. Ami a revíziót illeti, a németek végre kimondták azt, amire a

magyar diplomácia oly régen várt, vagyis hogy „... a francia szövetségi rendszer fellazítása Kelet- és Délkelet-Európában közös célunk Magyarországgal, ennélfogva a kisantant fellazítására irányuló magyar erőfeszítéseknek szívből siker kívánhatunk”.⁸ Ami pedig a gazdasági együttműködést illeti, néhány hónappal később, 1931. július 18-án aláírták a magyar–német kereskedelmi egyezményt. Ez, illetve az ennek alapján megkötött első (1933) és második (1934) német–magyar gazdasági pótegyezmények jelentősen enyhítettek a gazdasági világválság által sújtott magyar mezőgazdaság értékesítési gondjain. Németország részesedése a magyar kivitelből egyetlen év alatt megkétszereződött, az 1933-as 11,2 %-ról 1934-re 22,2 %-ra nőtt, és ezzel megelőzte az addig első Ausztriát. Ez a tendencia az 1930-as évek második felében is folytatódott. Németország részesedése a magyar kivitelből 1937-re 42 %-ra nőtt, majd az 1938-as Anschluss után az 50 %-ot is meghaladta. Nagyjából ugyanilyen arányban nőtt a Magyarországra érkező német importárúk értéke is. A környező országokhoz és Európa, illetve a világ más részeihez fűződő gazdasági kapcsolataink ezzel párhuzamosan drasztikusan leépültek. Ez egyre kiszolgáltatottabbá tette a magyar gazdaságot és ezen keresztül a magyar politikát is.

A kiépülő német–magyar kapcsolatok ellenére Magyarország első számú külpolitikai szövetségese az 1930-as évek utolsó harmadáig változatlanul Olaszország volt. Az 1930-as évek elején Magyarország Olaszországtól is jelentős külkereskedelmi kedvezményeket kapott, s Mussolini emellett politikai támogatásban is részesítette a magyar diplomáciát. Az olasz–magyar kulturális kapcsolatok ugyancsak virágoztak, s nagyrészt olasz importból történt a magyar hadsereg felszerelése is modernebb harceszközökkel az 1930-as évek első felében. Az ausztriai jobbratulódással párhuzamosan szorosabbá váltak az osztrák–magyar kapcsolatok is. Mussolini kezdeményezésére a három ország képviselői 1934 márciusában olyan egyezményeket (római jegyzőkönyvek) írtak alá, amelyek a kereskedelmi kapcsolatok erősítésén túlmenően szoros politikai együttműködést is kilátásba helyeztek. Ez az együttműködés jelentősen javította Magyarország pozícióit a cseh–román–jugoszláv szövetséggel szemben, s ugyanakkor a kibontakozó német túlsúly mérséklésére is alkalmasnak látszott.

Az ország második legfontosabb külpolitikai partnerévé az 1930-as évek elejétől kezdve Németország vált. A magyar miniszterelnök, Gömbös Gyula, 1933 júniusában az európai államférfiak közül elsőként látogatta meg Hitlert. A dinamikusan fejlődő kereskedelmi forgalomtól eltérően a politikai együttműködés terén mindazonáltal egyáltalán nem történt látványos előrelépés. A német vezetésszerű nagy revizionista blokk létrehozására, illetve a kisantant ellen irányuló barátsági és konzultatív szerződés megkötésére vonatkozó konkrét magyar javaslatokat a német diplomácia 1934-ben és 1936-ban egyaránt elutasította. E mögött az a Berlinből nézve abszolút magától értetődő feltevés húzódott meg, hogy a magyar revizionizmus fenntartás nélküli támogatása nem gyöngítené, hanem éppen ellenkezőleg, erősítené a kisantant összetartását. Hitler és a nemzetiszocialista vezetés úgy látta, hogy a revíziós politika terén bizonyos mértékű német–magyar érdekazonosság egyedül Csehszlovákiával szemben áll fenn. A magyar politikusokkal – így például Gömbössel 1933-ban és 1935-ben, vagy Horthyval 1936-ban és Darányival 1937-ben – folytatott tárgyalásai során a Führer ezért mindig azt hangsúlyozta, hogy a magyaroknak

„minden erejüket Csehszlovákiára kell koncentrálniuk”, s hogy „100 százalékos revíziós igényeik kilátástalanok”. A szerb és a román vezetőket ezzel összhangban ugyanakkor arról biztosította, hogy Németországtól távol áll „a magyar revíziós szándékok fenntartás nélküli támogatása”. Ez a német magatartás Magyarországon igen nagymérvű csalódottságot és elégedetlenséget váltott ki, s a nemzetiszocializmustól való félelem és a brit ösztönzés mellett az egyik oka lett annak, hogy a magyar diplomácia 1937–1938-ban még a kisantanttal való megegyezés lehetőségét is fontolóra vette.⁹

Olaszországon és Németországon kívül a magyar külpolitikai aktivitás harmadik célpontja a Szovjetunió volt. Az ideológiai antagonizmust a weimari Németországhoz hasonlóan zárójelbe téve a Gömbös-kormány 1934. február 6-án diplomáciai viszonyt létesített a Szovjetunióval. Eltérően az 1920-as évektől, amikor a szovjet vezetés nyíltan a versailles-i rend destabilizálására törekedett, az 1930-as évek közepétől Németország sakkban tartása érdekében Moszkva egyre inkább a nyugati hatalmakhoz közeledett, s a status quo-ellenes kritikáját átmenetileg mérsékelte. A kiépülő szovjet kapcsolat a 30-as évek magyar revizionizmusa szempontjából tehát sokkal kevesebbet jelentett, mint azt megelőzően jelenthetett volna.

Az 1930-as évek közepén ismét új szakasz kezdődött az európai diplomáciában. Az 1935-ös szovjet–francia szerződés aláírásával, valamint a Berlin–Róma- és a Berlin–Tokió–tengely (Antikomintern Paktum) 1936-os létrejöttével Európa, illetve a világ kezdett ismét két nagy és egymással szemben álló blokká alakulni. 1936-ban a német csapatok bevonultak a rajnai demilitarizált övezetbe, s 1936-ban Hitler eldöntötte, hogy a következő célpontok Ausztria és Csehszlovákia lesznek. Mussolini, aki két évvel korábban még tankokat vonultatott fel a Brenner-hágóra Ausztria esetleges német okkupálásának a megakadályozására, ekkor már csak szekundálhatott Hitler elképzeléseihez.

Csehszlovákia feldarabolásával kapcsolatos tervében Hitler fontos szerepet szánt Magyarországnak. Lényegében azt szerette volna, hogy Budapest vállalja az agresszor szerepét, és egy fegyveres konfliktus kirobbantásával teremtsen meg az ürügyet a német katonai beavatkozás számára. Darányi miniszterelnökkel és Kánya Kálmán külügyminiszterrel folytatott 1937. november 25-ei megbeszéléseik során Hitler és a német vezetők ezért jelezték, hogy a Csehszlovákiával szembeni magyar területi követeléseket jogosnak ismerik el, s Magyarország számíthat Németország támogatására.

1938 augusztusában Hitler ismét bizalmas megbeszélésre invitálta a magyar vezetőket, s Szlovákia elleni katonai támadás fejében felajánlotta nekik a régi Felső-Magyarországot. Horthy és Imrédy azonban nem vállalta az agent provocateur szerepét. A Führert ez annál inkább felbőszítette, mert éppen a kielii találkozó alatt, augusztus 23-án jelent meg az a sajtóközlemény, amely a Magyarország és a kisantant között 1937 eleje óta zajló tárgyalások eredményeként aláírt feltételes megállapodást adta hírül. A parafált egyezmény értelmében a kisantant elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, Magyarország pedig cserében lemondott az erőszak alkalmazásáról. Az egyezmény véglegesítése a magyar kisebbségek helyzetét rendező és jogait garantáló kétoldalú megállapodástól függött. Bár ebben sem ekkor, sem a későbbiekben nem sikerült egyezsége jutni, és így a bledi egyezmény sohasem lépett életbe, a hír bombaként robbant, és Hitler valósággal tombolt a dühtől. Később, ami-

kor a revízió valóban napirendre került, és a magyar vezetés elégedetlenkedett az elért eredményekkel, szemrehányóan mindig azt emlegette, hogy annak, aki az asztalhoz akar ülni és enni akar, a főzésből is ki kell vennie a részét.

A magyar katonai akció elmaradása miatt Csehszlovákia feldarabolása helyett Hitlernek meg kellett elégednie azzal, hogy egyelőre csak a németek lakta cseh területeket (Szudétaföld) csatolja a birodalomhoz. Erről az 1938. szeptember 29-ei müncheni egyezmény intézkedett, amelyet a fél évtizeddel korábbi négyhatalmi paktumhoz hasonlóan Németország és Olaszország, valamint Nagy-Britannia és Franciaország írt alá. A müncheni konferencia Magyarország, illetve a csehszlovákiai magyar kisebbséggel közvetlenül nem foglalkozott. Az egyezményhez csatolt záradék viszont javasolta, hogy a magyar és a csehszlovák kormány egyezzen meg a magyar kisebbséggel kapcsolatos vitás kérdésekben. Arra az esetre, ha ez három hónapon belül nem sikerülne, a négy hatalom újabb közös tanácskozást és döntést helyezett kilátásba.

A magyar–szlovák tárgyalások 1938. október 9-én kezdődtek Komáromban. A magyar külügyminiszter, Kánya Kálmán először az egész magyarlakta határ menti sáv átadását követelte, valamint azt, hogy a szlovák- és a ruténlakta vidékeken rendezzenek népszavazást a hovatartozás kérdéséről. A szlovák küldöttek először viszont csak a magyar területek autonómiáját, s a második fordulóban is csak Csallóköz átengedését ajánlották fel. A további tárgyalások során a két álláspont – részben német nyomásra – jelentősen közeledett egymáshoz. A magyar fél a határ menti magyar sávra korlátozta igényét, amelynek túlnyomó részét (11 300 km²) végül a szlovák delegáció is jogosnak ismerte el. Továbbra sem tudtak azonban megegyezni a magyar nyelvhatár északi peremén fekvő városok – Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár, Munkács – és ezek közvetlen környékének hovatartozásáról, ahol az 1910-es magyar népszámlálás általában abszolút vagy relatív magyar többséget, az 1930-as csehszlovák census viszont mindenütt szlovák többséget mutatott ki. A müncheni megállapodás értelmében ezek után nagyhatalmi konferenciának kellett volna következnie, ám miután Anglia és Franciaország érdektelenséget nyilvánított az ügyben, német–olasz döntőbíráskodásra került sor.

Az 1938. november 2-án Bécsben meghozott döntés (I. bécsi döntés) a még vitatott kérdésekben kompromisszumos álláspontot foglalt el. Pozsonyt, Nyitrát és a két város környékét Szlovákiánál hagyta, Kassát, Ungvárt, Munkácsot és környéküket viszont Magyarországnak adta. Ezzel 11 927 km²-nyi terület került vissza Magyarországhoz 1 millió 60 ezer főnyi lakossal. Az 1941-es magyar népszámlálás szerint a lakosság 84 %-a, az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint viszont csak 57 %-a volt magyar anyanyelvű, illetve nemzetiségű. E nagy különbség részben az időközben lezajlott népmozgásokkal, részben a bizonytalan vagy kettős identitású népcsoportok alkalmazkodásával, továbbá maguknak a népszámlálásoknak az eltérő technikájával magyarázható. A döntés etnikai korrektségéhez mindazonáltal még a csehszlovák népszámlálási adatokból kiindulva sem fért kétség.

Az I. bécsi döntést és a volt Felvidék déli szegélyének visszatérését a magyar közvélemény kitörő lelkesedéssel fogadta. Nemcsak a hivatalos Magyarország ünnepelt, hanem annak ellenzéke is. Az örömmámorba ugyanakkor némi keserűség is vegyült: Szlovákia és Kárpátalja nem magyar részei nem kerültek vissza. Ez még egy olyan nagy realistát is, mint amilyen Bethlen István

volt, csalódással töltött el, s arra sarkallta, hogy éles szemrehányásokban részesítse Németországot a „magyar érdekek” semmibeértelmezésért. Hitler viszont úgy vélte, hogy a magyarok „túl sokat akarnak” és „túl olesón”.¹⁰

A bécsi döntés körülményei nyilvánvalóvá tették, hogy a további revízióhoz Németország támogatása elengedhetetlen. A kormány, amelyet ekkor Imrédy Béla vezetett, 1938 és 1939 fordulóján ezért több lépéssel igyekezett demonstrálni németbarátságát. November végén engedélyezte a német kisebbség náci jellegű szervezetének, a Volksbundnak a megalakítását, majd januárban bejelentette Magyarország kilépési szándékát a Népszövetségből és csatlakozási óhaját az Antikomintern Paktumhoz. Erre válaszul a Szovjetunió hazarendelte budapesti követét, majd átmenetileg, a Németországgal való 1939. augusztusi „megbékélésig”, megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal. A kormány – stratégiai okokból, a lengyel–magyar közös határ megteremtése érdekében – különösen Kárpátalja visszaszerzését tartotta fontosnak. A cseh–szlovák állam teljes dezintegrálódásának előjeleit érzékelve a minisztertanács 1939. március 10-én – az új miniszterelnök, Teleki Pál javaslatára – ezért olyan határozatot hozott, hogy Kárpátalját egy katonai akció keretében akár német belegyőzés nélkül is visszafoglalja. Berlin jóváhagyása azonban végül megérkezett. Bár egy német gyámság alatti szlovák bábállam létrehozásához ragaszkodott, a rutén nacionalisták államalapítási törekvéseit nem karolta fel. Ehelyett átengedte a területet Magyarországnak.

A magyar hadsereg – kisebb harcok árán – 1939. március 15-e és 18-a között foglalta el Kárpátalját – ugyanakkor, amikor a Wehrmacht a cseh–morva területeket, s amikor a Szlovák Köztársaság megalakult. Az ily módon visszakerült terület nagysága ismét 12 ezer km²-t, lakóinak száma pedig csaknem 700 ezer főt tett ki. Eltérően azonban az 1938-as területgyarapodástól, az itt élők túlnyomó többsége, mintegy 70–75%-a nem magyar, hanem ruszin (ukrán) nemzetiségűnek vallotta magát. A magyarok számaránya nem volt nagyobb 10 (1941-es magyar adat), illetve 5%-nál (1930-as csehszlovák adat). Komolyan véve a Szent István-i állameszméről korábban általa és mások által mondottakat, Teleki azt tervezte, hogy a térségnek széles körű területi autonómiát biztosít. Ezzel kapcsolatos elképzeléseit konkrét formába, törvényjavaslatba öntötte, s azt 1940. július 23-án a parlament elé is terjesztette. A szűk látókörű magyar nacionalisták és a kárpátaljai magyarok ellenállása, legfőképpen pedig a háborús viszonyok között különösképpen fontos biztonsági szempontok miatt a későbbiekben visszavonta tervezetét.

Csehszlovákia szétzúzása után Hitler következő célpontjává Lengyelország vált. Az akcióban Magyarország támogatására is számított. Legalább azt szeretne volna elérni, hogy a német hadsereg használhassa az észak-magyarországi vasútvonalakat. Ennek fejében ismét felajánlotta Szlovákiát, amit most számára értéktelen „féregnyúlványnak” nevezett. A magyar kormányzat azonban ezúttal is ellenállt a csábításnak. Részben azért, mert nem hitt a végső német győzelemben, és nem akarta elveszíteni Nagy-Britannia jóindulatának maradványát, részben pedig azért, mert a hagyományos lengyel–magyar barátsággal is összeegyeztethetetlennek tartott volna egy ilyen lépést. A németekkel való együttműködés helyett a háború szeptember 1-jei megindulása után Teleki titokban magyar légiót szerveztetett és küldött az elkeseredetten védekező lengyel hadsereg támogatására, majd amikor a harc eldőlt, megnyitotta a határt

a lengyel menekültek előtt. Az ősz folyamán több mint 100 ezer lengyel érkezett Magyarországra. Ezeknek egy része Jugoszlávián át rövidesen továbbment, és csatlakozott a Németországgal most már hadban álló brit–francia erőhöz, a másik része pedig Magyarország vendégszeretetéét élvezte a háború végéig.

Teleki Pál külpolitikai vonalvezetését a háború kitörése után két fő cél vezérelte: a nagyhatalmak fegyveres konfliktusától való távolmaradás, azaz az ország semlegességének megőrzése és ütőerejének megóvása a háború végéig („fegyveres semlegesség”), valamint a revíziós politika kiteljesítése. Ez utóbbin belül a legfontosabbnak mindenki szemében Erdély tűnt, amelyet a magyar történelemben játszott különleges szerepe, nyersanyagkincsei és az ottani magyarok nagy száma miatt a magyar közvélemény és politika folyamatosan megkülönböztetett figyelemben részesített. Teleki és a honvédség vezetése eleinte önálló magyar katonai akcióra gondolt. Tekintettel a magyar hadsereg kis létszámára és hiányos felszereltségére, ez nyilvánvalóan kockázatos vállalkozás lett volna. Ráadásul Románia nemzetközi pozíciója is igen szilárdnak látszott. Nagy-Britannia és Franciaország 1939 tavaszán külön egyezményben garantálta az ország biztonságát, s Hitler is ellenzett minden olyan lépést, amely a térség stabilitását, illetve ezen keresztül esetleg a romániai olaj Németországba szállítását veszélyeztethette volna. Önmérsékletet tanácsolt Olaszország is, amelyre pedig kritikus pillanatokban Magyarország korábban mindig számíthatott.

Ez a magyar revízió szempontjából kedvezőtlen helyzet 1940 nyarán változott meg. Németország addigra elfoglalta vagy ellenőrzése alá vonta Nyugat- és Észak-Európát, miáltal a brit és a francia garancia, amit az események alakulását érzékelve Románia egyébként rövidesen fel is mondott, értékét veszítette. A náci Németországgal 1939 augusztusa óta szövetséges Szovjetunió ugyanakkor sorban szerezte vissza azokat a nyugati területeit, amelyeket az első világháború utáni rendezés során elveszített. Karélia, a Baltikum és Kelet-Lengyelország után Sztálin Besszarábiát és Észak-Bukovinát akarta. Ezek átadását 1940. június 26-án ultimátumban követelte Romániától. A magyar kormány ezzel egyidejűleg tudomására hozta, hogy a szovjet vezetés számol egy Románia elleni közös szovjet–magyar katonai akció lehetőségével. „... ha szabad folyást engedünk a dolgoknak, a fegyverek itt maguktól is elsülnek Románia ellen” – jellemezte a magyarországi hangulatot 1940. július 2-ai jelentésében a budapesti német követ.¹¹ Ez pedig nyilvánvalóan a romániai kőolajszállítások azonnali leállítását és a szövetségesből lassan ismét riválissá váló Szovjetunió katonai megjelenését vonta volna maga után a Balkánon. Hitler egyiket sem akarta, s ezért – megváltoztatva addigi álláspontját – áldását adta a magyar–román határ módosításához. Az „olajérdekeltség” mellett Hitlert a dunai népek megosztottságának fenntartása és kihasználása, vagyis a *divide et impera* elve is motiválta. „... mindkét vasat a tűzben tartva a dolgokat a helyzet alakulása szerint a német érdekeknek megfelelően formálni” – összegezte egy alkalommal román és magyar politikájának lényegét.¹² E szempontoktól vezérelve Hitler július végén a román vezetést arra szólította fel, hogy a vitás kérdések rendezése érdekében kezdjen kétoldalú tárgyalásokat Magyarországgal.

A román–magyar tárgyalások 1940. augusztus 16-án kezdődtek Turnu-Severinben. Elutazása előtt a magyar delegáció többféle lehetőséget – többek között Erdély kantonizálását és önálló állammá szervezését – megvitatott, s végül a terület felosztása mellett döntött. A 70 ezer km²-nyi terület, amelyet a magyar delegáció visszakért, az 1920-ban Romániának ítélt összterület (102 ezer km²) több mint kétharmadát tette. A Székelyföldet is magába zárva a javasolt új határvonal nagyjából a Maros vonalát követte, s megfelelt az 1918-as demarkációs vonalnak. Lakosságának többségét románok tették. A román fél számára ez természetesen elfogadhatatlan volt, ahogy a magyarok számára is a román ellenindítvány: a magyarok kitelepítése, illetve a magyar területek autonómiája Románián belül. Azt, hogy esetleg csekély területi engedményre is hajlandó lenne, a román delegáció vezetője csak az utolsó pillanatban jelezte. A tárgyalások augusztus 24-én ezért megszakadtak; mindkét ország mozgósított.

A fegyveres konfliktus elkerülése érdekében Hitler német–olasz döntőbíráskodást ajánlott, amit a magyar kormány egyhangúlag, a román pedig enyhé szótöbbséggel fogadott el. Az eredményt 1940. augusztus 30-án, s ismét Bécsben (II. bécsi döntés) hirdették ki. Ennek alapján Magyarország 43 ezer km²-nyi területet kapott vissza, 2,5 millió lakossal. Ez Erdély és a Partium északi felét jelentette a Székelyfölddel együtt. Az 1941-es magyar népszámlálás szerint a lakosság 52%-a magyar, 38%-a román s 10%-a német. Az 1930-as román statisztika szerint 49%-a román, 38%-a magyar s 13%-a német volt. Ennek alapján valószínű, hogy a magyarok ha nem is abszolút, de mindenképpen relatív többséget alkottak. A magyar állampolgárrá vált románok száma így is felülmúlta azonban az 1 milliót, Dél-Erdélyben maradt magyarok száma pedig 400 ezer fő körül mozgott.

A II. bécsi döntést Románia Besszarábia elvesztéséhez hasonlóan nemzeti katasztrófaként értékelte, és a továbbiakban mindent elkövetett érvénytelenítéséért. Magyarország viszont ismét ujjongott. A bevonuló csapatokat az erdélyi városokban virágosó fogadta; az utak mentén felsorakozó magyarok könnyezve éljeneztek. Horthy Miklós, az „országgyarapító” népszerűsége ezekben a hónapokban érte el csúcspontját, s a kormánypártra sem szavaztak soha akkora (73 %-os) arányban, mint 1939-ben, Kárpátalja visszakерülése után. Pedig a szavazás módja ekkor már minden kerületben titkos volt.

A túlárado öröm érthető, de indokolatlan volt. Az I. bécsi döntéstől eltérően a II. bécsi döntés nemzetközi jogi korrektségéhez kétség fért; az Egyesült Államok és Nagy-Britannia egyaránt Romániára erőszakolt diktátumként fogta fel, s érvényességét vitatta. Ezen túlmenően azonban az ár is, amit Hitler követelt, s amit Magyarországnak fizetnie kellett, magas volt. A nemzetiszocialista Volksbund a hazai németység egyetlen törvényes szervezetévé vált; az addigi kettő után megkezdtek a III. zsidótörvény előkészítését; a belső szükségletek rovasára menően növelték a Németországba irányuló élelmiszer- és takarmányexportot; s októberben német csapatok vonultak át az országon Romániába. A fentiekől nem függetlenül szeptember közepén szabadlábba helyezték Szálasi Ferencet, a fasiszta szélsőjobboldal vezérét, aki addig izgatás vádja miatt börtönbüntetését töltötte. Mindezeknél fontosabb volt azonban, hogy 1940. november 20-án Magyarország csatlakozott a szeptemberben létrejött német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez, s ezzel feladta az el-

nemkötelezettség elvét. Mindezek együttesen a Teleki által addig követett semlegességi politika végét jelentették.

1940 ősztől Magyarország számára Jugoszlávia maradt az egyetlen olyan szomszédos állam, amelyre az önállóságát jórészt már elvesztett magyar külpolitika valamennyire esetleg még számíthatott. 1940. december 12-én ilyen reményeket táplálva írták alá Belgrádban az úgynevezett jugoszláv–magyar „örökbarátsági” szerződést, amely a két ország közötti határvitával mint pillanatnyilag időszerűtlen üggyel nem foglalkozott. Rövidesen bebizonyosodott azonban, hogy az egyezmény egyik országot sem mentheti meg végzetétől. Az 1941. március 27-ei németellenes belgrádi politikai fordulat után Hitler elhatározta Jugoszlávia lerohanását, és ebben Bulgária és Olaszország mellett Magyarország részvételét is igényelte. Az alternatíva, amely előtt Teleki Pál és az egész magyar politika állt, ezek után a következő volt: engedni Hitler követelésének, s ezáltal kiteljesíteni a revíziót, viszont elveszíteni a Nyugat jóindulatának maradékát; avagy ellenállni, s ezáltal kitenni az országot egy német megszállás veszélyének, viszont megőrizni a szövetségesek rokonszenvét. A döntéssel járó politikai és morális felelősség irtózatossága alatt Teleki lelkileg valószínűleg összeroppan, és az 1941. április 3-ára virradó éjjelen főbe lötte magát. Tettét figyelmeztetésnek szánta, amellyel azonban az események folyásának más irányt már nem adhatott. Bizonyos formai feltételekhez kötve halála előtt maga is a támadáshoz való csatlakozás mellett szavazott, s ezt Horthy és Bethlen is helyeselte. A magyarok által nem vagy csak gyéren lakott terület visszaadására vonatkozó ajánlatot – mint korábban a szlovák részeket – talán még 1941-ben is vissza lehetett volna utasítani. A csaknem félmillió magyarországi lakott Délvidékre vonatkozót azonban nem.

A magyar honvédség – a 3. hadsereg a gyorshadtesttel – április 11-én lépett át a magyar határt, miután előző nap Zágrábban kikiáltották az önálló Horvátországot, s ezzel Jugoszlávia megszűnt létezni. A magyar alakulatok néhány nap alatt elérték a régi magyar határt, azaz a Duna vonalát, amelyen túl – német alárendeltségben – csak a gyorshadtest nyomult.

A katonai részvételért cserébe Magyarország visszakapta Bácskát, a baranyai háromszöget és a Murakózt, összesen 11 és fél ezer km²-nyi területet. A Bánság jugoszláv része azonban, amelyet Hitler eredetileg ugyancsak Magyarországnak ígért – a román érzékenységre és a nagyszámú helyi németiségre való tekintettel – közvetlen német katonai igazgatás alá került. A visszakerült részek összesen 1 millió 30 ezer fős lakosságából a magyar adatok szerint a magyarok részaránya 39 %-ot, a németeké 19 %-ot és a szerbeké 16 %-ot tett. A jugoszláv népszámlálás szerint viszont a magyarok hányada csak 30 %-ot ért el, a délszlávoké együttesen meghaladta a 43 %-ot.

Az 1938 és 1941 között visszaszerzett, illetve visszakapott területek nagysága együttesen elérte az 1920-as területi veszteségek 40 %-át, illetve – Horvátországot beszámítva – egyharmadát. Az országterület 93 ezer km²-ről csaknem 172 ezerre, a lakosság száma pedig 9 millióról 14,6 millióra nőtt. A csaknem 5 millió régi-új állampolgárnak mintegy a fele a magyar, 20 %-a a román, 10 %-a a ruszin, 8–9 %-a a délszláv, a többi pedig a német és a szlovák nemzetiséghez tartozott. Homogén nemzetállamból Magyarország ezzel ismét jelentős, az összlakosság 21 %-át kitevő nemzetiségi népességgel rendelkező országgá vált. Legtöbben (7,5 %) a románok, utánuk a németek (5 %), majd a

ruszinok (3,8 %) éltek a megnagyobbodott országban, s a sort a szlovákok (1,8 %), a szerbek (1,6 %) és a horvátok (1 %) zárták.

A Jugoszlávia elleni katonai akcióban és az ezt követő felosztásban való részvétel végül nem járt olyan katasztrofális következményekkel, mint ahogyan a döntést megelőző napokban a magyar diplomácia jelzései alapján feltételezni lehetett. Valószínűleg Teleki önfeláldozó tettének is köszönhetően Nagy-Britannia nem üzent hadat Magyarországnak, csak a diplomáciai kapcsolatokat szakította meg még április 7-én. Churchill kijelentette: amíg a szövetségesekkel nem kerülnek közvetlenül szembe a magyar alakulatok, addig nem lesz hadiállapot. 1941 tavaszán és kora nyarán Magyarország tehát senkivel sem állt hadban, senkinek sem küldött és senkitől sem kapott hadüzenetet. 1941 júniusában viszont ez is bekövetkezett.

Jugoszlávia lerohanása és Görögország ezt követő elfoglalása után a német hadvezetés minden erejét a Szovjetunió elleni támadás előkészítésére összpontosította. A magyar politikai elitet ez a perspektíva ismét súlyos dilemma elé állította. A Németország vereségére számító nyugatbarát konzervatív és ellenzéki demokratikus körök Teleki politikájának folytatása, azaz a kivárás és lehetőség szerint a háborúból való kimaradás mellett érveltek. Az elvakultan németbarát és antibolsevista szélsőjobboldal, valamint az addigi német katonai sikerek által mélyen impresszionált katonai vezetés viszont a végső német győzelemben bízott, és ezért a Szovjetunió elleni támadáshoz való csatlakozás mellett korteskedett. A Horthy számára összeállított májusi és júniusi memorandumaiban Werth Henrik, a Honvéd Vezérkar főnöke feltételezte, hogy távolmaradásunkkal kockára tesszük addigi revíziós eredményeinket, csatlakozásunkkal, illetve a „tengelyhez hű” politikával viszont „biztosan visszkapjuk a történelmi Magyarországot egész területét”.¹³

A június 15-ei ülésén a minisztertanács Werth javaslatának az elutasítása mellett döntött. A június 22-ei német támadást követően ezért Magyarország – Olaszországtól és Romániától eltérően, amelyek azonnal csatlakoztak – csak a diplomáciai kapcsolatokat szakította meg a Szovjetunióval. A magyar vezetés ezt annál is inkább megtehetette, mert a Blitzkrieg sikerében bízva a német hadvezetés nem számolt Magyarország katonai részvételével. További óvatosságra és kivárásra inthetett volna Molotov üzenete is, amely június 24-én érkezett meg Budapestre. A szovjet külügyi népbiztos közléséről azonban, amely azt tartalmazta, hogy a Szovjetunió elismeri a II. bécsi döntést és a Romániával szembeni további magyar követeléseket is jóindulattal kezeli, Bárdossy László miniszterelnök sem a minisztertanácsot, sem Horthyt nem tájékoztatta. Werth és köre a németeken keresztül próbált nyomást gyakorolni a kormányra, ám továbbra is sikertelenül. Hivatalos felkérés helyett, amit a magyar kormány igényelt volna, csupán egy beosztott tábornok üzenete érkezett, amely arról szólt, hogy a németek egyáltalán nem elleneznék a magyar részvételt, sőt minden önkéntes felajánlást elfogadnának, ám ezt nem fogják kérni.

A magyar vezetés álláspontjában végül egy meglepő esemény idézett elő fordulatot: június 26-án légitámadás érte Kassát és a Kárpátaljáról Budapestre tartó gyorsvonatot Rahó térségében. Habár a támadó gépek hovatartozását sem akkor, sem azóta nem sikerült teljes bizonyossággal megállapítani, az első információk szovjet gépekről szóltak. Erre hivatkozva a kormányzó már 26-án délután deklarálta a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval. Ezzel egyidejűleg

parancsot adott „megtorló akcióra”. Ilyen lépésre az 1920. évi XVII. tc. értelmében „közvetlen fenyegető veszély esetén” volt jogi lehetősége a kormány és a parlament „késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulása mellett”.¹⁴ Horthy ezt megtette; döntését a kormány egy ellenvéleménnyel még aznap jóváhagyta, s 27-én a parlament sem tett ellenvetést. A „honatyák” a jegyzőkönyv tanúsága szerint hosszan tartó, élénk éljenzéssel és tapssal fogadták a bejelentést.

A kocka ezzel el volt vetve. Negyedszázaddal az 1914. július 28-ai döntés után, amit az akkori osztrák–magyar vezetés egy hónapos gondolkodás után hozott meg, Magyarország néhány óra leforgása alatt ismét részesévé vált egy pusztító világháborúnak, amelytől nemzeti vagy egyéb előnyöket remélni reális prognózisok alapján nem lehetett. Akkor sem, ha a németek nyerik meg a háborút, és akkor sem, ha az ellenfeleik. A szomorú jövő, amely a II. világháború után köszöntött az országra, tehát már ekkor előrevetítette árnyékát.

JEGYZETEK

- ¹ A magyar külpolitika különböző elképzeléseire, illetve vonalvezetésére általában lásd Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. (Kossuth, Budapest, 1983)
- ² Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz (Osiris, Budapest, 1992) 205. p.
- ³ Közli Bethlen István. Válogatott politikai írások és beszédek. Szerk. Romsics Ignác. (Osiris, Budapest, 2000) 249. p.
- ⁴ Juhász Gyula: i. m. 118.
- ⁵ Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. I. köt. Szerk. Romsics Ignác. (Osiris, Budapest, 2000) 211–215. p.
- ⁶ Budapesti Hírlap, 1927. július 28. 2. p.
- ⁷ A különböző koncepciókra lásd részletesebben Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok. Szerk. Romsics Ignác és ifj. Bertényi Iván. (Osiris, Budapest, 1998)
- ⁸ Romsics Ignác: Bethlen István, i. m. 281.
- ⁹ Részletesebben lásd Romsics Ignác: Magyarország helye a német Délkelet-Európa politikában. In uő: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. (Osiris, Budapest, 1996) 177–233. p., idézetek a 206. oldalon.
- ¹⁰ Romsics Ignác: Bethlen István, i. m. 397.
- ¹¹ A Wilhelmstrasse és Magyarország. Szerk. Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula. (Akadémiai, Budapest, 1968) 504. p.
- ¹² Uo. 530.
- ¹³ Magyar történeti szöveggyűjtemény, i. m. I. köt. 330–333.
- ¹⁴ Uo. 156–157.

Dr. Szarka László

A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS TELEKI PÁL ÉLETMŰVÉBEN ÉS A MAGYAR KÖZGONDOLKODÁSBAN

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni magyar békeszerződés a legújabb kori magyar történelem meghatározó kezdőpontja. Ez a békeszerződés szentesítette az első világháború befejezése után a történeti magyar állam felbomlását, az antant szövetségeseként elismert Románia területi megkötés szerződését, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, az Osztrák és a Csehszlovák Köztársaság létrejöttével a nemzetállami struktúra kialakulását.

A magyar nemzeti társadalom szempontjából Trianonnak a soknemzetiségű történeti magyar állam felbomlása mellett a legsúlyosabb következményt az jelentette, hogy a szomszéd kelet-közép-európai államokhoz került területekkel együtt hárommilliónál is több magyar anyanyelvű személyt juttatott a szomszéd államok fennhatósága alá. Minden változás ellenére Trianon még ma, nyolcvan évvel az aláírást követően is, a térség államszerkezetének alapkövét, ugyanakkor a nemzeti közösségek között az ellentétek, szembenállások, konfliktusok kiindulópontját, s mint ilyen a szótértés próbakövét is jelenti.

Előadásunk első részében Teleki Pálnak a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos elvi magatartását szeretnénk megvizsgálni. A második részben a korabeli magyar Trianon-recepciónak Teleki tevékenységével, állásfoglalásaival szorosan összefüggő elemeire szeretnénk felhívni a figyelmet.

Teleki Pál kezdettől fogva részt vett a magyar békeszerződéssel kapcsolatos béke-előkészületi munkában, majd tagja volt az Apponyi Albert vezette magyar békedelegációnak. 1920 áprilisától pedig előbb külügyminiszterként, majd júliustól 1921 áprilisáig miniszterelnökként a legnagyobb kormányzati felelősséget viselte a trianoni békeszerződés elfogadásáért, ratifikálásáért. Jóllehet a magyar közvéleményben, a történeti közgondolkodásban Apponyi Albert nevéhez és párizsi szerepvállalásához kötődik a korabeli magyar politika, valójában Teleki tevékenysége bizonyult a magyar kormány magatartása szempontjából meghatározónak.

A békeszerződés korabeli magyar recepciója szempontjából három szempontot érdemes Teleki korabeli tevékenységéből kiemelni, és röviden elemezni:

– a magyar béke-előkészületeknek az 1920. évi békejegyzékek alapján rekonstruálható stratégiai céljait, amelyek megformálásában Telekinnek meghatározó szerepe volt;

– a békeszerződés elfogadásakor tanúsított magyar magatartásban a reálpolitika elemeinek és a revíziós külpolitika alapvetésének viszonyát, ami Teleki számára is a legsúlyosabb dilemmát jelentette;

– s végül a szomszéd országokhoz került magyar kisebbségekkel kapcsolatos magyar kormányzati magatartást, amely a magyar külpolitikai orientáció alakításában mindvégig elsődleges szempontnak számított.

Teleki több alkalommal is hangsúlyozta, hogy az a hatalmas munka, amellyel a magyar békedelegáció tevékenységét a magyarországi szakemberek előkészítették, s amelynek eredményeképpen a magyar előzetes békejegyzékek és a válaszjegyzékek elkészültek, valójában kezdettől fogva a történelem ítélszéke, nem pedig a békekonferencia munkáját meghatározó nagyhatalmak képviselői számára készült. Ez a megállapítás kétségkívül igen tetszetősen hangzott, amikor 1920 novemberében a magyar országgyűlés minden fenntartás, hangoz verbális elutasítás ellenére ratifikálni kényszerült a békeszerződést. A békemunkálatok kezdetekor, 1918 novemberében, majd a Tanácsköztársaság bukása után, 1919 augusztusától Teleki vezetésével azonban természetesen úgy folyt a munka, hogy minden magyar politikai tényező reménykedett a Magyarország szempontjából is méltányos békefeltételek elérhetőségében. A magyar békepolitika alapelveit rögzítő legfontosabb békejegyzékek közül Teleki volt a szerzője a határkérdésekkel, a román néprajzi térkép cáfolatával foglalkozó jegyzéknek, valamint a délvidéki, nyugat-magyarországi és a vízügyi magyar memorandumoknak.

Amint azt Romsics Ignác professzor idén megjelent Trianon könyvében is hangsúlyozza, a magyar békepolitikának nem volt egységes, konzisztens érvrendszere. A legfontosabb alapelveket tulajdonképpen Apponyi 1920. januári, a békekonferencia Főtanácsa előtt elmondott beszéde, illetve a magyar bemutatkozó jegyzék tartalmazta. Ezek közé tartozott a régi ország integritásához való elvi ragaszkodás, a szomszéd országok által igényelt területek összességére kifrandó plebiszcitum követelése, a nemzetiségi elvnek messzemenő figyelembevétel a határok kijelölésénél, valamint a kisebbségek széles körű jogvédelmének szorgalmazása. Tény, hogy az előzetes békefeltételekre válaszul elkészített úgynevezett válaszjegyzékekben a történeti jogra, az integritásra hivatkozó érvelés már nem volt olyan hangsúlyos, s inkább az önrendelkezési jognak a népszavazásoktól remélt következetes és elvszerű realizálását követelte a magyar békedelegáció, amit azonban a szomszéd államok egybehangolt diplomáciai ellentámadással eleve visszautasítottak.

A magyar békepolitika változó és egymásnak is ellentmondó alapelvei megjelentek a Teleki által készített jegyzékekben is. A délvidéki jegyzék a Bánságnak és Bácskának színes etnikai összetételét elismerve a két régió gazdasági, földrajzi, közlekedési szempontú elemzésével Teleki arra a következtetésre jutott, hogy a két régió közül a Bánság esetében a „Tisza és a Maros lehet autonómikus terület határa, lehet tartományi határ, de sohasem lehet államhatár”. Bácska esetében Teleki szerint még a Bánáthoz hasonló különállás feltételei sem léteztek, minthogy „mint földrajzi tájnak, amint az a nép nyelvén forog, határozott határa nem volt és nincs. A Bácska azonkívül majdnem tiszta magyar, csak déli részében oly kevert, mint a Bánság, de határokat itt sem lehet vonni, ami pedig a gazdaságát illeti és a közlekedést, ebben a

tekintetben dél felé éles határa van a Dunában, észak felé egybefolyik az Alföldnek a kellős közepével”.

A délvidéki jegyzék a szóban forgó két történeti régió nem magyar népességével kapcsolatosan azt hangsúlyozta, hogy a szeparatistikus tendenciák egészen újkeletűek voltak, korábban a szerb és román politika egyaránt a nemzetiségi autonómiák megteremtését szorgalmazta csupán. Ez a jegyzék is tartalmazta azt a kétségkívül retrográd argumentációt, amely a szerb és a román nemzettel szemben a magyar és a nyugati keresztény kultúrkör fölényét hangsúlyozta. Teleki szerint a két említett régióban élő magyarok sohasem tudnak elfogadni, mert „ez a politika áldásos nem lehet, mert hiányzik belőle minden uralkodni tudás előfeltétele, az tudniillik, hogy az uralkodó faj minden tekintetben magasabb színvonalon álljon, mint az, amely felett uralkodni kíván”.

Teleki a nyugati és a keleti kereszténység közötti válaszvonal jelentőségét abszolutizálva úgy gondolta, hogy „a nyugat kultúrája sohasem fog meghódolni a keletnek, mert az számára etnikai és kulturális devalvációt jelentene”. Éppen ezért a délvidéki jegyzék szorgalmazta a délvidéki népszavazás kiírását, amelytől maga Teleki azt remélte, hogy nemcsak a magyarok, hanem a nem magyar népekhez tartozók is Magyarország mellett szavaztak volna.

A fenti példakkal azt kívánták érzékeltetni, hogy a magyar békestratégia kezdettől fogva számolt az integritás fennmaradásának lehetetlenségével, de azt egészen a békeszerződés véglegesítéséig vezérelvként kezelte, nyilvánvalóan a békeszerződés elvi elutasításának szimbolikus diplomáciai kifejezéseként. A magyar békepolitikában ezzel párhuzamosan minden szomszéd országgal kapcsolatosan, minden részletkérdés vonatkozásában kezdettől fogva igen erőteljes gazdasági érvelés figyelhető meg, amely a magyar érdekek védelme mellett a térség kisállamai felosztásában rejlő gazdasági ellehetetlenülés veszélyeinek megelőzését, elkerülését célozta.

Fontos, korábban a magyar történetírás által is lebecsült eleme volt ennek a Teleki által kialakított magyar békepolitikának a vitás kérdések, s általában a területi igények népszavazásos eldöntésére tett javaslatsor. Nincs okunk kételkedni afelől, hogy a sopronihoz, klagenfurtihoz hasonlóan, nemzetközi felügyelet alatt lebonyolított plebiszcitumok mind a román–magyar, mind pedig a csehszlovák és délszláv–magyar relációban igen nagy mértékben stabilizálhatták volna a korabeli viszonyokat, s a magyar társadalom számára is könnyebben elfogadhatóbbá tették volna a történelmi állam széthullását.

Sokkal nehezebben mutatható be egy rövid előadásban Teleki magatartása a másik kérdésben. Telekinak a külügyminiszternek és miniszterelnöknek, de mondhatni, az egész két világháború közötti magyar külpolitikának az volt a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos alapdilemmája, hogyan illeszkedhet bele Magyarország a versailles-i békerendszerbe úgy, hogy annak alapjait nem fogadja el. Teleki ezzel kapcsolatosan három fontos elvi körülményt hangsúlyozott akkor, amikor a reálpolitikai adottságoknak és a magyar revíziós külpolitikai céloknak a stratégiai összehangolása mellett szállt síkra. Először is meg volt győződve arról, hogy a békeszerződés alapelveit „nem a békének, nem az életnek a princípiumai alapján, hanem háborús jelszavak alapján” alapították meg. Ennek megfelelően maga az élet fogja helyrebillenteni a felborult egyensúlyokat, ami alatt ő a kelet-közép-európai hagyományos gazdasági, etnokulturális és etnoszociális szerkezetek újraszerveződését értette. Ez

tehát azt jelenti, hogy Teleki számára stratégiaileg nem kizárólag a magyar érdekeltségű határrevízió jelentette az optimális állapotot, hanem a térség nemzetei közötti kooperáció kereteinek újratereztése.

Ugyancsak igen fontos, amit Teleki az új államhatárok kritikájaként megfogalmazott. A trianoni békeszerződés végleges változatához fűzött Millerand-féle kísérőlevelet bírálva azt hangsúlyozta, hogy a győztes nagyhatalmak a határok megállapításakor maguk is rádöbbenek arra, a történeti országhatárok helyett nem lehet mindenki számára elfogadható, igazságos etnikai határokat húzni. Ez Teleki szerint hosszú távon annak az igazolását fogja majd jelenteni, hogy a térség nemzetei maguk is rá fognak döbbsenni: a térségben nem az etnikai határok szerint szétszabdalt államszerkezet a leghatékonyabb forma.

Teleki szerint tehát a magyar integritás-álláspont és a szomszéd országok területi követelései között egyfajta kompromisszumként kijelölt új államhatárok valójában a gazdasági hódítás határai voltak, ezek azonban szerinte igen mulékony képződményeknek fognak bizonyulni.

S végül nagy súlyt helyezett arra, hogy a térség nemzetei közötti ellentétek ne váljanak a nagyhatalmak közti ellentétek próbaterepévé. Európa, az európai nagyhatalmak felelősségét kérte számon például miniszterelnöki bemutatkozó beszédében, amikor a békeszerződések szükségesnek mutatkozó megváltoztatásáról beszélt. Szerinte a nagyhatalmak felelősséggel tartoznak a térség esetleges további destabilizálódásáért, illetve az itt lakó nemzetek közötti konfliktusok kirobbanásáért. Teleki és az egész két világháború közötti magyar külpolitika esetében mindez annak az alapelvnek az első megfogalmazását jelentette, hogy a magyar revíziós célokat lehetőség szerint Európa valamennyi mértékadó nagyhatalmának támogató beleegyezésével kell elérni.

A kisebbségi kérdés kezelésében Teleki a trianoni békeszerződés ratifikálásakor elmondott beszédében, s később is több alkalommal kritikusan értékelte az 1918 előtti magyar nemzetiségi politikát, síkraszállt a magyarországi kisebbségek jogainak érvényesítéséért, és természetesen követelte a kisebbségi magyar közösségek jogainak maradéktalan biztosítását. Ugyanakkor az egész kérdés megoldásában a legfontosabbnak a határok revízióját tekintette, ami a két világháború közti időszakban még kétségkívül az európai nemzetközi politikai lehetőségek tartományába tartozott. Ezzel együtt Teleki és a többi magyar kormány is a revíziós külpolitikai célok szolgálata mellett súlyt helyezett a kisebbségi jogvédelemre, a kisebbségi kultúrák támogatására, de természetesen egy percig sem titkolta a revíziós célok elsőbbségét.

Teleki Pálnak a fentiekben vázlatosan felvillantott magatartása a trianoni békeszerződéssel kapcsolatosan tehát alapvetően a békeszerződés elvi elutasítását, a magyar revíziós politika megalapozását, egyszersmind a békeszerződés ratifikálásának szorgalmazásával az 1920-as évek európai konszolidációja által megkívánt reálpolitikai kompromisszumkeresést jelentette. Ez utóbbi legfőbb értelmét az újabb konfliktusok elkerülésében, a térségben a gazdasági és politikai kooperáció feltételeinek megteremtésében, a kisebbségi magyar közösségek élethelyzetének stabilizálásában jelölte meg.

Ennek és a revíziós céloknak az összeegyeztethetőségét a háború nélküli, nagyhatalmi jóváhagyással, támogatással történő revíziók gyakorlatától remélte, s rövid ideig, 1938 októberében, az első bécsi döntés előkészítésekor ennek a lehetőségét látta megvalósulni.

Milyen szerepet játszott a trianoni békeszerződés nyomán létrejött új helyzet feldolgozása a magyarországi és a kisebbségi magyar közgondolkodásban, különös tekintettel Magyarország és a szomszéd államok viszonyának értékelésében? Előadásunk második részében két fontos mozzanatot szeretnék kiemelni.

A trianoni békeszerződés által kialakított helyzet elutasításának és revíziójának általános magyar igénye mellett az autonóm magyar értelmiségiek kezdetől fogva törekedtek az önkritikus szembenézésre, a belső revízió kívánalmának megfogalmazására. Mindez abban is éreztette hatását, hogy jelentős különbségek mutathatóak ki a korabeli magyar közgondolkodás Trianonképében.

A magyar békepolitika érvélését mindvégig a két világháború közötti magyar revíziós politika kettőssége, az integrális revízió és az etnikai revízió kettős célja jellemezte. (Ez utóbbi tulajdonképpen a visszafordíthatatlan változások tudomásulvételét volt hivatott leplezni a magyar közvélemény előtt.) De a valóságban a helyzet az volt, hogy ennek az egymással fel nem cserélhető két stratégiának az elemeit a politikusok és a közvélemény-formálók kezdetől fogva célirányosan igyekeztek összemosni.

A kortárs magyar íróknak (pl. Szabó Dezsőnek és Németh Lászlónak) Trianon revíziójával, meghaladásával kapcsolatos álláspontja erőteljesen különbözött a hivatalos állásponttól, és több más korabeli magyar gondolkodóhoz (Illyés Gyulához, Szabó Zoltánhoz, Gál Istvánhoz) hasonlóan a magyarkérdés kelet-közép-európai kontextusát, az abból adódó feladatokat tartották elsődlegesnek. Szabó Dezső: Magyarország helye Európában – Kelet-Európa (Helyünk Európában, I. 337–363.) című 1935-ös programtanulmányában a kelet-európai nemzetek kulturális együttműködésére alapozott összefogását olyan univerzális eszköznek tekintette, amely a kis nemzetek egyéniségének, védelmének, gazdasági fellendülésének biztosítása mellett a tényleges közeledés egyetlen alkalmas intézményrendszerét is megteremthetné.

A kelet- és közép-európai kontextus kiemelése, a térség nemzeteinek sorsközössége, tejttestvérisége, egymásraultaltsága, az elmúlt négy-öt évtizedben sokunk számára jelentett megfellebbezhetetlen hittételt, vagy legalább halvány reményt, miközben elfelejtettük észrevenni, regisztrálni ezeknek a gondolatoknak a majdnem teljes visszhangtalanságát a szomszédoknál. Ami természetesen nem azt jelenti, hogy ne kellene közvetlen szomszédságunkban, a velünk együtt élő nemzetek körében a Németh László-i, Szabó Dezső-i megfontolások maradandó elemeit megismertetnünk, s velük ezekben a kérdésekben megegyeznünk, hanem arra intheti a magyar értelmiséget, hogy a szomszédokkal való szótértéshez láthatóan a szélesebb összefüggések, egymás szempontjainak megismerésére és ezek ütköztetésére, végiggondolására is szükség lett volna, s van s ma is és lesz holnap is.

Érdemes például elemezni azt, miként próbálták meg a két világháború közötti magyarországi revíziós közgondolkodásban a trianoni magyarkérdést a legjelentősebb gondolkodók a tágabb európai összefüggésekbe is behelyezni, s e tekintetben mennyiben tértek el a szerb, román vagy szlovák politikai gondolkodóktól.

Teleki Pál például a magyarkérdést európai problémaként elemző 1931. évi írásában (Magyar Szemle, 1931. március) az Oroszországot nem magában

foglaló Európa tömörülését (ma az integráció kifejezést használjuk) mint a „tagolt, atlanti sokállamú nagytáj”-ként meghatározott Nyugat- és Közép-Európa szerves fejlődésének természetszerű stádiumát értékelte. Európában Teleki szerint nem lehet létrehozni sem amerikai minta szerint valamiféle Egysült Államokat, sem svájci mintára a nemzeti kantonok szövetségét.

Európa egységének történelmi parancsa Teleki szerint az első világháború éveiben éppen akkor került ellentétbe „a földrajzi adottságok és történelmi fejlődés folytán létező nemzetek és nemzetiségek” ambícióival, amikor a világ elindult az egységesülés irányába. Arra a tényre, hogy az európai békerendszer revíziója rövid 10–15 év alatt az európai politika egyik központi kérdésévé válhatott, Teleki Pál szerint csak egyetlen magyarázat lehetett elfogadható: „. . . a revízió nem is a legyőzöttek követelése, hanem európai életteni követelmény. (. . .) Európa »revíziójának« tehát a háború nélkül is meg kellett volna történnie. Az, hogy most, a háború után ezzel a revízióval be kell hogy következzen az elvakultság pillanatában keletkezett békeszerződések revíziója is, az természetes, de – bármily fontos reánk nézve – csak mellékjelenség”. A háborús felelősségnél sokkal súlyosabb a béke felelőssége, állította Teleki Pál, amely az államok szuverenitásának korlátozásával eljuthat az európai tömörülés minden európai nemzet számára kívánatos optimumához.

A szólamoktól hangos és intranzigens szélsőséges magyar revíziós politikáról két kritikus korabeli magyar véleményt szeretnénk idézni. Bánffy Miklós szerint, aki a Bethlen-kormánynak rövid ideig külügyminisztere volt, a Trianon utáni magyarországi „nem, nem soha!” „olyan elszigetelődést jelentett Magyarországnak, amelyből csak kár és hátramaradás származhatott”.

Németh László szerint éppen a Trianonnal szembeni magatartása példázza a legjobban: „A magyar irredenta alig volt más, mint karcsörtetés kard nélkül” – állítja Németh László A magyar élet antinómiái. Az elszakított magyarság című írásában. „Ahelyett, hogy áldozatkészséggel vagy legalább figyelemmel támogattuk volna azokat, akik odaát nehéz körülmények közt állták a nehezebbik magyar sorsot, felelőtlen szónoklási dühünkkel állandó ürügyet szolgáltatunk az elszakított magyarság újabb és újabb megkínzására, amely késő, de annál dühösebb nacionalizmusú népek közt a gazdasági megnyomorítás legújabb eszközeit próbálhatta magán.”

A trianoni békeszerződés által szentesített új kelet-közép-európai erőviszonyok feldolgozása a korabeli magyarországi és kisebbségi magyar közgondolkodásban a hivatalos magyar revíziós külpolitikával, illetve a propagandisztikus „nem, nem, soha” típusú felületes publicisztikával mindvégig vitában állva alapvetően három irányzat mentén történt:

– a kelet-közép-európai kontextust kiemelő, s azon belül a szomszéd nemzetekkel, államokkal való megegyezést szorgalmazó elképzelések jelentették talán a legerőteljesebb irányzatot, kivált ha figyelembe vesszük, az itt nem elemzett különböző közgazdasági ihletettségű közép-európai vámuniós, gazdasági kooperációs elképzelést. Közös fogyatékosága ezeknek az elképzeléseknek abban jelölhető meg, hogy az etnikai és integrális revízió szándékai, elképzelései összekeveredve, s ezért a szomszéd nemzetek számára elfogadhatatlan módon jelentek meg a célok elérése során.

– Az európai főirányzatokkal összhangba hozott magyar revíziós elképzelések jellemezték a kor két kimagasló politikusának, Teleki Pálnak és Bethlen

Istvánnak, valamint Szekfü Gyulának, a korszak vezető magyar történészének az alapállását. Kivált Teleki érzett rá egészen pontosan arra az európai integrációs folyamatra, amelyet a 19. század kezdete óta legfeljebb ideig-óráig lehet lelassítani, de leállítani, visszafordítani senki és semmi sem volt képes.

– A kisebbségi magyar Trianon-recepció érthetően a magyar kisebbségi közösségek helykeresését tükrözi: a kisebbségi léthelyzet tudomásulvételét és az abból adódó feladatok, programok megfogalmazását, egyszersmind azonban annak a belső revízióknak az igényét is, amely Szabó Dezsőt, Németh Lászlót, Babits Mihályt leszámítva alig-alig volt jelen a magyarországi közgondolkodásban.

Dr. A. Sajti Enikő

A MAGYAR–JUGOSZLÁV KÖZELEDÉS ÉS A KISEBBSÉGI KÉRDÉS 1940–1941

Ha az 1930-as évek végén, a 40-es évek elején rápillantunk Európa térképére, ezen belül is Magyarország és Jugoszlávia helyzetére, a következő kép tárul elénk: Jugoszlávia nemzetközi helyzete rohamosan romlik. Nemcsak közép-európai szövetségesei kerülnek nehéz helyzetbe (Csehszlovákia, Románia), hanem nyugati támogatójuk, Franciaország is kénytelen volt megadni magát az ereje teljében lévő Németországnak. Az az európai rend, amelynek részeként megszületett az első Jugoszlávia, romokban hevert, az ország külpolitikai mozgástere a minimálisra csökkent. Két lehetőség között választhatott. Az első lehetőség az volt, hogy csatlakozik Németország mellé, ami területi integritásának megőrzésével és a háborúból való kívül maradás, sőt a területgyarapodás ígéretével kecsegtetett; vagy pedig szembeszáll Németországgal, amely az adott esetben egy tényleges támogatók nélkül megvívandó háborút jelentett. Mint ismeretes, Pál régens 1941 márciusában az előbbi választotta. A háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozás pillanatnyilag nem is tűnt rossz kompromisszumnak: Jugoszláviára nem hárultak a háborúval kapcsolatos katonai kötelezettségek, ígéretet kaptak Szaloniki kikötőjére, sőt Hitler német diplomáciai védelmet ígért a magyar, a bolgár és az olasz területi igényekkel szemben is.

A Hitler segítségével középhatalmi méretűvé növekvő Magyarország, bármilyen paradox is, bizonyos értelemben hasonló problémával küszködött, mint Jugoszlávia. Teleki miniszterelnöknek szembe kellett néznie Magyarországgal egyre szűkülő külpolitikai lehetőségeivel, komolyan kellett mérlegelnie, hogy mit nyer és mit veszít az ország, ha csatlakozik Németország mellé. Magyarország pár hónappal korábban adta fel semlegességét mint Jugoszlávia, 1940 novemberében, ekkor csatlakozott a német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez.

1940 ősze és 1941 tavasza között tehát volt néhány hónap, amikor először a két ország történetében, közös érdek volt a kétoldalú kapcsolatok rendezése, a jószomszédi viszony kiépítése. Magyarország határai mentén ekkor Jugoszlávia volt az egyetlen állam, amely még nem kötelezte el magát Németország mellett, Jugoszlávia pedig esélyt látott arra, hogy Magyarország felől blokkolja le a határait minden oldalról fenyegető revíziót.

A magyar–jugoszláv barátsági („örökbarátsági”) szerződés létrejött a két ország történetének közismert epizódja, de jóformán ismeretlen annak Jugo-

szlavia kisebbségpolitikájára gyakorolt hatása. Engedjék meg, hogy a rendelkezésemre álló rövid idő alatt erről mondjak el néhány gondolatot, nemrég befejezett kutatásaim alapján.

A magyar diplomácia 1940 októberétől kezdte kitapogatni Jugoszlávia Magyarországgal kapcsolatos hajlandóságát egy szorosabb szerződésre. Mind Belgrádban, mind pedig Budapesten tisztában voltak azzal, hogy a két ország közeledése Berlinben nem fog tiltakozást kiváltani. Már csak azért sem, mert Németország érdeke is azt kívánta, hogy Jugoszlávia biztosítva érezze a hátát Magyarországra felől, és szerepe volt abban is, hogy az alig két hónap múlva, 1940. december 12-én aláírt magyar–jugoszláv szerződéssel Magyarország elejtette a Jugoszláviával szembeni területi követeléseit. Pedig a szerződés aláírását megelőző tárgyalásokon felmerült bizonyos, többségében magyarok által lakott területek, pontosabban a zentai és a topolyai járás átadásának lehetősége. A berlini magyar katonai attasé 1940. július 2-ai jelentése szerint az ottani jugoszláv katonai attasé jelezte: „a jugoszláv vezérkar főnöke olyan kijelentést hangoztatott, miszerint katonai szempontból nem emel kifogást az ellen, hogy a baranyai háromszög, valamint Szabadka és körlete visszaadassék a Magyarországgal való kiegyezés érdekében”.¹

Az esetleges területi kompenzáció kérdése Bakách-Bessenyei György belgrádi magyar követnek a jugoszláv kormány egyes tagjaival folytatott informatív jellegű beszélgetésein is felvetődött. Bessenyei ezzel kapcsolatos jelentései arról tanúskodnak, hogy józanul látta, ha Jugoszlávia Magyarországnak területi koncessziókat ad, akkor kénytelen lesz ezt Bulgáriával is megtenni, utána pedig, mint írta, jelentkeznének az albánok, az olaszok, vagyis „az engedménnyel maguk indítanak el az ország dezintegrálódásának folyamatát”. Ennek ellenére, Teleki utasításának megfelelően, a magyar követ igyekezett kitapogatni a jugoszláv fél ezzel kapcsolatos hivatalos álláspontját. Először, 1940. október elején, Miloje Smiljanic külügyminiszter-helyettes kereste fel, akivel, mint írta, „személyes viszonyom olyan meghitt és bizalmas, hogy bármely téma átbeszélését lehetővé teszi”. Smiljanic elmondta neki, hogy Csehszlovákia felbomlása és Románia megcsönkítése után a jugoszláv hivatalos körök is foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy „az újrendezés keretében előbb-utóbb Jugoszláviára is sor fog kerülni, (. . .), s hogy talán kevesebb veszteséggel lehetne a függő kérdéseket megoldani, ha azok rendezését maga Belgrád kezdeményezné”. Tőle is több oldalról kérdezték, mik volnának azok a minimális területi követelések, „melyek alapján magyar–jugoszláv viszonylatban végleges megnyugvást lehetne teremteni”. Ezekre ő minden alkalommal kormánya hivatalos álláspontjának megfelelően így válaszolt: „a magyar kormány, noha természetesen örömmel üdvözlölné egy jugoszláv részről jövő olyan spontán gesztust, amely a magyar többségű területeket visszajuttatná az anyaországhoz, jelenleg annyira el van foglalva az erdélyi kérdéssel, hogy a magyar–jugoszláv viszony rendezése céljából kezdeményezőleg fellépni ez idő szerint nem kíván”. Beszélgetésük alkalmával Smiljanic nem is a területi kérdést, hanem egy esetleges lakosságcsere gondolatát feszegette. Ezt azonban Bessenyei a következő szavakkal utasította vissza: „Sokat gondolkoztam, amit nekem a népességcserevel kapcsolatban mondtott, de sajnos arra a meggyőződésre jutottam, hogy az általa ajánlott út teljesen járhatatlan, és hogy egy végleges jó viszony Magyarország és Jugoszlávia között csak két módon valósítható meg – vagy a

magyarlakta területek visszaadása, vagy pedig sorsuk olyan mérvű javítása, hogy azok éppen úgy érezzék magukat és éppen olyan szabadon mozoghassanak, mint az anyaországban.” De, tette hozzá azonnal, mivel a határok spiritualizálódása jelenleg utópisztikus gondolat, csak az első lehetőség jöhet számításba. Bessenyei úgy értelmezte kollégája szavait, hogy a lakosságcsere a jugoszlávok nyilván úgy képzeli el, hogy „a magyarság zömét a területtel együtt, amelyen le van telepedve, átadják nekünk”, annál inkább, mivel a kölcsönös lakosságcsere Budapest szerint csak a szórványmagyarság esetében jöhetne számításba. Smiljanić egyébként a két ország területén élő magyar és délszláv kisebbség létszáma közötti jelentős eltérést úgy akarta kiegyenlíteni egy kölcsönös és arányos lakosságcsere esetén, hogy a Magyarországról áttelepítendő délszlávok létszámaiba a kárpátaljai ruténeket is beleszámították volna. Mint Bessenyeinek mondta, az orosz veszély miatt Magyarországnak is jobb volna, ha az ottani határszélen nem rutének, hanem magyarok laktának. A magyar követ Smiljanić rutén kitelepítési ötlete mögött Vladimir Rodics munkácsi ortodox püspököt sejtette, akihez a külügyminiszter-helyettest már ifjúkora óta baráti szálak fűzték. Bessenyei jelentése végén megjegyezte, hogy szerinte Smiljanić a lakosságcsere inkább presztízs szempontból vetette fel és „már belátta a területi engedmények szükségességét”.²

Pár nappal később, október 11-én Bessenyei Cincar-Marković külügyminiszterrel tárgyalt ebben az ügyben. A külügyminiszter megerősítette a követnek azt a korábbi sejtését, hogy a jugoszláv kormány inkább a vajdasági magyarok radikális kitelepítésével szeretné megoldani a kisebbségi kérdést, még hozzá oly módon, hogy a tervezett lakosságcsere során a magyarországi délszlávok és a jugoszláviai magyarok létszáma közötti igen jelentős eltérést a kárpátaljai rutének áttelepítésével egyenlítenék ki. De mivel a magyar fél egy ilyen lakosságcsere nem egyezik bele, ők, mondta, az ott lakó magyarokkal együtt hajlandók lennének átadni Magyarországnak a zentai és a topolyai járást. A kérdés megoldását azonban nem merik kezdeményezni, mivel ezzel lavinát indítanának el, tehát, jelezte Bessenyei Budapestre, „közeli konkrét eredményre számítani nem lehet”. A követ kormánya utasítására azt ajánlotta Cincar-Markovićnak, hogy a lakosságcsere és a területi átadás kombinációjával oldják meg a magyar kisebbség problémáját. A jugoszláv külügyminiszter elismerte, hogy Budapest javaslata a két ország közötti vitás kérdések „végleges elintézését” eredményezné, de kormánya ezt most „sem aktuálisnak, sem sürgősnek” nem tartja. A magyar kormány a továbbiakban nem erőltette a lakosságcsere és a területi kompenzáció barátsági szerződéshez kötését, s mint ismeretes, a magyar–jugoszláv szerződés sem a területi problémákat, sem a kisebbségi kérdést nem érintette. Jugoszlávia nyilván tartott egy létét valóban fenyegető lavina elindításától, Magyarország pedig a kérdés erőltetésével nem akarta kockáztatni egyetlen, nyugat felé nyitva maradt kijáratát. A szerződés 2. cikkelye értelmében mindössze az a formula lépett életbe, hogy „tanácskoznival fognak mindazokban a kérdésekben, amelyek megítélésük szerint kölcsönös kapcsolataikat érinthetik”. Ez azt jelentette, hogy a két ország kapcsolatában oly sok feszültséget okozó kisebbségi kérdésben az a jugoszláv álláspont kapott hivatalos formát, amely szerint külön szerződés nélkül, „baráti konverzációk” útján rendezhetők a jugoszláviai magyarság sérelmei. Tehát a magyarok kisebbségi jogai, kívánságai a barátsági szerződés megkötése után is alku tár-

gyát képezték, de az alkudozás immáron kilépett korábbi, szűken vett belpolitikai keretei közül.

Már nemcsak a gyenge érdekérvényesítő pozíciókkal rendelkező magyar kisebbségi vezetők és az éppen aktuális jugoszláv kormány volt a két „üzletkötő fél”, hanem az alkufolyamatban harmadik félként megjelent a kisebb középhatalommá növekedett Magyarország is, amely kellő súlyt tudott adni a délvidéki magyarok kívánságainak. Igaz, ezeket a kívánságokat már inkább Budapest, és kevésbé a magyar kisebbség érdekei határozták meg.

A barátsági szerződés ratifikálása után, 1941. február 27-én Teleki Pál miniszterelnök és Bárdossy László külügyminiszter fogadták a miniszterelnöki palotában Cincar-Marković jugoszláv külügyminisztert. Teleki a beszélgetés során hangsúlyozta, hogy Csehszlovákia és Románia esetében a magyar közvélemény nem tűrte volna el, hogy a kormány még azelőtt építsen ki velük jó viszonyt, mielőtt ezek az országok kielégítették volna Magyarország területi követeléseit. „Ezzel szemben – folytatta – megértéssel fogadta nálunk úgyszólván mindenki, hogy Jugoszláviával szemben más sorrendet követtünk, s hogy ebben a vonatkozásban a kölcsönös bizalom s a baráti jó viszony helyreállítására törekszünk, hogy aztán az így megteremtett kedvező légkörben nyúlhasunk hozzá a közöttünk függőben levő kérdések rendezéséhez.” Teleki ilyen függőben lévő, rendezésre váró kérdésnek nevezte a Duna Mohács és Bezdán közé eső szakaszának hajózhatóvá tételét, valamint a magyar kisebbség ügyét. A kisebbségi kérdés kapcsán megállapította, hogy „általában javult az atmoszféra”, több „kielégítő” rendelkezés született az utóbbi időben, ezeket azonban, tette hozzá, az alsóbb hatóságok nem hajtják végre. Majd átnyújtotta Cincar-Markovićnak a magyarság legsürgősebb orvoslásra váró problémáit tartalmazó jegyzéket, amely elsőként a magyar oktatásügy hiányosságait sorolta fel. Teleki szóban azzal adott nyomatékot a jegyzéknek, hogy rámutatott: a kívánságok teljesítését megkönnyíti, hogy Belgrád a német kisebbség hasonló kívánságait már messzemenően honorálta. Az átadott jegyzék tételesen tartalmazta annak a 64 községnek a nevét, ahol fel kellene állítani az elemi iskola magyar tagozatát, továbbá felsorolta azt az 54 községet, ahol csak formailag létezett magyar tagozat. Név szerint említette azoknak a magyar tanítóknak a nevét, akiket büntetésből Dél-Szerbiába helyeztek, s most a Vajdaságba történő visszahelyezésüket kérték, illetve azoknak a délszláv tanítóknak a nevét is, akik magyar tagozaton tanítottak, de nem tudtak magyarul. Cincar-Marković azzal próbált védekezni, hogy rámutatott: a magyarországi délszláv kisebbség iskolai helyzete sem éppen kifogástalan, de megígérte, hogy tolmácsolni fogja a magyar kormány kívánságait, egyúttal javasolta, hogy a vízügyi kérdéshez hasonlóan, szakértői bizottság tekintse át a két országban élő kisebbség oktatásügyét. Teleki a tárgyalások során megemlítette még a határszéli ingatlanforgalom korlátozását, a magyar köztisztviselők teljes hiányát az alsófokú igazgatásban, valamint a magyarokra hátrányos szövetkezeti törvényt.

A tárgyalások végén a jugoszláv külügyminiszter megemlítette a magyarországi és a jugoszláviai görögkeleti egyház közötti kapcsolatok rendezésének szükségességét, amely már Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter belgrádi látogatása során is felvetődött. Most megállapodtak abban, hogy a két kormány közvetlen részvétele nélkül, de „jóindulatú támogatásával” a két egyház között közvetlen tárgyalások indulnak. Megállapodtak abban is, hogy

országokban kölcsönös tudományos és irodalmi intézeteket hoznak létre. Teleki szemmel láthatóan szándékosan nem említette a korábban oly kitartóan szorgalmazott Magyar Párt újjászervezésének kérdését, az egységes magyar kulturális szövetség pedig azért nem szerepelt a listán, mert megalakulása már eldöntött kérdés volt.³

Semmi nyoma annak, hogy az adott időszakban Belgrád átértékelte volna a kisebbségekkel, így a magyarokkal kapcsolatos korábbi alapállását. Változatlanul az volt a véleményük, hogy a kisebbségek, így a magyar kisebbség is, gyengítik az államot, kifelé húzó erőt jelentenek. Ezért a két világháború között nem elsősorban a kisebbségek integrálására, hanem állami, hatalmi eszközökkel történő fékmentartására törekedtek. A negyvenes évek elején azonban az európai rend felbomlása, Magyarország közép-európai helyzetének megváltozása, az ország külpolitikai veszélyérzetének fokozódása, valamint belső centralista egységének felbomlása toleránsabbá tette a hivatalos körök politikáját. Megnövekedtek Magyarország kisebbségtámogató lehetőségei is, nem kis mértékben éppen a két ország között megkötött barátsági szerződés révén. E kettő együtt, azaz Belgrád fokozódó toleranciája és az anyaország felerősödő kisebbségvédelmi lehetőségei meghozták a vajdasági magyarok számára is a nemzetiségi lét megőrzésének táguló lehetőségét. De még a két ország közötti, sajnos igen rövid időre szóló jószomszédi viszony sem volt elegendő ahhoz, hogy Belgrád elfogadja egy kétoldalú, kisebbségekre vonatkozó szerződés gondolatát. A jugoszláviai magyar kisebbség 1918 és 1941 közötti három évtizedes történetét végül a háború és a revízió zárta igen kemény keretek közé. De ez már egy másik, habár ettől nem független történet.

JEGYZETEK

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOI.) K-63. A Külügyminisztérium politikai osztályának iratai (továbbiakban Küm. pol.) 1940-16/7-3700.

² MOI. K-64 Küm.res.pol. 1940-16-722.

³ MOI. K-64 Küm.res.pol. 1941-16-85.: MOI. K-28. A Miniszterelnökség Kisebbségi Osztályának iratai. 1941-F-20119.

TELEKI PÁL MINT FÖLDRAJZTUDÓS

Teleki Pál igen korán, még joghallgató korában kezdett érdeklődni a földrajz iránt. Első földrajztudományi sikere az Atlasz a japáni szigetek cartográphiájának történetéhez, amelyet többéves kutatómunka előzött meg. Ezzel a munkájával kiérdemelte a Francia Földrajzi Társaság díját.

Az Amerikai Földrajzi Társaság meghívására 1912-ben az akkor világhírű professzorral, Cholnoky Jenővel tanulmányutat tett Észak-Amerikában. Az ott szerzett tapasztalatok tudományos kutatói érdeklődését végleg a gazdasági földrajzra irányították, és már 1920-ban megalakította az első közgazdasági kart a magyar egyetemeken. E téren különösen jelentős az a kutatása, amely a társadalmi folyamatok és a természetföldrajzi környezet kölcsönhatásainak a tanulmányozására irányult. A Magyar Tudományos Akadémiában megtartott székfoglalója A földrajzi gondolat története címet viselte, és arra akart rámutatni, milyen jelentős a földrajz a világfolyamatok megismerésében.

Az első világháború után Teleki minden energiáját arra fordította, hogy elkészítse a Versailles-ban, azaz a Trianonban megtartandó békeértekezlet számára szükséges anyagot (térképek, cikkek, statisztika). Először hagyományos kartográfiai módszerrel elkészített egy nagyméretű, 1:200 000 méretarányú etnikai térképet. Új ötleteket a Carte rouge elnevezésű térképpel vezetett be. Ezt a térképet maga rajzolta 1:1 000 000 méretarányban, új módszerrel. Azt állította, hogy az egyes népek elhelyezkedésének pontos és igazságos ábrázolására az a módszer a megfelelő, ha az adott színnel az egyes etnikumok lélekszámával arányos nagyságú területet jelöl. Teleki Carte rouge-a tehát tulajdonképpen nem is térkép, hanem kartogram, mert az egyes népeket ábrázoló színes foltok nem minden esetben felelnek meg az adott nép lakta területnek. Teleki egy-egy nép 100 tagját 1 mm² színes térképfelülettel ábrázolta megközelítőleg azon a helyen, ahol az adott nép élt. Ily módon azt akarta bemutatni, hogy mi a különbség a Kárpát-medence sűrűn lakott alföldi részei és Erdély, Szlovákia vagy Galícia ritkán lakott hegyvidéki területei között. Úgy vélte, hogy így pontosabb képet ad az egyes népek nagyságáról és arányairól, azaz elkerüli a nem magyar népesség ritkán lakott területeinek a népesebb magyar lakta vidékek feletti vizuális dominanciáját.

Habár tevékenysége nem sokat segített a magyarokon, akik tömegesen maradtak Magyarország új határain kívül, Teleki e munkája révén nagy tudományos elismerést vívott ki világszerte. Ezért 1924-ben a Népszövetség meghívta,

hogy vegyen részt a török–iraki határkérdés (az ún. moszuli kérdés) megoldásában.

Teleki 1925 és 1936 között folytatta egyetemi előadói pályáját. Ebből az időszakból külön kiemelhető gazdasági földrajzi tankönyve, amely tényeinek és adatainak sokasága miatt valóságos enciklopédiának tekinthető. Teleki minden egyes adathoz érdekes történelmi, irodalmi vagy éppen aktuális kommentárt fűzött, és ezzel a tankönyvet változatossá, olvasmányossá tette. Később egyre inkább érdekelni kezdte a politikai földrajz, s megpróbált e tantárgyhoz is ilyen tankönyvet írni. Ám ő maga volt önmaga legkíméletlenebb bírója, s mivel elégedetlen volt ezzel az új tankönyvvel, s mert új feladatai is túlságosan lefoglalták, abbahagyta az ezzel kapcsolatos munkát, átengedte tanszékét asszisztensének, Rónai Andrásnak, és őt kérte fel, hogy írja meg a politikai földrajz tankönyvét.

Amikor 1938-ban megválasztották vallásügyi és közoktatási miniszternek, végleg felhagyott a tudományos munkával.

TELEKI PÁL JELENTŐSEBB FÖLDRAJZTUDOMÁNYI MŰVEI

Korszakok az ázsiai felfedező utazások történetében. Földrajzi Közlemények, 1899, 15–20.

Novaja-Zemlja felfedezésének története. Földr. Közl., 1899, 195–250.

A XV. és XVI. századok kartográfiájának egy-egy emléke a Nemzeti Múzeumban. Földr. Közl., 1906, 1–8.

Japán szerepe Amerika felfedezésében. Földr. Közl., 1906, 1–13.

Atlasz a japáni szigetek kartográfiájának történetéhez. A Japántól keletre fekvő aranyszigetek felfedezésére kiküldött Quast M. és Tasman I. Á. hajónaplójának hollandus szövegével és magyar fordításával. Budapest, 1909, 179.

Felhívás Magyarország kartográfiájának ügyében. Földr. Közl., 1911, 57–60.

Földrajzi Múzeum. Földr. Közl., 1911, 152.

Főtitkári jelentés a közgyűlésen. Földr. Közl., 1912, 26–31.

A gazdasági földrajz célja és jelentősége. In: Teleki–Havas: A Magyar Földrajzi Társaság gazdaságföldrajzi szakosztályának megalapítása. Bp., 1913, 19–30.

Geographie économique de la Hongrie. Előadás Budapesten az 1913. aug. 11–13-án megtartott VII. nemzetközi közgazdasági tanfolyamon. Bp., 1913, 1–10.

A földrajz az életben és az iskolában. Budapesti Szemle, 1914, 373–386.

A homokasztal. Földr. Közl., 1914, 190–194.

A földrajz a középiskolában. Magyar Figyelő, Bp., 1914, 1–13.

A Csendes-óceán problémája. Földrajzi Zsebatlasz, 1917, 125–129.

A földrajzi gondolat története. Akadémiai székfoglaló. Akadémiai Értekezés, 1917. ápr. 1–231.

Főtitkári jelentés. Földr. Közl., 1917, 265–271.

Táj és faj. Turán. 1917, 17–30.

A turán földrajzi fogalom. Turán, 1917, 44–83.

Főtitkári jelentés. Földr. Közl., 1918, 248–254.

Szociálpolitika és hadigondozás. Bp., 1918, 1–110.

- Ethnographical map of Hungary based on the density of population. Magyar Földrajzi Intézet, Bp., 1919, 1–14., franciául is.
- Short notes on the economical political geography of Hungary. Bp., 1919, 1–15.
- Földrajz és néprajz. Néptanítók Lapja, 1920, 1–12.
- Ethnographical map of Hungary based on the density of population, 1:1 000 000. Budapest–Hague, 1920
- Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján. (Az 1910. évi népszámlálás alapján.) Bp., 1920
- La Hongrie du Sud Questions de l'Europe Orientale – Budapest–Paris. 1920, 1–16.
- La Hongrie Occidentale. (Társszerkesztő: Domanovszky) Budapest–Paris, 1920, 1–60.
- A földrajzi tudomány és tantárgy. Földr. Közl., 1921, 20–43.
- The frontiers of Hungary. Bp., 1921, 9–24. Franciául is.
- Amerika gazdasági földrajza, különös tekintettel az Észak-Amerikai Egyesült Államokra. Bp., 1922, 1–220.
- Földrajz a középiskolában. Magyar Figyelő, 1922, 1–13.
- Gazdasági helyzetünk a környező államokkal szemben és a geográfus feladatai. Földrajzi Zsebatlasz, 1922, 22–28.
- Jubiláris közgyűlés főtitkári jelentése. Földr. Közl., 1922, 147–158.
- Statisztika és térkép a gazdasági földrajzban. Földr. Közl., 1922, 74–91.
- Szintézis és szisztéma a földrajzi előadásban. Akad. Ért., 1922, 257–269.
- A földrajztanár továbbképzése. In: A modern földrajz és oktatása. Szerkesztő: Teleki P. és Varga Gy. Bp., 1923, 56–63. (Ugyanebben: Előszó)
- Die Deutschen in der Szatmárer Gespanschaft. Petermans Mitteilungen, 1924, 1–29.
- Magyarország gazdasági földrajza. Szerk. Cholnoky Jenővel. Bp., 1924, 1–240.
- Magyar földrajzi évkönyv. Szerk. Karl Jánossal. Bp., 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930.
- Magyar Tudományos Akadémia Balkán kutatásainak tudományos eredményei. Szerk. Csiky Ernővel. Bp., 1926
- Die weltpolitische und weltwirtschaftliche Lage Ungarns in Vergangenheit und Gegenwart – Zeitschrift für Geopol. Berlin, 1926, 381–409.
- Általános gazdasági földrajz, különös tekintettel az óvilági kontinensre. Előadások. Gazdasági Földrajzi Jegyzetek 2., Bp., 1927, 1–553.
- Magyarország világpolitikai és világgazdasági helyzete a múltban és jelenben. Magyar Földrajzi Évkönyv, 1927, 73–112.
- A város. A város fogalma, a városok keletkezése, a városépítés és igazgatás, a város hatása a környezetre és az államra. In: Közgazdasági Enciklopédia, Bp., 1929, 1351–1378. (Ugyanebben: Gazdasági földrajz, 464–473.)
- Dékáni megnyitó. (A közgazdaságtudományi kar működtetése. Földrajzi bölcséleti kérdések.) Bp., 1929, 1–16.
- Lóczy Lajos, az ember és a professzor. Földr. Közl., 1930, 104–105.
- La Geografia del'Ungherin. Roma, 1919, 1–31.
- Óceáni, szárazföldi, mediterrán és hidegövi klímahatások és hegyi klíma Európában, jellemző növények elterjedésével kifejezve. Gazdasági Földrajzi Gyűjtemény I., Bp., 1930, I–II.

- Politische Geographic. Geopol., 1930, 45–57.
 Ungarns Wirtschaftsfrage. Gazd. Földr. Gyűjt., 5., 1930, 1–32.
 Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában.
 Jancsó B. Emlékkönyv. Bp., 1931, 183–203.
 Köppens Klimacinteilung und Schema eines grundlegenden Lehrbchelfs in der
 politischen Geographic – Gerlands Beitr. Z. Geogr., Leipzig, Bp., 1932,
 282–287.
 Gazdasági földrajz. Egyetemi előadások, 1932, litográf kézirat
 Európáról és Magyarországról. Bp., 1934, 1–199.
 Catalogue of books, atlases and maps relating especially to the history of car-
 tography, geography and discovery of Asia. Bp., 1935, 1–32.
 Népvándorlásról. Földr. Közl., 1935, 149–167. (Cholnoky füzet), angolul is.
 A gazdasági élet földrajzi alapjai. Koch F. és Kádár L. közreműködésével. 2.
 kötet, Bp., 1936, 1–751.
 A tájfogalom jelentőségéről. Budapesti Szemle, 1937, 1–15.
 A magyarok hazája. Prinz Gy., Cholnoky J., Bartucz L. társszerzőkkel. Bp.,
 1937, 7–17.
 Memorandum on the different types of ethnic mixture of population.
 Társszerk. Bp., 1937, 1–30.
 Gróf Teleki Pál országgyűlési beszédei. I–II. kötet, I–IV. rész. 1917–1938,
 1938–1941. Sajtó alá rendezte Papp Antal.

TELEKI PÁL FÖLDRAJZTUDOMÁNYI MUNKÁSSÁGÁNAK JELENTŐSEBB IRODALMA

- Cholnoky Jenő: Teleki Pál gróf. Földr. Közl., 1939, 4., 249–267., angolul is
 Sédi Károly: Gróf Teleki Pál irodalmi munkássága. Földr. Közl., 1939, 4., 516–
 525.
 Cholnoky Jenő: Teleki Pál gróf. Földr. Közl., 1941, 2., 63–71. (Nekrológ a
 közgyűlési megnyitóbeszédben.)
 Fodor Ferenc: Gróf Teleki Pál rendes tag emlékezete. A Szent István Akadé-
 mia emlékbeszédei, III., 7., Bp., 1942.
 Koch Ferenc: Teleki Pál gazdaságföldrajzi munkásságának bírálata. Magyar
 Tudományos Akadémiai Társaság Tud. Oszt. Közl., 1956/VIII. 1., 1958
 Kish George: Paul Teleki 1879–1941. Geographers Bibliographical Studies,
 1988, Vol. 11., London–New York, 139–143.
 Fodor Ferenc: Teleki Pál. Mike és Társa Antikvárium, Budapest, 2001.

Dr. Nikola L. Gaćeša

SZÉLJEGYZETEK TELEKI PÁL GRÓFRÓL A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI JUGOSZLÁV–MAGYAR KAPCSOLATOK SZEMPONTJÁBÓL

A két világháború közötti jugoszláv–magyar kapcsolatokban állandóan jelen volt Teleki Pál (1879–1941) magyar arisztokratának, politikusnak és államférfinak a személyisége.

Teleki tevékenysége e kapcsolatokban két időszakra osztható: az első 1919-től 1939-ig, a második pedig 1939-től 1941-ig tartott. Az első időszakban bizalmi rezsimpolitikusként és tekintélyes külpolitikai szakemberként arra törekedett, hogy csökkentse vagy semlegesítse a trianoni békeszerződés következményeit a szomszédos országok viszonylatában, amelyek között Jugoszlávia kiemelt helyet foglalt el, a második időszakban pedig magyar kormányfőként megpróbálta a távlati magyar államérdekek nevében végleg rendezni a kapcsolatokat a déli szomszédokkal, azaz Jugoszláviával.

Szembetűnő, hogy Telekinek a jugoszláv–magyar kapcsolatokban kifejtett tevékenysége először két évtizedig, másodszer csak két évig tartott.

A két világháború közötti jugoszláv–magyar kapcsolatokban a politikain kívül a gazdasági terület is nagyon kifejezett volt. A jugoszláv–magyar államközi kapcsolatok politikai dimenzióitól eltérően azonban, melyekkel mind a jugoszláv, mind a magyar történetírás foglalkozott, a gazdasági dimenziókról mindkét fél alig-alig értekezett.

Nehéz lenne megmondani, különösen kapásból, miért van ez így, illetve hogy a jugoszláv–magyar kapcsolatok gazdasági szempontjait miért hanyagolta mindkét fél történetírása annyira a politikai szempontok javára. Emellett mutassunk rá a következő körülményre: a 20. század két világháború ideje, Európa, sőt az egész emberi társadalom újabb kori történelmének egyik legnyugtalanabb évszázada, olyan évszázad, amelyben néhány hatalmas régi birodalom omlott össze, a nagy forradalmi megrázkódtatásoknak és két nagy totalitárius társadalmi rend kialakulásának az évszázada, végül pedig a korszakalkotó tudományos felfedezéseknek az évszázada, amelyeknek a mindennapi életben való alkalmazása radikálisan megváltoztatta magatartásunkat és szokásainkat. A 20. század végén szinte planetáris szinten, és mondjuk ki: cseppet sem fényesen kimúlt a 19. században született, az 1917. évi oroszországi változásokban, majd a második világháborút követően más országokban is konkretizálódott szocialista utópia, ami a japán származású amerikai történészt, Francis Fukujamát arra készítette, hogy közlétegye a történelem végére vonatkozó elméletét.

Ilyen körülmények között folyt tehát az élet és a tevékenység a 20. században. Meglepő-e hát, hogy ebben az évszázadban az ideológia (az objektív valóság kifordított képe), habár csak előszobája a politikának, az alkotás szinte minden területén általános irányelvvé vált, beleértve a történetírást is. Mindennek az lett a következménye, hogy a történeírás elhanyagolta az elmúlt korok gazdasági történéseit, és előnyben részesítette a politikai történéseket, onnan pedig a gazdasági tematika teljes tudományos háttérbe szorítása még csak nem is egész lépésre volt.¹

Lehet, hogy ez a kis kitérő első pillantásra furcsának, feleslegesnek vagy ide nem illőnek tűnik. Mi azonban úgy véljük, hogy ismertetése fontos, és bizonyos módon megkönnyíti Teleki Pál korának és művének a megértését, ő ugyanis a 20. század harmadik és negyedik évtizedében még érezhette az évszázad korábban említett jellegzetességeinek a hatását, ezek ugyanis a Duna mente, Európa és a világ történelmi színterén még megvoltak.

Ezek szerint most már világos, miért nem jelent meg Teleki a jugoszláv–magyar gazdasági kapcsolatokban, habár e kapcsolatok a két gazdaság komplementáris jellege miatt igen fejlettek voltak. Nem ok nélkül mondtuk tehát, hogy Teleki itt nem jelenik meg, igaz, most csak a jugoszláv történetírást tartjuk szem előtt. Nem jelenik meg a két háború közötti jugoszláv–magyar kapcsolatoknak még egy olyan specifikus gazdasági problémáját illetően sem, amelyben a gazdaság, a jog és a politika teljesen összefonódott. A következőről van szó:

Ismeretes, hogy Jugoszlávia a két világháború között agrárreformot hajtott végre, s ezzel párhuzamosan szegényparasztokat (mezőgazdasági szubjektumokat), főleg első világháborús önkénteseket telepített át a Dinari-hegyvidékről Vajdaságba, Szlavóniába, Kosovo-Metohijába és Macedóniába. A betelepítők (telepesek) a pozitív jugoszláv törvények alapján Vajdaságban földet kaptak, de ezeket a földeket tulajdonképpen főleg a magyar nagybirtokosoktól vették el, a magyar kormány pedig ezt a jugoszláv kormány által 1919. szeptember 10-én aláírt kisebbségvédelmi szerződés megsértéseként értelmezte, az ugyanis kimondta, hogy „a szerb–horvát–szlovén alattvalók egyenlők lesznek a törvény előtt, és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat fogják élvezni, fajra, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül”.² Ezenkívül az agrárreform vajdasági végrehajtása a magyar béresek, azaz a magyar földnélküliek érdekeit is sértette, akiket a nagy földbirtokok megszüntetése a pusztá létfeltételeiktől fosztott meg. Szociális és gazdasági helyzetüket még az is súlyosbította, hogy attól függetlenül, hogy szegényparasztok és földnélküliek voltak, magyarként nem kaphattak az agrárreform során földet, ugyanis az agráradminisztráció hátrányos megkülönböztetést alkalmazott a magyar szegényparasztokkal szemben.³

A magyar kormány azonban csak szóbelileg fejezte ki elégedetlenségét a vajdasági magyar szegényparasztok nehéz helyzete miatt, ennél tovább nem lépett. Viszont 1927-ben eldöntötte, hogy megvédi a vajdasági magyar nagybirtokosok érdekeit, mégpedig először a Népszövetség tanácsához, majd a Hágában székelő Állandó Választott Bírósághoz nyújtott be vádat Jugoszlávia, Csehszlovákia és Románia ellen. Így kezdődött egy magas jogi szinten folyó per, mely egészen 1936-ig elhúzódott, amikor is a hágai bíróság Jugoszlávia javára döntött.⁴

Mivel a kilenc évig tartó genfi és hágai pereskedést nagy érdeklődéssel figyelték mind Jugoszláviában, mind Magyarországon, nem világos, miért nem említik sehol Telekit a két szomszédos Duna menti ország jogi vetélkedése és megmérettetése kapcsán.

Ez alkalommal szem előtt kellene tartani a balkáni és a Duna menti térség bizonyos olyan politikai történéseit is, amelyek Telekit ismét a történelem színpadára vezénylik. Arról van szó, hogy az említett térség hagyományosan az egyik legnyugtalanabb és legdinamikusabb színtere volt az európai politikának. A húszas évek során itt történt a nagy világpolitikai események zöme, itt keresztezték egymást a legjelentősebb szereplők érdekei és törekvései. Ezenkívül a térség országainak összetett, ellentétekkel és ellentmondásokkal teli viszonyai hozzájárultak ahhoz, hogy a Duna mente és a Balkán problémái sohasem kerültek le a nemzetközi politika napirendjéről. Az itt tárgyalt korszak legfőbb jellemzői: a nagyhatalmak (különösen Olaszország és Franciaország) vetélkedése a balkáni és Duna menti országok feletti politikai befolyásért, továbbá a vesztes országok (Magyarország és Bulgária) és a kisantant országai közötti ellentétek a Duna menti és balkáni térségben válsághelyzeteket és nemzetközi feszültségeket okoztak.⁵

Mindemellett a jugoszláv–magyar kapcsolatoknak a 20-as, sőt a 30-as években is volt még egy fontos tényezője, amelyet Teleki nem hagyhatott figyelmen kívül. A kisantantról van szó, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Románia szövetségéről, amely 1920-ban és 1921-ben jött létre azért, hogy a tagországok három bilaterális szerződést kötöttek. Céljuk az volt, hogy megvédjék a Saint-Germain-i (1919) és a trianoni (1920) békeszerződésben rögzített határokat, és hogy közösen védekezzenek nem várt támadások esetén. A kisantant tagországainak azonban volt még egy olyan közös érdekük, amely szoros kapcsolatban tartotta őket. Ez az érdek Magyarország volt; az, hogy kordában tartsa és ellehetetlenítse a magyarok revansizmusát, a kisantant legfontosabb, de lehet, hogy egyetlen feladata volt. A kisantantot tehát a magyar revansizmus tartotta fenn.

Telekinek külpolitikai tevékenysége során akarva-akaratlan szembe kellett néznie ezzel a helyzettel, ezekkel a tényekkel. Ő szembe is nézett, mert az istenck kivételes realitásérzéssel áldották meg, és élete végéig ezzel összhangban cselekedett.

A jugoszláv–magyar kapcsolatokban Teleki részben arra a tapasztalatra alapozta tevékenységét, amelyet még 1919-ben és 1920-ban szerzett, amikor a polgári Magyarország a Kun Béla vezette tanácsköztársasági rendszerrel harcolt.

Horthy ellentengernagy, a szegedi kormány elnöke és Teleki gróf, külügyminiszter 1919 áprilisában Belgrádba látogatott, és Protíciyal, az SZHSZ Királyság kormányfőjével arról tárgyalt, hogy fehérgárdista csoportokat kell létrehozni a Dunántúl megtámadására. Protíc ugyan megértéssel fogadta ezt, ám a francia katonai parancsnokság nem értett egyet, ebből pedig Teleki azt a következtetést vonta le, hogy a Duna mentén mégiscsak a francia politika a döntő. Erről újra meggyőződhetett, amikor 1919. június 20-ától 25-éig ugyanilyen céllal tartózkodott Belgrádban.

Bajíc és Bodi jugoszláv diplomaták 1919 szeptemberének elején tárgyaltak Telekivel és több antant-tábornokkal és -politikussal, s arra a következtetésre jutottak, hogy a román külpolitika határtalan francia támogatást élvez, s ezt

Magyarországnak és Jugoszláviának is egyaránt tiszteletben kellett tartania, függetlenül attól, hogy az akkori nemzetközi kapcsolatokban egészen ellentétes helyet foglaltak el.

A Magyar Tanácsköztársaság leverése után Teleki gyakran tárgyalt az SZHSZ Királyság képviselőivel. Az új politikai viszonyok közepette természetesen arra törekedett, hogy politikai támogatást szerezzen Horthy ellentengernagy rendszerének, így amikor szeptember 20-án dr. M. Milojević, az új jugoszláv követ Budapestre érkezett, Teleki arra kérte, hogy a jugoszláv hatóságok minél jobban bánjanak a magyar nemzeti kisebbséggel.

Teleki úgy vélekedett, hogy a legfőbb magyar külpolitikai feladat a kisan-tant szétzúzása vagy legalábbis gyengítése, ezért 1921 júniusában Párizsba ment, hogy kipuhatolja: hajlandó-e Franciaország támogatni Magyarország ilyen külpolitikai irányultságát. Habár hamarosan rá kellett jönnie, hogy a franciák nem támogatják külpolitikáját, a Magyar Külügyminisztériumban továbbra is megmaradtak az irredentaosztályok (Délvidék, Erdély, Bácska).⁶

Már a 20-as évek közepén nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar külpolitika revizionisztikus törekvései nem jártak eredménnyel. Változtatni kellett tehát a külpolitikai irányvételben. Erre utalt Horthy régens 1926 júliusának végén a mohácsi csata négyszáz éves évfordulója kapcsán mondott beszédében, amikor rámutatott, hogy a déli szomszédokkal egykor jó barátságban voltak, s ezt fel kellene újítani.⁷ Az 1929. évi nagy gazdasági világválság, amelynek a hullámai 1930-ban a Duna mentét is elértek, még jobban megerősítette azt a meggyőződést, hogy szükség van a jugoszláv–magyar közeledésre és együttműködésre.

Habár – főleg a trianoni szerződés rendelkezéseiből eredően – a Duna menti országok nem voltak azonos helyzetben, mind nagyon nehezen viselték a nagy világválság következményeit. Tulajdonképpen Jugoszláviát, Magyarországot, Romániát és Bulgáriát egyaránt sújtotta a tengerentúli országok agrárválsága és a mezőgazdasági termékek európai piaci árának a zuhanása. Hogy jobban megvédhessék saját termékeiket, egyes európai importáló országok behozatali állami monopóliumot vezettek be vagy a gabonabehozatalt szigorú állami ellenőrzésnek vetették alá. Mivel képtelenek voltak arra, hogy egyenként szembeszegüljenek a fejlett ipari országok protekcionista diszkriminációjának, az európai agrárállamok ebben a helyzetben arra kényszerültek, hogy veszélybe sodort érdekeikért közösen harcoljanak. Ezekben az országokban egész mozgalom jelentkezett, s hamarosan egységfronttá, azaz – ahogyan az ipari államok nevezték – agrártömbbé egyesült. Az első közös akciót három Duna menti agrárország, Jugoszlávia, Románia és Magyarország indította.

Ennek alapján 1930 júliusában a bukaresti értekezleten Jugoszlávia, Magyarország és Románia egyezményt kötött több kérdésről, a többi között azokról az adminisztratív és vámintézkedésekről, amelyek megkönnyíthették a mezőgazdasági terményfeleslegnek az európai importországok piacán való értékesítését. E fő kérdést illetően az említett országok megegyeztek, hogy a legeredményesebb megoldás a „preferenciális vámrendszer”, azaz hogy európai importáló államoknak vámpreferenciát kellene nyújtaniuk az európai eredetű gabona és más mezőgazdasági termékek esetében. Jugoszlávia, Magyarország és Románia ez alkalommal abból indult ki, hogy a mezőgazdasági termékek ára és a termelési költségek közötti, az agrárválság kiváltotta aránytalanság igen súlyosan érinti az agrárállamokat, melyek az importáló országokhoz ha-

sonlóan csak vámeszközökkel érhetik el az áremelést, azaz ha az európai piacon termékeik vámpreferenciát élveznek.

Az európai országoknak a Bukarestben kezdeményezett „agrártömbje” gyorsan bővült. Már 1930 augusztusában szinte minden európai agrár- és fél-agrár állam képviselői összeültek Varsóban. A preferenciális vámok rendszerét a varsói értekezlet ugyanúgy indokoltnak ítélte meg, mint a bukaresti.⁸

Szembetűnő, hogy Teleki Pál nem vett részt az agrártömb megalakításában és működésében, habár Magyarországnak e tömbben jelentős szerep jutott. Csak elmélkedhetünk azon, hogy ennek a gazdasági problémakör iránti averziója volt az oka vagy az, hogy már 1932-ben és 1933-ban készült arra a magas állami tisztségre, amelybe 1939-ben került, amikor kormányfővé választották.

Teleki 1939 februárjától, amikor kormányfő lett, tulajdonképpen sokoldalú tevékenységet fejtett ki, de elsősorban külpolitikai téren, mert ezt a területet még korábbi külügyministersége idejéből jól ismerte.

A 30-as évek végének a körülményei sokban eltértek a 20-as évekbeliektől. A Harmadik Birodalom ugyanis már 1939-ben egész sor olyan intézkedést tett, amelyek az európai és az első világháborút követő versailles-i és más békeszerződések, így a Magyarország számára különösen fontos 1920. évi trianoni békeszerződés teremtette politikai rendszernek a teljes megszüntetését készítették elő.⁹

Teleki, noha személy szerint is támogatta a trianoni békeszerződés revíziójára irányuló törekvéseket, nagyon óvatosan fogalmazta meg a magyar kül-, sőt a belpolitikai célokat. Ezt jól érzékelté Rašić, Jugoszlávia magyarországi képviselője, amikor értesítette a belgrádi kormányt, hogy Teleki rendet teremt és alkotmányosságot, szétkergeti a fasiszta gyűléseket, hajlik a semlegességre, habár – véleménye szerint – továbbra is a tengelyhatalmak hű munkatársa.¹⁰

A hivatalos Magyarország 1939 folyamán egyre jobban hangsúlyozta azt a törekvését, hogy Jugoszláviával jó kapcsolatokat építsen ki Horthynak a mohácsi csata évfordulóján mondott beszédével összhangban. A magyar sajtó egyre kedvezőbben írt Jugoszláviáról. Ennek volt egy konkrét célja is: elszigetelni Romániát, katonailag és politikailag teljesen legyengíteni a várható eseményekre. Nem mondható, hogy a jugoszláv kormány ezt nem észlelte.¹¹

Ezerkilencszázharminckilenc nyarán a háború már a levegőben lógott. Erre talán a legjobban az 1939. augusztus 23-án kötött szovjet–német egyezmény utalt. Horthyt és Telekit a szovjet–német kapcsolatok e váratlan fordulata elképesztette. Megijedtek a háborútól, és úgy gondolták, vagy megpróbálják megőrizni az ország semlegességét, vagy kihasználják a Lengyelország elleni várható német támadást, és azzal párhuzamosan megtámadják Romániát. Ahogy éleződött a helyzet, annál jobban féltek, hogy Magyarország a német oldalon lesz kénytelen hadba szállni. Ez nem felelt meg a Horthy-rezsimnek, amely Trianon revíziójára számított, de ezt mindkét tömb jóváhagyásával kívánta elérni. Teleki ezért 1939. július 22-én két levelet intézett Hitlerhez. Az elsőben azt írta, hogy Magyarország az európai háborúban határozottan a tengelyhatalmak oldalára áll, a másikkban pedig azt, hogy Magyarország nem háborúzhat Lengyelországgal¹², ez pedig a *contradictio in adjecto* klasszikus példája. Teleki külpolitikája nemcsak 1939 végéig, hanem 1940 folyamán is ezt a jegyet viselte magán, s ez, véleményünk szerint, döntően befolyásolta tragikus tettét.¹³

Rašić mindezt értette, és figyelmeztette a belgrádi kormányt, hogy Magyarország nem áll teljesen és nyíltan a tengelyhatalmak, tehát a területeket ígérő tömb mellé, mert ha a másik tömb győz, akkor a területek megint elvesznek. A németek is tudták, hogy Teleki így gondolkodik, ezért nem volt benne bizalmuk.

Mivel úgy vélte, hogy Románia külpolitikai helyzete a Lengyelország elleni német támadás (1939. szeptember 1.) után nem túlságosan kedvező, Teleki fontolgatta azt a tervet is, hogy Erdély visszaszerzése érdekében megtámadja Romániát, de hamarosan rájött, hogy ez nem felelne meg Németországnak, de Jugoszláviának sem. Teleki 1939 szeptemberében feltűnő tanúbizonyságát adta annak, hogy Magyarország hajlik Jugoszlávia felé, s ezzel készítette elő a magyar közvéleményt a baráti viszonyok kialakításához. Ezt Rašić diplomáciai érzelme is regisztrálta. Nyilvánvaló, hogy a jugoszláv–magyar kapcsolatok 1939 őszén fellendültek. Horthy például bizalmasan értesítette Pál régensherceget arról, hogy Olaszország állandóan intrikál Jugoszlávia ellen. Szimptomatikus, hogy éppen ekkor látogatta meg Jugoszláviát Eckhardt Tibor, a Kisgazdapárt vezetője, és biztosra vehető, hogy ez Teleki tudtával és jóváhagyásával történt.¹⁴

A Harmadik Birodalom 1940 első felében végrehajtott sikeres katonapolitikai akcióit és különösen a második bécsi döntést (1940. augusztus 31.)¹⁵ követően Rašić értesítette a belgrádi kormányt, hogy Magyarország végleg a tengelyhatalmak oldalára állt, és hogy ezzel elvesztette függetlenségét. Éppen ezért és hogy ismét nagyobb tekintélyre tegyen szert, kormánya – vélekedett Rašić – megpróbálja majd javítani kapcsolatait Jugoszláviával. És tényleg: Ulecin-Reviczky, Teleki sajtófőnöke, egykori zágrábi magyar konzul értesítette a budapesti jugoszláv képviselőt, hogy a magyar sajtó nem ír többet a revízióról. A magyar filmhíradókból kihagyják azt a térképet, amely a világ négy égtája felé mutató revíziót hirdeti, a Revizionista Liga pedig hazafias társaság maradhat. Telekinek tulajdonképpen nagyon fontos volt, hogy javuljon a Jugoszláviával való együttműködés, mert ez erősítette volna helyzetét a tengelyhatalmakhoz, de Szlovákiához és Romániához viszonyítva is, melyek iránt hatalmas területi igényekkel lépett fel. Ezenkívül Teleki Jugoszláviát nyugatbarát országnak tartotta, amely csak félelmében vállalja, hogy részben alávesse magát a tengelyhatalmaknak, ezért a Jugoszláviával való kapcsolatot „nyugat felé néző ablaknak” tekintette. Egy esetleges önkéntes határrevízió Jugoszlávia felé csökkentené azt a fámát, hogy a tengelyhatalmak mennyit adományoztak a magyar revizionistáknak, vélte Teleki. Ilyen körülmények között készült Magyarország és Jugoszlávia örökbarátsági szerződése, amellyel Teleki állítólagos jugoszlávbarát politikáját akarta koronázni.

A szerződést 1940. december 12-én írták alá. A határok nem szerepelnek benne, de az 1. cikkely előírja az örökbarátságot és a szoros jugoszláv–magyar együttműködést.¹⁶ Csáky magyar külügyminiszter Belgrádba jött, és ünnepélyes keretek között aláírta az egyezményt. Jugoszláv részről kiemelték, hogy az egyezmény megerősíti a meglévő helyzetet, és szavatolja a békét a Dunán. Csáky közölte, hogy Magyarország tagja a háromhatalmi egyezménynek, de érdeke a Duna mente békéje. A magyar sajtó ugyanakkor kiemelte, hogy az egyezmény Jugoszláviának híd a tengelyhatalmakhoz.¹⁷

A magyar parlament elfogadta a szerződést, és Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszter 1941. február 26-án Budapestre látogatott. Már másnap tárgyalta Telekivel és Bárdossyval, az új külügyminiszterrel. Teleki ez alkalommal kölcsönös bizalmat és együttműködést szorgalmazott minden kérdésben, mert ezt kívánja a magyar nemzet, viszont Csehszlovákiával és Romániával szemben állítólag ilyen kívánsága sohasem volt. Ezután Teleki a dunai hajózással kapcsolatos technikai együttműködésről beszélt, és kérte, hogy Jugoszláviában nyíljanak kisebbségi iskolák, és hárítsák el a magyarokkal szembeni szabálytalanságokat. Cincar-Marković természetesen elfogadta Teleki követeléseit. Lényegében azonban a Teleki és a Cincar-Marković folytatott tárgyalások elég üresek voltak: a világ már arra készülődött, hogy a félmillió német hadsereg Romániából átmegy Bulgáriába, majd Görögország felé, az angol–görög csapatok ellen indul, és bezárja a kört Jugoszlávia körül.

1941 márciusának végén nagy politikai események történtek főleg jugoszláv–német viszonylatban, ezek pedig erősen rányomták bélyegüket a jugoszláv–magyar kapcsolatokra is. Arról van szó, hogy Jugoszlávia 1941. március 25-én csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, viszont két nap múlva, 1941. március 27-én már érvénytelenítette is. Hitler ezért már aznap eldöntötte, hogy szétzúzza Jugoszláviát, és ezzel kapcsolatban a magyar csapatok támogatását és azt a jogot kérte, hogy használhassák a déli magyar területeket. Természetesen elismerte az összes magyar területi igényt. Horthy már másnap válaszolt, hogy Magyarország készen áll a németek oldalán. Ezzel kapcsolatban hamarosan sor került a német Paulus tábornok és a magyar vezérkari főnök, Werth katonai egyezségére.

Így ért véget a magyar kormány kettős politikája. A Jugoszlávia elleni háborúban való részvételnek meg kellett akadályoznia Magyarországnak a Nyugattal és egyáltalán: Németország minden ellenségével való összes kapcsolatát. Ilyen körülmények közepette Teleki március 28-án felkínálta lemondását, ám ezt nem fogadták el, a kormány viszont úgy döntött, hogy megkezdi a katonai előkészületeket. Telekinek azonban mégis sikerült véghezvinnie akaratát: nem támadják meg Jugoszláviát, hanem megvárják, míg az szétesik. Akkor a magyar katonaság elfoglalja „saját” gazdátlan területeit. A magyar kormány értesítette erről Londont és Washingtont. Április 1-jén azonban összeült a magyar Legfelsőbb Tanács, hogy véglegesítse a magyar álláspontot. Felolvasták a német–magyar (Paulus–Werth) egyezményt. Teleki újra azt követelte, hogy a magyar csapatok ne támadják meg Jugoszláviát a németekkel együtt, hogy ne álljanak német parancsnokság alatt, és csak akkor kezdjék a támadást, amikor a jugoszláv állam szétesik, és vákuum jön létre a magyarok követelte területeken. Ezt teljes egészében el is fogadták. Másnap, azaz április 2-án azonban válasz érkezett Londonból: ha a német csapatok magyar területről törnek Jugoszláviára, Anglia megszakítja diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal, ha pedig ebben magyar csapatok is részt vesznek, London hadat üzen Magyarországnak. A londoni válasz lesújtotta Telekit, mert ez katonai összetűzést jelentett a Nyugattal. Így bezárult Teleki körül a kör: a hatalmi réteg azért juttatta őt pozícióba, hogy elkerülje a Németországgal való túl szoros kapcsolatot, most viszont a legszorosabban Hitlerhez kellett csatlakoznia, habár ő csak a revíziót szorgalmazta és ellen akart szegülni a jobboldalnak, úgy kívánta fenntartani a rendszert.

Telekit tulajdonképpen az 1920. évi trianoni békeszerződés revíziója kötötte Hitlerhez. Mivel épp emiatt került valamiféle zsákutcába, az öngyilkosságot választotta.¹⁸ Sokak szerint így megvédte személyes becsületét. Ez arra enged következtetni, hogy Teleki végső órájában a Jugoszláviával nem sokkal korábban aláírt szerződés megszegését is szem előtt tartotta, viszont egy hozzá hasonló arisztokrata nyilván nem tudta és nem akarta megszegni a *pacta sunt servanda* elvét.

JEGYZETEK

- ¹ Ennek a történetírási hiányosságnak az elméleti aspektusairól lásd Zlatomir Malešev érdekes művét (Kolingvudov doprinos analitičkoj filozofiji istorije [Collingwood hozzájárulása az analitikus történelemfilozófiához], *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 104–105. szám, Novi Sad, 1988, 21–37.)
- ² Ilija A. Pržić: *Zaštita manjina* (La protection des minorités), Biblioteka Jugoslovenskog udruženja za međunarodno pravo, VI, Beograd 1933, 120–123. (A kisebbségek védelme. A Jugoszláv Nemzetközi Jogi Társaság Könyvtára, VI).
- ³ Lásd: Nikola L. Gaćeša: *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918–1941*, Novi Sad 1968, 101–103., *Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu 1919–1941*, Novi Sad 1972, 102–104. (*Agrárreform és betelepítés Bácskában 1918–1941, Agrárreform és betelepítés Bánátban 1919–1941*)
- ⁴ Milivoje Erić: *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1918–1941*, Sarajevo 1958, 527–531, Predrag Nikolić: *O presudi Haškog suda po tužbi Mađarske povodom naše agrarne reforme*, u zbirci: *Tri rasprave iz javnog prava*, Beograd 1937. (Milivoje Erić: *Agrárreform és betelepítés Jugoszláviában 1918–1941*, Predrag Nikolić: *A hágai bíróságnak a Magyarország által agrárreformunk kapcsán benyújtott váddal kapcsolatos ítéletéről, mindkettő a Három közjogi vita című kötetben*)
- ⁵ Čedomir Popov: *Od Versaja do Danciga* (Versailles-től Danzigig), Beograd 1976, 327–328.
- ⁶ Vuk Vinaver: *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933* (Jugoszlávia és Magyarország 1918–1933), Beograd 1971, 70–71., 130., 153., 165.
- ⁷ *Vreme*, 1926. VIII. 30., 3., *Govor guvernera Hortija* (Horthy kormányzó beszéde), *Novi Život*, 1926. IX. 25., 68–69.
- ⁸ Lásd részletesebben: Nikola Vučo: *Agrarni blok podunavskih zemalja za vreme ekonomske krize 1929–1933. Svetska ekonomska kriza 1929–1934. godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope.* (A Duna menti országok agrártömbje az 1929–1933. évi gazdasági válság idején. Az 1929–1934. évi gazdasági világválság és hatása a délkelet-európai országokra), *Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut, Posebna izdanja*, knj. 5. Beograd 1976, 29–53.
- ⁹ E. Popov: i. m. 526–529., 531–541., 543–563., 575–582.
- ¹⁰ Vuk Vinaver: *Jugoslavija i Mađarska 1933–1941* (Jugoszlávia és Magyarország 1933–1941), Beograd 1976, 323.
- ¹¹ Lásd részletesebben: Milan Banku: *Mala antanta 1920–1938* (A kisantant 1920–1938), *Titovo Užice* 1969, 259–311.
- ¹² V. Vinaver: i. m. 340–341.
- ¹³ Teleki külpolitikájának lényegéről és törekvéseiről lásd részletesen Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*, Budapest 1967, 323–335.
- ¹⁴ V. Vinaver: i. m. 356.
- ¹⁵ E. Popov: *Politički frontovi Drugog svetskog rata* (A második világháború politikai frontjai), Novi Sad 1995., 37., 56., 57.
- ¹⁶ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* (A Jugoszláv Királyság Hivatalos Lapja), 1941. II. 28.
- ¹⁷ V. Vinaver: i. m. 387–394.
- ¹⁸ Teleki öngyilkosságáról részletesen lásd: Winston Churchill: *Drugi svetski rat* (A második világháború), III. kötet, Beograd, é. n., 152., 153. és Miloš Ćorović: *Admiral na belom konju* (Ellentengenny fehér lovon), Beograd, 1981, 85–94.

SZERBEK AZ 1526. ÉVI MOHÁCSI CSATÁBAN

Az idén emlékezünk meg Teleki gróf, magyar miniszterelnök tragikus halálának 60. évfordulójáról. E tragikus esemény közvetlen indítéka a Jugoszlávia ellen irányuló 1941. április 2-án elfogadott német–magyar terv volt, mellyel megszügték a Jugoszlávia és Magyarország közötti örökbarátsági és békeszerződést. Öngyilkossága előtt Teleki Horthy Miklóshoz, Magyarország régenséhez címzett búcsúlevelet hagyott hátra. Ebben a többi között ez áll: Szószegők lettünk – gyávaságból – megszügtük a szerződést, amelyet a mohácsi beszéd alapján kötöttünk. A nemzet érzi, hogy mi odadoztuk becsületét.

Tudniillik, Teleki gróf búcsúlevelében emlékeztette Horthyt a mohácsi csata 400. évfordulója alkalmából mondott beszédére, mely csatában a szerbek és a magyarok szembeszegültek a közös ellenséggel, a törökkel. Beszédében Horthy külön hangsúlyozta, hogy a mohácsi csata idején született szerb–magyar barátságot négy évszázad után fel kellene újítani. A fentiek kapcsán Teleki gróf hangsúlyozta, hogy az örökbarátsági szerződés a két népnek a távoli 1526. évi együvé tartozásának hagyományából ered. A mohácsi csata sorsdöntő jelentőségű volt nemcsak a szerbek és a magyarok, hanem a tágabb értelemben vett közép-európai térség számára is. A keresztény sereg katasztrofális veresége a török hódítók előtt megnyitotta a kapukat a Közép-Európába való behatolás előtt.

A szerb–magyar barátság és együttműködés hagyományainak a szálai jóval a mohácsi vész előttre vezethetők vissza. A 11. században a magyar nemesek soraiban emlegetik Videt, a bácskai zsupánt, valamint Ilija és Radovan bánáti nemeseket.

A szerbek és a magyarok kapcsolatai egész szorosak voltak II. Géza (1141–1161) magyar királynak, II. Béla király fiának az idejében. Akkor a kiskorú király nevében Belus, Ilona anyakirálynő, testvére, a raškai I. Uroš szerb fejedelem fia uralkodott Magyarországon.

II. Géza uralkodásának kezdetén először bánná, majd 1146-ban Magyarország nádorává nevezte ki Belust.

Amikor Henrik osztrák örgróf legyőzésével elhárította a német veszélyt, Belus Magyarország legbefolyásosabb személyisége lett. Így amikor a raškai fejedelem, II. Uroš, Belus testvére lerázta Bizánc fennhatóságát, és harcokba bonyolódott vele, a magyar sereg a segítségére sietett. A háborús összecsapások 1149-ben kezdődtek, és a következő évben tetőztek, amikor I. Mánuel

Komnénosz nagy sereget szervezett és vezetett Raška ellen. A magyar sereg, amelyben a magyarokon kívül szerbek is szolgáltak, átkelt a Dunán, és Braničevónál, Nyugat-Szerbiában egyesült a szerb hadakkal. A Tara patakánál, a Kolubara mellékágánál nagy csata kezdődött, amelyben a jelentős túlerővel bíró bizánci katonaság győzött. A magyar sereg visszavonult a Dunán túlrá, majd 1151-ben sikerült legyőznie a bizánciakat. II. Géza után Ilona és Béla még két fia: II. László és IV. István uralkodott Magyarországon.

A szerb–magyar jószomszédi viszonyok kialakulásához nagyban hozzájárult az első szerb érsek, Sava Nemanjić (Szent Sava) és II. András magyar király.

Amikor a két ország viszonya feszültté vált, mert Szerbia királysággá kiáltotta ki magát, és ezt Magyarország ellenezte, Sava Nemanjić diplomáciai látogatást tett a magyar királynál. Látogatásának és az 1220. évi tárgyalásoknak az eredménye egy szerb–magyar egyezmény lett. Erről Sava életrajzírója, Domentijan feljegyezte: „Megegyezett a magyar király a főurakkal, hogy eleget tesznek kérésének, és békében élnek a szerb királlyal.”

A két királyság jószomszédi viszonyának a helyreállítása jó hatással volt a Magyarországon élő, a Szent Sava-féle ortodox egyházban tömörülő szerbek helyzetére. Sava Nemanjić törekvéseinek eredményeként az egyezmény megkötése után pár évvel már a pannon Duna mentén is létrejöttek az első Szent Sava-kolostorok.

Jelisaveta Kotromanić, azaz Kotromanics Erzsébet, I. Lajos magyar király (1342–1382) felesége, II. Tvrtko boszniai király lánya Felső-Magyarországon kapott birtokokat. Feljegyezték, hogy birtokain szerbek is éltek. I. Lajos 1382-ben bekövetkezett halálától 1386-ig, haláláig ő uralkodott Magyarországon.

Amikor a török egymás után foglalta el a szerb földeket, a lakosság egyre inkább a Kárpát-medence felé kezdett húzódni. Az egyszerű néppel az arisztokrácia is útra kelt. Az uralkodóházak tagjai és a főurak a magyar királyok hívására pannon vidékekre jöttek, hogy erősítsék a török elleni védvonalakat. A magyar királyok ezért birtokokat adományoztak nekik, s a menekült szerb lakosság ezeken a birtokokon húzódtott meg.

A Kárpát-medencébe települő első főurak között volt DMITAR Mrnjavčević, Vukašin király fia, Marko királyfi testvére. Ő Zsigmond király hívására 1404-ben telepedett le Magyarországon. Világosvár birtokot kapta meg Aradtól északkeletre, Zaránd vármegyében. A török udvarban végzett sikeres diplomáciai szolgálatának elismerésül Zaránd vármegye főispánja lett.

Zsigmond királytól nagy magyarországi birtokokat kapott Stefan Lazarević szerb despota is, aki a despota (fejedelem) címet 1402-ben kapta a bizánci császártól, miután az angorai csatában lerázta a török vazallusságot. Amikor visszatért Szerbiába, úgy döntött, hogy a török elleni harcban a keresztény Európára, elsősorban Magyarországra fog támaszkodni. A magyar király ebbe bele is egyezett, mert déli határai neki is komoly veszélyben voltak.

Az 1404-ben megkötött szerződés értelmében Stefan despota hatalmas birtokokat kapott Zsigmond királytól. Habár vazallusa volt a magyar királynak, Stefan despota az ország egyik legtekintélyesebb főura lett, s birtokain szinte szuverén jogokat gyakorolt. Neki ezért ugyanakkora bandériumot kellett felállítania, mint magának a királynak.

Stefan Lazarević élete alkonyán, 1426-ban Tatán Zsigmond magyar királlyal szerződést kötött, mely kivételes jelentőségű volt mindkét államra nézve. A két uralkodó tudta, hogy csak egyesült erővel szállhatnak szembe a török erőkkel. Stefan Lazarević despota utódja Brankovics György lett.

Stefan Lazarević halála után, 1427-ben a szerb fejedelmi trónt Brankovics György foglalta el, aki a magyar királytól kapta a fejedelmi címet és hozzá nagy birtokokat. Stefan despotához hasonlóan Brankovics György birtokai val Magyarországon megteremtette a szerb nemességet.

A szerb fejedelemség bukása után, 1465-ben Vuk, Brankovics György unokája telepedett Magyarországra. Neki Mátyás király adományozta a despota címet, és Szerémségben kapott tőle birtokokat Kupinovo székhellyel. Halála után egészen 1503-ig Stefan Branković fiai, Dorde és Jovan viselik a fejedelmi címet. A mohácsi csata idejéig még számos szerb despota kapott dél-magyarországi birtokokat a magyar királyoktól. Ezek Stefan Berislavić, Stefan Štiljanović, Radić Božić és Pavle Bakić voltak.

Az elit arisztokrácián kívül a szerb nemes urak is kaptak birtokokat a magyar királyoktól. Ezek közül kiemelkedik Brankovics György első embere, Radić Postupović, aki Észak-Bánátban kapott birtokokat.

Abban a csaknem egy évszázadban, amely a szerb fejedelemség bukása és a Maros mentének a török általi elfoglalása között telt el, ezen a vidéken a Jakšić hercegi család uralkodott. A családnak kiterjedt rokoni kapcsolatai voltak az orosz cári, a szerb fejedelmi, a moldvai hercegi, a horvát báni és az olasz főúri családokban.

Miloš Belmužević vajda a 15. századi szerb nemesek egyik legtekintélyesebbje. Stefan Lazarević és Brankovics György szerb despoták idejében kitűnt főúri család leszármazottja. Először Felső-Magyarországon voltak birtokai, majd áttelepedett a Maros mentére, a török területek közelébe, hogy a többi szerb főúrhoz hasonlóan időnként betörjön a leigázott Szerbiába, és Pannonalföldi birtokaira költöztesse az ottani lakosságot.

A nemességgel együtt az egyszerű szerb nép is folyamatosan költözött a Kárpát-medencébe. Nagy területen szóródtak szét, de legfőképpen Dél-Magyarországon telepedtek meg. A szerbek létszámáról legjobban az a levél tanúskodik, amelyet Mátyás király 1483-ban intézett a római pápához. Ebben a levélben az áll, hogy csak az utóbbi négy évben 200 000 „rác” telepedett le királyságában.

És most kanyarodjunk vissza témánkhoz, a szerbeknek az 1526. évi mohácsi csatában való részvételéhez.

A 15. század végére a török már csaknem az egész Balkán-félszigetet elfoglalta, csak az északi, a Magyar Királysághoz tartozó részei voltak szabadok. Miután Nándorfehérvár elesett, megnyílt az út a török előtt Közép-Európa felé.

A csata két szerb főszereplője a magyar seregben Radić Božić és Pavle Bakić volt saját katonasággal.

Radić Božić, a későbbi despota, 1500-ban telepedett át Magyarországra egy olyan alakulattal, amelyben szerbek voltak a katonák. Több Duna menti csatában vett részt, 1522-ben pedig a csajkáskerületi hajóraj parancsnoka lett pétervárad székével. Ugyanebben az évben nagy győzelmet aratott a Bosznia felől érkező török sereg felett. IV. Lajos magyar király nagyra becsülte.

Pavle Bakićnak szülőföldjén, Sumadijában nagy birtokai voltak, mintegy ötven falu. Az egyik legtekintélyesebb szerb főúr volt. A közös ellenség elleni harcban a 16. század húszas éveiben Tomori érsek révén kapcsolatba lépett II. Lajos királlyal. Amikor megtudta, hogy Szulejmán szultán nagy sereget gyűjt Magyarország ellen, 1526 elején testvéreivel és hozzátartozóikkal együtt áttelepedett Magyarországra. Több birtokot kapott, székhelye pedig a Kis-Kárpátokban, Oštrý Kameňban volt.

II. Szulejmán szultán 1526 júliusában 100 000 katonával indult el Belgrádból a Duna jobb partján, majd Eszéknél hidat építtetett, átkelt a Dráván, és észak felé indult. A magyar sereg II. Lajos vezetésével a mohácsi mezőn várta be. A magyar seregben volt Radić Božić és Pavle Bakić szerb vajda is.

Bakić és Božić azt javasolta Lajos királynak, hogy a mohácsi mezőn szekerekből állíttasson fel fedezéket, így várják be a törököt. Végül mégis Tomori érsek javaslata kerekedett felül, hogy azonnal támadjanak. A magyar sereg 1526. augusztus 19-én nagy vereséget szenvedett. A harminc-egynéhány ezer katonából alig néhány ezer maradt életben. Maga a király menekülés közben a megáradt Csele patakba fulladt.

Radić Božićnak ebben a helyzetben sikerült megőriznie a csajkáskerületi hajórajt, és segítségével sok menekült mentett meg, a töröknek viszont visszavonulásakor különösen Titelnél nagy veszteségeket okozott.

Pavle Bakić szintén folytatta a török elleni harcot, többször akadályozta az ellenséges sereg Bécs felé nyomulását. Különösen Bécs védelmében tűnt ki 1529-ben, amikor a hidakat blokkolta. Bécs védelmének hőse lett, mert katonáinak köszönhetően szűnt meg a török ostromzár.

A mohácsi csata után a török még néhány hadjáratot indított Buda és Bécs ellen. Betöréseik feltartóztatásában különösen Pavle Bakić tűnt ki, akinek sikerült megvédenie az ostromlott Pannonhalmát. A kereszténység megvédéséért tett szolgálataiért Bakić VII. Kelemen pápától megszentelt zászlót kapott.

Ahogy a fentiekből is kitűnik a szerb–magyar kapcsolatokat fél évezreden keresztül, a 11. századtól az 1526. évi mohácsi csatáig, a barátság és a közös ellenséggel szembeni harc jellemezte, ami a következő évszázadokban is folytatódott.

ÖSSZEFOGLALÓ

Teleki gróf, a szerb–magyar barátság lelkes híve, akinek tragikus haláláról 60. évfordulója kapcsán most emlékezünk (a Horthy Miklós régenshez a Jugoszlávia és Magyarország közötti örökbarátsági és békeszerződés megszegése miatt intézett) búcsúlevelében külön kiemelte az 1526. évi mohácsi csatát, amikor a szerbek és a magyarok együtt harcoltak a török ellen. A két nép kapcsolatai mélyek, már a 11. században meggyökeresedtek.

A szerb–magyar kapcsolatokban kiemelt hely illeti meg Belust, a raškai szerb fejedelem, I. Uroš fiát, Ilona királynő testvérét, aki II. Béla király halála után a kiskorú II. Géza nevében uralkodott Magyarországon. A szerb–magyar kapcsolatok válságosra fordulásakor különösen fontos volt az a barátsági egyezmény, amelyet testvéreinek, Stefan Prvovenčaninak (Elsőkoronázott István) a nevében Sava Nemanjić érsek kötött 1220-ban II. András magyar királlyal. A 14. század második felében a magyar udvarban kiemelkedő szerepet

játszott Kotromanics Erzsébet, aki férjének, I. Lajosnak a halála után néhány évig kormányozta Magyarországot.

Miután a szerb földek török fennhatóság alá kerültek, a magyar királyok hívására sok szerb nemes ment Magyarországra, sokan birtokokat is kaptak. Mindenekelőtt Stefan Lazarević despotát kell említeni, aki a Zsigmond királlyal kötött szerződés alapján nagy magyarországi birtokokat kapott, melyeket azután Brankovics György örökölt. D Mitar Mrnjavčević Zaránd vármegyében, Radić Postupović, a Jakšić testvérek, Miloš Belmužević a Maros mentén és Bánáthban, Đorđe és Jovan Branković Szerémségben kapott birtokokat – ez utóbbiak despota címet is.

Magyarországra egész idő alatt költöztek szerbek. Migrációjuk intenzitásáról tanúskodik az az adat, hogy 1479 és 1483 között kb. 200 ezer szerb telepedett le a Magyar Királyságban.

A mohácsi csatában a magyarok oldalán szerbek is harcoltak. Radić Božić és Pavle Bakić vezette őket. A győzelem után a török Bécs ellen indult, megállításában nagy szerepet játszottak a szerbek Radić Božić és Pavle Bakić vezetésével.

A mohácsi csata után folytatódott a szerbek és a magyarok közös harca a török hódító ellen.

IRODALOM

- David A.: Mostovi uzajamnosti. Novi Sad, 1977
Dinić D.: Sremski Brankovići, Istraživanje IV. Novi Sad, 1975
Ivić A.: Istorija Srba u Vojvodini. Od najstarijih vremena do osnivanja Potisko-pomoriske granice 1703. Novi Sad, 1929
Ivić A.: Istorija Srba u Ugarskoj (1459–1690). Zagreb, 1914
Istorija srpskog naroda I. Od najstarijih vremena do Maričke bitke 1371. Beograd, 1981
Istorija srpskog naroda II. Doba borbi za očuvanje i obnovu države. Beograd, 1982
Jiriček K.: Istorija Srba. Prva knjiga, do 1537. godine (Politička istorija). Drugo, ispravljeno i dopunjeno izdanje. Beograd, 1978
Lemajić N.: Porodica Belmužević, Istraživanje 13. Novi Sad, 1990
Popović D. J.: Srbi u Vojvodini. Od najstarijih vremena do Karlovačkog mira 1699. Novi Sad, 1957
V. Vinaver: Jugoslavija i Madarska 1918–1933, Beograd 1971
Vojvodina I., Od najstarijeg vremena do Velike seobe. Novi Sad, 1939

Vujicsics Sztoján

BALKÁNI VAJÚDÁSOK

A délszláv államszövetség felbomlása

Magyarország és Jugoszlávia a második világháború árnyékában

Hat évtizede, hogy egy máig sem azonosított balkáni terrorista lövései 1934. október 9-én Marseille-ben a jugoszláv krízis válságossá fordulását adták hírül a világnak. Még két évtizeddel korábban, 1914. június 28-án, a szerb nemzet Mohácsa, a kosovói történelmi vereség 525. évfordulójának napján egy szarajevói merénylet az első világháború előjátékának bizonyult. Habár Aleksandar Karadordević 1921-től a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, majd 1929. október 3-ától már a Jugoszláv Királyság uralkodója s a fogadására jött és a gépkocsiban mellette helyet foglaló Barthou francia külügyminiszter meggyilkolásának pontos körülményeit a leggondosabb kutatás sem volt képes minden részletében tisztázni, a jugoszláv király elleni merénylet hatalmi és politikai indítékai nem kétségesek. Magyarország részvétele annak közvetlen vagy közvetett előkészítésében ténykérdés, megítélésében azonban annál ellentmondásosabb.

Magyarország miniszterelnöke 1939 februárjában Teleki Pál lett. Mint a „szegedi gondolat” és a revíziós politika elkötelezettje, Teleki a magyar érdekek szemszögéből Jugoszláviában elsősorban az egyik utódállamot láthatta, melynek nevét is csak nagy ritkán és óvakodva ejtette ki, nyilván kerülve annak akárcsak közvetett legitimálását. Az 1940-es esztendő utolsó hónapjaira kialakuló közép-európai helyzetben azonban beláthatta mindazokat a következményeket, melyek a közvetlenebb térségben Jugoszlávia esetleges felbomlásával és széthullásával óhatatlanul várhatók. A magyar revíziós igények Jugoszláviával szembeni, akárcsak részleges realizálása is e folyamatot megállíthatatlanul előidézhetette volna.

1940. december 3-án az 1941. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával az Országgyűlés Képviselőházában elmondott beszédében az ország és a nemzet jövőjéről és jelenéről szólva Teleki Pál miniszterelnök a független Magyarország hangsúlyozása mellett másik tényként, amely a jövő feladatkörét megszabja, mégis az ország területi gyarapodását emelte ki. „Egy folyamat játszódik le szemünk előtt, amely Magyarországot ismét erőssé teszi – mondta. – Ez a folyamat azzal, hogy megerősít bennünket, újra elvezet nemzeti hivatásunkhoz, amely tulajdonképpen ezérves küldet-

sünk. Be kell töltenünk a Közép-Duna medencében azt a helyet, amelyen ezeréves hivatásunk egy soknemzetiségű, tehát vegyes nemzetiségű állam egyensúlyozott vezetése.” Telekinck e túlhaladott nézete – miként beszédének további részében többekhez kapcsolódó kijelentése – nemcsak térségünkben – így az egyelőre politikai integritását megőrzött Jugoszláviában –, de tágabb politikai kontextusban is csak meg nem értést és bizalmatlanságot válthatott ki.

Az első és a második bécsi döntés, Szlovákia túlnyomóan magyarlakta déli határsávjának visszaszerzése, Kárpátalja megszállása, a keleti és erdélyi területek egy részének visszacsatolása után vagyunk. A folyamat logikája szerint a déli határok revíziója van tehát soron. A jelen feladatkörére térve Teleki legelső helyen a szomszédokhoz, Európához, Európa különböző államaihoz való külpolitikai viszony rendezését emeli ki. E viszony rendezését azonban „az általános európai rendeződés keretében és az alatt a háborús folyamat alatt” képzelettel, „amely most vagyunk”. „Nem lehet megvárni a kérdések tökéletes tisztázódását és a folyamat befejeződését – mondja –, hanem ebben a háborús folyamatban kell az utunkat megkeresni, megtalálni és Európa sorsába belefoglalni.” Teleki rendkívül szerteágazó képviselőházi beszédében nem ejtett azonban egy szót sem a Jugoszláviával való viszonyról, holott napokon belül küszöbönállott a magyar–jugoszláv barátsági szerződés aláírása! Két héttel később, 1940. december 19-én ugyancsak a költségvetéssel kapcsolatos, de az Országgyűlés Felsőházában elmondott beszédében került sor Magyarország és Jugoszlávia viszonyának említésére. „Jugoszlávia és Magyarország megtalálta az utat egymáshoz – jelentette ki a Felsőházban Teleki miniszterelnök – igaz, régi megbecsülés alapján, a közelmúlt minden ellentéte ellenére” – tette hozzá valamelyes kritikai nyomatékkal. „Ezt ki is fogjuk tudni építeni tovább, és ez bizonyára kihatással lesz a nemzetiségi kérdésre is”, tette hozzá reménykedve. A magyar–jugoszláv viszony pillanatnyi rendeződésének tényét Teleki nyilván nem véletlenül hagyta mintegy csattanóként országgyűlési megnyilatkozásának végére: „Az ország tudja és ismeri, miről van szó. Az, ami történik, egy lépés a délkelet-európai népek közeledése felé. Ezek között a népek között affinitások vannak, amelyeket az egymás elleni harcok vagy a legutóbbi világháborúban két oldalon való részvételünk egy időre eltörölni látszott. Vannak közös vagy egymás véréből származó hőseink. Vannak családok, egyenest éppen Jugoszláviában és a mi Délvidékünkön, amelyek kölesönösen a másik országból származnak. A Jugoszláviát alkotó két fő nemzetséggel, a szerbvel és a horváttal egyaránt lelki típus, vagy hogy modern szóval éljek, a hősi életformák kötnek össze. Ezeknek az érzéseknek formábaöntésével a békét akartuk szolgálni. A békét, amelynek fenntartása a tengely nagyhatalmainak, a Duna-medence és a Balkán-félsziget népeinek egyformán érdeke” – fejezte be Teleki némi patetikától sem mentes fejtegetését.

A magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződés aláírására már Magyarország-nak a háromhatalmi egyezményhez való, szeptember 27-ei csatlakozását követően került sor – bár hosszas és bonyolult előkészületek után. A szerződést gróf Csáky István magyar és Aleksandar Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszter 1940. december 12-én Belgrádban látta el kézjegyével. A megerősítő okiratokat – már Csáky külügyminiszter hirtelen elhunyt után – a jugoszláv külügyminiszter kifejezett kérésére, annak budapesti látogatása alkalmával, 1941. február 27-én írták alá, s ezzel az államközi megállapodást ratifikálták.

Az örökbarátsági szerződés kezdeményezője Teleki Pál miniszterelnök és Csáky István külügyminiszter volt. Megkötésére csak Milan Stojadinović jugoszláv miniszterelnök 1940. február első napjaiban történt félreállítását követően kerülhetett sor, ő nem volt híve a Magyarországgal szembeni engedékenyebb közeledési és különutas jugoszláv külpolitikának. Stojadinović miniszterelnök félreállítását maga Pavle Karadordević régensherceg kezdeményezte, félbeszakítva ezzel – legalább egy időre – Jugoszlávia további eltolódását a tengelyhatalmak felé. Az utód, Dragiša Cvetković miniszterelnök és Aleksandar Cincar-Marković külügyminiszter külpolitikája – melynek irányát mindinkább Pavle Karadordević régensherceg diktálta – egyelőre mindenáron igyekezett elkerülni Jugoszlávia csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez, s egy őszintébb tengely- és németbarát elkötelezés feltételezése fel sem merülhetett. Mindez kedvezett és elősegítette az egyébként rendkívül deklaratív szűkszavú magyar–jugoszláv megállapodás elérését, melynek lényege az volt, hogy mindkét szerződő felet egyaránt kötelezze a kölcsönös toleranciára.

Az örökbarátsági szerződés értelmezése azonban eltérő volt. Megkötésének időpontja – tekintettel az alakuló európai helyzetre és a mindinkább kiterjedő háborúra, az egyelőre szövetségben levő náci és bolsevista birodalmak közös, egyetértő európai térhódítására – eleve kételyeket ébresztett betarthatóságát, teljesíthetőségét illetően. Ennek ellenére megnyugvással fogadták elsősorban a szerződő országokban, legalább mint garanciát és reménységet, hogy a két szomszédos ország elkerülheti az egymással szembeni hadviselést, ezzel a világháborúba való visszafordíthatatlan belesodródást.

A két háború közötti magyar–jugoszláv viszony alakulásának legígéretesebb pillanata az 1926. augusztus 29-én mohácsi kormányzói megnyilatkozás lehetett volna, melyben Horthy a régi magyar–szerb barátságra és bizalomra tette a hangsúlyt, utalva arra a közös sorsra, melynek részesei voltak a szerbek az 1389-i rigómezei csata, a magyarság pedig a mohácsi vész után. A jugoszláv külpolitika e megnyilatkozás nyomán szemlátomást még nem sietett levonni a gyakorlatibb következtetéseket, az 1934. október 9-i marseille-i királygyilkosság és annak előzményei viszont a mélypontra vetették vissza a két ország kapcsolatát. Az örökbarátsági szerződés aláírása Horthy számára is nagy megkönnyebbülést jelentett, mert elismerte Teleki és Csáky kezdeményező szerepét, emlékirataiban megelégedéssel jegyzi meg, hogy az a még 1926-ban tartott mohácsi beszédnek „késői gyümölcse volt”.

Azok a megnyilatkozások, hogy Magyarország e szerződés megkötésével nemcsak maradéktalanul elismeri a Jugoszláv Királyság állami határait, de végleg le is mond egykori területi igényeiről, csak kivételesek voltak. Az eredetileg „barátsági” szerződésnek készülő fogalmazványba egyébként jugoszláv kérésre került az „örök” jelző, mintegy az időtállóbb biztosíték jegyében . . .

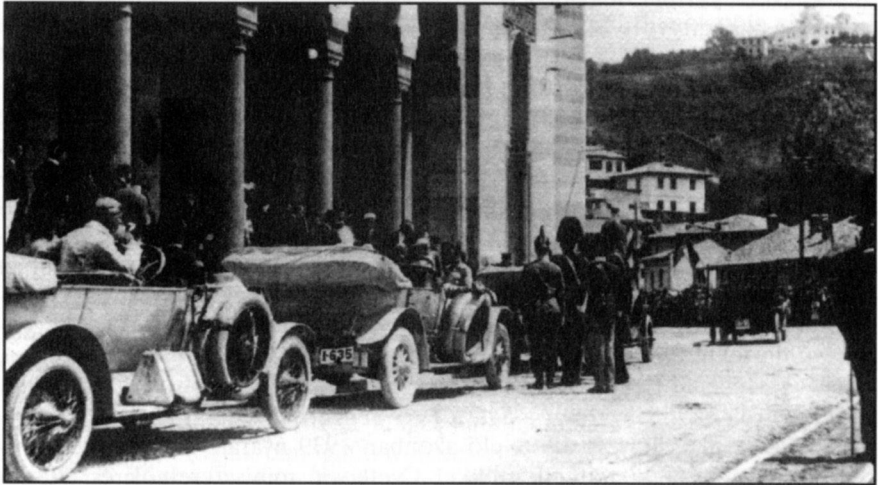
A szerződés II. cikkelye, amely kimondja, hogy „a Magas Szerződő Felek egyetértének abban, hogy tanácskozni fognak mindazokban a kérdésekben, amelyek megítélésük szerint kölcsönös kapcsolataikat érinthetik” – lényegében minden lehetőséget meghagyott bármely, a két államot kölcsönösen érintő kérdés későbbi felvetéséhez. A szerződő országok területi integritásának kölcsönös tiszteletben tartásáról és biztosításáról nem esik szó a szerződésben, mely nagy általánosságban a „jósomszedságon, őszinte megbecsülésen és kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolatokat” említi, azzal az óhajjal, hogy „kap-

Aleksandar Karadordević

Teleki Pál miniszterelnök

Szarajevó, 1914. június 28.

csolataiknak szilárd és tartós alapot adjanak”, abban a meggyőződésben, hogy a politikai, gazdasági és kulturális téren fennálló kölcsönös kötelékeknek megszilárdítása és szorosabbá tétele a két szomszédos ország érdekeit, valamint a Duna vidékének békéjét és jólétét fogja szolgálni.

Jugoszlávia a szerződést megnyugvással írta alá, annál inkább, mert már huzamosabb ideje egy esetleges olasz agresszió lehetőségétől tartott. A Jugoszláviával szemben felmerülő esetleges magyar igények rendezése és érvényesítése viszont ezzel későbbi tanácskozások és újabb megállapodások lehetséges tárgyaként halasztódott.

A magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződés megkötése gyanakvást keltett mind Hitlerben, mind olasz körökben, hiszen egy olyan országgal kötött szerződés Magyarország részéről, amely még nem csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, holott szövetségesként való megnyerése és katonai eliminálása a Balkán térségében a tengelyhatalmak számára stratégiaileg kulcsfontosságú volt. A jugoszláv királyi kormány különmegbízottját 1941. február 4-én Bariban maga Mussolini fogadta, aki – Cianóval együtt – ugyancsak különszerződésre akarta bírni Jugoszláviát, biztosítva, hogy annak árán kívül maradhat a háborún. Megismételve ajánlatát, Mussolini azt mondta akkor a jugoszláv diplomatának: „Én azonban nem szeretném, hogy együttműködésünk olyannak tűnjék, mint Jugoszlávia és Magyarország szövetsége, mint valami terv egy ellenblokk létrehozására, amely egyensúlyként szolgálna Németországgal szemben.” A magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződés e tágabb európai politikai jelentőségét és kontextusát se hagyjuk tehát figyelmen kívül. Egyébként mind Mussolini, mind Ciano előtt nem volt kétséges sem Teleki, sem Pavle jugoszláv régensherceg angolszász orientációjú politikája és taktikázása.

Az örökbarátsági szerződés aláírása után, 1940. december 19-én Teleki a Felsőház előtt kinyilvánította, hogy „Jugoszlávia és Magyarország megtalálta az utat egymáshoz”, s „a Jugoszláviát alkotó két főnemzetséget”, a szerbeket és horvátokat említette. Teleki, a kiváló földrajztudós s kivált az etnikai, néprajzi térdékek értő szerkesztője nyilván tisztában volt a Jugoszláv Királyság politikai térdépeivel, illetőleg tagolódásával. A szerbek, horvátok és szlovének közös államának kinyilvánítása és nemzetközi elismerése után az SZHSZ Királyság adminisztratív térképe 1919-től lényegében a korábbi tartományok és körzetek topográfiáját tükrözte. A Jugoszláv Királyság uralkodói proklamálásával egyidejűleg az országot viszont egy központosított elv alapján 1929-ben kilenc bánságra osztották, melyeket a domináns folyók, illetőleg a tenger mellék után neveztek el. E felosztásnak nem volt történelmi alapja vagy hagyománya, de tekintettel volt a természetesen elhatárolódó szlovén etnikumra, amely egészében a Dráva Bánságot képezte, valamint a horvátok lakta területekre, melyek ekkor javarészt a Száva és a Tenger mellék Bánságot alkották.

Gyökeresen új helyzet állott elő azonban 1939 nyarán, amikor megegyezésre került sor a horvát ellenzékkel Cvetković miniszterelnök és Vlatko Maček tárgyalásai nyomán, akit a Horvát Parasztpárt (HSS), illetőleg a Horvát Nemzeti Képviselő (Hrvatsko Narodno Zastupstvo) 1939. május 8-án a horvát nemzet legitím képviselőjének nyilvánított ki. A Cvetković-Maček megállapodást 1939. augusztus 26-án, öt nappal a világháború kitorése előtt írták alá, s az oktrojált jugoszláv alkotmány alapján a Korona nevében tették érvényessé, ha nem is jogerőssé. E megállapodás jegyében a Jugoszláv Király-

ság politikai térképe lényegesen módosult. Mindenekelőtt létrejött az etnikai-nemzeti Horvát Bánság, mégpedig a Száva és a Tengermelléki Bánság összevonásával, s további öt bánság horvát etnikumú területrészenek kihatásával, illetőleg csatolásával s egy rekompenzációs korrrekcióval a szlovén–horvát etnikum érintkezésénél. A Horvát Bánság határainak megvonását – közvetett olasz befolyásra – nemcsak az etnikai elv, de minden egyéb szempont figyelembevételével végezték, ami egyértelműen a horvát érdekeknek kedvezett. Így érték el, hogy a Horvát Bánságon kívül a Jugoszláv Királyság egyéb részein csupán mintegy 400 ezer horvát maradt, a Horvát Bánságnak viszont 850 ezer szerb lakos jutott.

Az autonóm Horvát Bánság létrehozása lényegében belső szecessziót jelentett, a Jugoszláv Királyság állami szuverenitásának keretében elkülönülő nemzeti szuverenitást létesített, s a teljes horvát nemzeti autonómia potenciális elnyerésével volt egyenértékű, amely a központosított hatalmi és uralkodói elvet is felborította. Szemben a megmaradt hat bánsággal az új autonóm egység létrehozásával egyidejűleg felvetődött az ország teljes államjogi átszervezésének és rendezésének, esetleg újjászerveződésének a kérdése és lehetősége is. A kínáló elv a nemzeti, etnikai Horvát Bánság létrehozásával adott volt, s következetes megvalósításával az etnikai-nemzeti szempontnak kellett volna érvényre jutnia a Jugoszláv Királyság mint állam és ország dezintegrálásában vagy dezintegrálódásában.

Jugoszlávia eredendő belső feszültségei mellett az állam aszimmetrizálódása nyomasztó külső – elsősorban olasz – nyomásra indult meg, miközben teljesen figyelmen kívül maradtak a nemzetiségek, köztük az akkoriban legalább félmillió magyar nemzeti kisebbség (javarészt a Bánátban, Bácskában és Baranyában, de nem elhanyagolható lélekszámmal a létrejött Horvát Bánság északnyugati, Mura menti szegletében), s nyitott és rendezetlen maradt a magyar nemzeti kisebbség óhajtott, és magyar részről szorgalmazott kulturális autonómiájának az elérése is.

Említésre méltó, hogy Csáky István külügyminiszter szerint Maček 1939 tavaszán közvetve mozgalmának támogatását kérte Németosztágtól és Magyarországtól is, azonban a két kormány egyetértett abban, hogy e kérdésben nem avatkozik be Jugoszlávia belügyeibe, mivel a nemzeti szenvedélyek lecsillapítása áll érdekükben Jugoszláviában. Még figyelemre méltóbb, hogy amikor Hitler 1939 júniusában feltűnő külsőségek közepette fogadta Karagyorgyevics Pál jugoszláv régensherceget Berlinben, s mindent megtett Jugoszláviának a tengelyhatalmakhoz való közelítése érdekében, mint legfőbb érvet hangsúlyozta meggyőzésül, hogy a háromhatalmi egyezmény elfogadása elsősorban a belső problémákat fogja leegyszerűsíteni, mert a horvát és szlovén szeparatisták előtt egyértelművé válna: a tengelyhatalmak status quót kívánnak Jugoszláviában, nem fogják támogatni a szecessziós, kiválási törekvéseket. Közvetve ezzel ellensúlyozható a Duce agresszív, ellenséges magatartása is. Hitler erősködése azonban nem járt sikerrel: Ribbentropal egyetemben sem volt képes rábírní a jugoszláv régensre, hogy Jugoszlávia lépjen ki a Népszövetségből, és csatlakozzék az antikomintern-paktumhoz.

A magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződés megkötésének pillanatában a magyar kormányzat előtt, melynek élén a tudós államférfi, Teleki Pál állt, a szomszédos délszláv állam állapotában beállott mélyreható alakulások és vál-

tozások, a megindult és részben bekövetkezett dezintegrálódási folyamatok és szecessziós törekvések nem lehettek ismeretlenek. Mégis, az örökbarátsági szerződésben foglaltakat – melyet megrázó búcsúlevelében örökbéke-szerződésnek nevez – Teleki Pál szentnek és megmásíthatatlannak tekintette! Engedtesék meg, hogy egy irodalmi megfogalmazást idézzek Cseres Tibortól: „Teleki Pál életével fizetett azért a véleményéért, hogy a szerbektől ne vegyük vissza Bácskát, s barátságunk felajánlásával tegyük boldoggá a szerbek s németek között megrekedt délvidéki magyarjaink életét.”

Pavle jugoszláv régensherceg 1941. március 4-én találkozott utoljára Hitlerrel Berchtesgadenben. A találkozáson a Führer újból a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást vetette fel, amit a régens elutasított mint Jugoszláviának elfogadhatatlan ajánlatot. A paktum aláírásának időpontját Németország végül ultimátumszerűen erőszakolta ki Jugoszláviától, s 1941. március 25-ére tűzte ki Bécsben, a Belvederében. Az egyezményhez való kényszerű csatlakozást katonai megfontolásból végül az döntötte el, hogy a Jugoszláv Királyság képtelen lett volna az ellenállásra. Külpolitikailag az indokolta, hogy segítséget egyetlen országtól sem várhatott, belpolitikailag pedig a háború kérdésében korántsem volt egyetértés sem a politikusok között, sem az országban. Végül egy olyan egyezmény aláírására került sor, melyet épp leglényegesebb szövetségi elemétől oldottak fel. (Capitis deminutio – a személyiség csorbulása.)

Pavle régensherceg tisztában volt a kockázattal, melyet a paktumhoz való csatlakozás jelenthet. Március 27-én már államcsínyre került sor Belgrádban, Simović, a jugoszláv légierők tábornoka új kormányt alakított, a régensherceget elmozdították, és a tizennyolcadik életévében járó, de még kiskorú II. Péter királyt emelték trónra. A jugoszláv főváros zajos tüntetések színtere lett, s az események megkérdőjelezték a háromhatalmi egyezményhez való jugoszláv csatlakozás érvényességét és realitását.

A március 27-ei belgrádi államcsíny és következményei mutatták meg, hogy a magyar–jugoszláv örökbaráti szerződés mindvégig lényegében a tengelyhatalmakhoz való csatlakozás függvénye volt. E megállapodás létrehozása és ratifikálása a két szomszédos ország között valóban őszinte törekvés volt a jószomszédi kapcsolat fenntartására és megőrzésére, realitása azonban csak a jelen parancsoló erőviszonyainak mérgezésével lehetett. Hitler büntetőhadjáratának tényét, mely Jugoszláviát „katonailag és nemzeti egységében” is megsemmisítésre ítélte, Teleki emberileg már nem tudta elfogadni. Tisztában volt azzal, hogy a német csapatok átvonulását Magyarországon nem tudja megakadályozni, s hogy Jugoszlávia második világháborús tragikus sorsának beteljesüléséhez – bármilyen körültekintő, de mégiscsak alaki mentségek mellett is – végül a magyar haderő is hozzájárul. Teleki tudatában volt annak, s mélységesen átérezte a következmények súlyát, hogy a „vér nélküli” területszerzés idillje az elkerülhetetlen végkifejlethez ért. Miként Horthy is kénytelen volt bevallani: „Teleki halálával Magyarországon véget ért a nem hadviselő állapot. Hozzánk is elért a háború.”

A Jugoszláv Királyság meginduló belső dezintegrálódási folyamatát – melyet a különálló Horvát Bánság létrejötte jelzett 1939-ben, s melynek földrajzi elhelyezkedése az akkori jugoszláviai szlovén etnikumot magában foglaló Dráva Bánságot gyakorlatilag elkülönítette az ország délkeleti részét képező to-

vábbi hat bánságtól – a gyors kapituláció, az egykori Szerb–Horvát–Szlovén Királyság első felbomlása, drasztikus feldarabolása pecsételte meg. A március 27-ei jugoszláv államesíny oly mértékben felgyorsította a német hadigépezetet, hogy április 6-án Belgrádot már rommá bombázta a német légierő. Teleki látta Horthy kormányzó Hitlerhez intézett március 29-ei levelét, melyet már a belgrádi események ismeretében késlekedés nélkül megfogalmazott. Az ígéretek káprázatában Horthy szemlátomást nem csinált lelkiismereti kérdést az örökbarátsági szerződés megszegéséből, s valóban szánalmas az a képmutatás, ahogyan a remélhető területi igények teljesítését és teljesülését épp a barátsági szerződés II. cikkelyére való hivatkozással teszi alakilag elfogadhatóvá, holott ez a cikkely valójában minden közös érdekű kérdés felvetését tárgyalásos alapon teszi lehetővé. Mint tudjuk, Teleki végzetes, tragikus következtetéseket vont le a maga számára. A kormányzó kívárta a Független Horvát Állam kiállítását (1941. április 10.), s ugyanaznap adta ki a parancsot katonáinak, „hogy a Délvidéken élő magyarságot az anarchia pusztításától megóvják”. Hadüzenet nem történt. A jugoszlávok április 17-én tették le a fegyvert. Az „első Jugoszlávia” szétesése 1941 áprilisában nem tekinthető csupán a megszállás következményének. Feldarabolása az első világháború utáni békeszerződések és területi megállapodások, egyezmények rendelkezéseinek erőszakos felfüggesztését jelentette, az SZHSZ Királyság nemzetközileg elfogadott határait elvetését, részben az első világháború előtti, történelmileg létrejött állapot visszaállítását a közös délszláv államiség gyakorlati megszüntetésével, és egyértelműen tükrözte a Jugoszláviával szembeni területi igényeket is. Ennek jegyében Magyarország visszacsatolta a Bácskát, a baranyai háromszöget, és a Muraközt a horvát–szlovén határmezsgyéjénél. A Bánság (Bánát), valamint Szlovénia nagyobb északi harmada német birodalmi igazgatás alá került. Etnikai és történelmi érveléssel Bulgária megkapta a későbbi Macedón Köztársaság nagyobb részét, szerbiai területrészekkel. Ante Pavelić náci-fasiszta horvát Független Állama gyakorlatilag a teljes báni Horvátországra, Dalmáciára, Szlavóniára és a Szerémségre (Zimonyig) s a teljes Bosznia-Hercegovinára terjedt ki, de a Jugoszláv Királyságban körülhatárolt Horvát Bánságból Olaszország a maga számára hasította ki a Zára és Split közötti horvát tengermelléket. Szlovénia déli harmadát (Ljubljánával) ugyancsak Olaszországhoz csatolták. Montenegró olasz kormányzás alá került. Kosovo és Macedónia kis része az olasz korona alá vont Nagy-Albánia része lett. E területi megosztás mellett észak–déli irányban, nagyjából az Adriai-tenger partvonalát követve megvontak egy eszmei határvonalat is a német és az olasz érdekszférák között a jugoszláv térségben, ez az olasz határtól Ljubljana fölött s Zágrábtól és Szarajevótól délebbre húzódott, s a kosovói Priština magasságában az akkori új albán–bolgár határnál ért véget. Ez volt a német megszállás alá került Szerbia déli határvonala. Nyugaton a Drina folyó, északon a Száva és a Duna, keleten a területileg meggyarapodott Bulgária határolta Szerbiát. 1941 tavaszától 1944 őszéig egy ideig nem volt közvetlen magyar–szerb országhatár.

Dr. Tilkovszky Lóránt

„NEM ÉS NEM – AMÍG ÉN ÉLEK!”

Egy magyar miniszterelnök halálának évfordulójára

Teleki Pál neve elválaszthatatlanul összefonódott azokkal a törekvésekkel, amelyek meggyőzni igyekeztek a világot arról, hogy igazságot kell szolgáltatni a trianoni békeszerződés által megnyomorított Magyarországnak. E diktátum aláírásának s a magyar nemzetgyűlés általi ratifikáltatásának elkerülhetetlenségéről Teleki gróf győzte meg az elkeseredett magyar közvéleményt, hogy egyúttal meghirdethesse az igazságtalan békeszerződés Magyarországot sújtó határozatainak felülvizsgálatáért, revíziójáért megindítandó szívós küzdelmet.

Az alap ehhez a világháború után létrehozott Nemzetek Szövetsége – közkeletű nevén: a népszövetség – egyezségokmányának híres 19. cikke volt, amely megadta az alkalmazhatatlanná vált szerződések, a világbékét veszélyeztető nemzetközi állapotok újabb megvizsgálásának lehetőségét. A külföld felé irányuló magyar propaganda természetesen a kialakult helyzet tarthatatlanságát bizonygatta mindazokkal szemben, akik mereven ragaszkodtak a status quo változatlan fenntartásához, ebben látva a béke tartósságának biztosítékát, de kétségtelen, hogy a trianoni Magyarország rendkívül súlyos gazdasági és egyéb problémái, valamint a kisantant szövetségbe tömörülő szomszédos országokban kisebbségi sorsra jutott magyarok millióinak helyzete veszélyezteték a térség nyugalmát.

Teleki Pál, aki első miniszterelnökségét (1920–1921) követően – nyilvánosságra nem hozott megbízás alapján – kormánybiztosként irányította évek hosszú során át a magyar revíziós propagandát, mindenesetre arra törekedett, hogy a magyar érzelmi megnyilvánulásokat egész Európa, sőt a nagyvilág számára jobban elfogadható, jól megalapozott, higgadt érveléssel helyettesítse. A már korábban világhírnévre szert tett földrajztudós Teleki e hazafias nemzeti feladatnak érzett cél szolgálatába állította rendkívül sokoldalú – gazdaságföldrajzi, térképészeti, statisztikai, állam- és jogtudományi, történelmi – ismereteit. A politika, közélet, tudomány, művészet sok külföldi kiválóságát nyerte meg, hogy jóindulatúlag érdeklődjék a magyar nemzet sorsa iránt, s támogassa törekvéseit. Magyar Szociográfiai Intézet, majd Államtudományi Intézet elnevezéssel tulajdonképpen a Magyarországtól elcsatolt területek „adatbankját”, illetve az egész térség problémái rendezésének „tervezőintézetét” hozta létre. Emellett kezdeményezte a közigazgatás korszerűsítését, a szociális viszonyok-

nak – a konzervatív reform szellemében történő – javítását, már csak azért is, mert mindebben az ország „revízióképességének” feltételét látta.

A húszas évek magyar külpolitikájában meghatározó jelentőségű volt, hogy Magyarország már 1922-ben tagja lett a Nemzetek Szövetségének, s annak keretében, békés úton kereste a problémák megoldását. A hasonló sorsú, de immár demokratikus alkotmánnyal rendelkező, szintén a békés revíziót hangoztató weimari Németországban – amelyet csak 1926-ban vettek fel a Nemzetek Szövetségébe – a magyar politika potenciális szövetségest látott. A Magyarországot körülvevő kisantantgyűrű megtörése érdekében a magyar külpolitika Jugoszlávia felé közeledett, ám Horthy kormányzó gesztusértékű, 1926. évi mohácsi beszéde (amelyet a nagy nemzeti tragédia 400. évfordulóján tartott) viszonzatlan maradt. A magyar külpolitika ezt követően Olaszország – Jugoszlávia ellenfele – felé fordult, és 1927-ben vele kötött szövetséget. A Jugoszláviával való megegyezés, úgy tűnt, végleg lekerül a napirendről.

Teleki szoros német kapcsolatai abban a mértékben értékelték át, amennyire Németországban a húszas évek végén, a harmincas évek elején előretört a nemzetiszocializmus. A hatalomátvétel utáni, hitleri Németországban veszedelmet látott, de „dina mizmusát”, amellyel az európai status quo fellazítására tört, előnyösnek tartotta a magyar békerevíziós törekvések szempontjából, minthogy azok nem találtak megfelelő méltánylásra a Nemzetek Szövetsége fórumain. Németország és Olaszország viszonyának tengelykapcsolattá szilárdulása után Olaszországban remélte – de egyre kevésbé tudta – megtalálni a német befolyás bizonyos ellensúlyát. A tengelyhatalmakhoz való egyoldalú igazodásnak nem volt híve; továbbra is szükségesnek tartotta, hogy a magyar revíziós politika igényeit Anglia és Franciaország is elismerje.

Baljós körülmények közt érkeztek el azonban a magyar revíziós politika első „sikerei”. A nyugati demokráciák – Anglia, Franciaország – érdektelenségüket nyilvánították, s 1938 novemberében a fasiszta tengelyhatalmak – Németország, Olaszország – bécsi döntőbírói ítélete folytán kerültek vissza a Felvidék és Kárpátalja többségében magyarlakta déli szegélyterületei, miután a Teleki Pál vezette magyar delegáció eredménytelenül tárgyalta Komáromban a Tiso szlovák miniszterelnök által vezetett csehszlovák delegációval. Az 1939 februárjában ismét miniszterelnökké kinevezett Telekinek márciusban sikerült látszólag ugyan független katonai akcióval birtokba venni egész Kárpátalját, de ez valóban a németek engedélyének volt köszönhető, akik a magyar akciót Csehszlovákia teljes feldarabolására irányuló tervükbe illesztették. Teleki ekkor még, úgy látszott, sikerrel tér ki a revíziós területgyarapodások fejében elvárt ellenszolgáltatások elől: 1939 szeptemberében, a második világháború kitörésekor megtagadta, hogy a német csapatok magyar területen vonulhassanak át Lengyelország ellen, s a lengyel menekültek tömeges befogadásával, illetve nyugatra segí tésével impozánsan jelezte, hogy nem vállal egyoldalú elkötelezettséget.

Az ország türelmetlen vezető körei azonban mielőbbi újabb revíziós sikerekre vágytak, s a felhevült közvélemény „Mindent vissza!” jelszavától volt hangos az utca. Erdély kérdése került előtérbe, s Teleki erős szorongások közt dolgozott visszaszerzésének előkészítésén. Toleráns nemzetiségpolitikai irányelvei ellenére a katonai, majd az azt felváltó polgári közigazgatás hibájából ugyanis aggasztó állapotba kerültek az addig visszacsatolt területek, s tanács-

sabbnak vélte volna, ha a viszonyok konszolidálódásáig várának a következő lépéssel. „Erdélyért nem szabad bedobni az egész ország tétjét”, mondogatta, érezve, hogy a németek ezúttal már borsos számlát fognak benyújtani, s megnövekedett erejük folytán – miután Franciaországot is legázolták – módjukban lesz kiegyenlítését megkövetelni. 1940 augusztusa végén ismét sor került a tengelyhatalmak bécsi döntőbíráskodására, melynek nyomán visszakerült Kelet-Magyarország, Észak-Erdély és a Székelyföld. Ezen – ismét csak részleges – területgyarapodás fejében nagyobb szervezkedési szabadságot kellett biztosítani a nemzetiszocialista világnézetet valló és a náci Németország kezére játszó nyilasoknak és volksbundistáknak; a megerősödött szélsőjobboldali erők belső, illetve Németország külső nyomására meg kellett kezdeni egy harmadik zsidótörvény előkészítését is. Most már – az angol kormány figyelmeztetése ellenére – Magyarország területén át is szállítottak német csapatokat – ezúttal Romániába, a román haderő korszerű kiképzésére küldött „tancsapatok” címen, valójában a romániai olajmezők biztosítására. Minthogy a Magyarország javára történt, két bécsi döntésbe bele nem nyugvó szomszédos országok – a németek 1939 tavaszán létesült szlovák bábállama és Románia – szintén Németországnál igyekeztek érdemeket szerezni, annál a nagyhatalomnál, amely hitük szerint véglegesen meg fogja rajzolni a második világháború utáni Európa térképét, a revíziós területgyarapodások megtartására s további – elsősorban dél-erdélyi – területszerzésre törekvő Teleki belesodródott a versengésbe: a vetélytársakat megelőzve elsőnek csatlakoztatta Magyarországot 1940 novemberében a német–olasz–japán hatalmi blokkhoz, az ún. háromhatalmi egyezményhez.

Teleki érezte, hogy e lépésével veszélyes lejtőre kerülhet az ország, hacsak nem találja meg ennek remélt ellensúlyát. A tizenöt évvel korábbi mohácsi közeledési kísérlet emlékéit felelevenítve, de immár a kölcsönös érdekeltség kinyilvánítása mellett indultak meg a tárgyalások Jugoszláviával, s vezettek 1940 decemberében egy olyan barátsági szerződés megkötésére, mely szerint „a két ország között állandó béke és örök barátság fog fennállni”, minden öket érintő kérdést tárgyalások útján fognak rendezni, s mindezzel „a Duna vidékének békéjét és jólétét fogják szolgálni”. A szerződéssel Teleki által elérni kívánt közvetlen cél ugyan kimondatlanul is az volt, hogy Jugoszlávia jóindulatú semlegességet tanúsítson az előbb-utóbb elkerülhetetlennek vélt magyar–román fegyveres összeütközés esetén, de távlatosabb jelentősége az lett volna, hogy a teljes elszigetelődés veszélyének kitett Magyarország számára Jugoszlávián keresztül fenntartsa a kapcsolatot az 1939 ősze óta két szemben álló táborra szakadt világháborús Európa másik felével.

Teleki legfőbb célja volt az, hogy Magyarországot megóvja a második világháborúba való belekeveredéstől, s hogy a Németország számára kényszerűen vagy számításból tett engedmények ellenére megőrizze az ország függetlenségét. A parlamenttel ugyanazon a napon, egymást követően szavaztatta meg 1941 februárjában Magyarország csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez és a magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződést, ezzel is kiemelve, hogy ez utóbbinak ellensúlyszerepet szán. Míg a háromhatalmi szerződéshez való csatlakozás ellen Bajcsy-Zsilinszky Endre és két másik független kisgazdapárti társa „nem” szavazattal tiltakozott, a szociáldemokrata és liberális képviselők pedig távolmaradtak a szavazástól, addig a jugoszláv szerződést, miután a balol-

dali képviselők visszajöttek, viszont a szélsőjobboldali képviselők vonultak ki tüntetően a teremből, egyhangúan fogadták el.

A német diplomácia nem gördített akadályokat a magyar–jugoszláv barátkozás útjába, ellenben a maga részéről azon fáradozott, hogy a jugoszláv kormányt is megnyerje e háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásra. Ezt 1941 márciusában sikerült is elérnie, ám a csatlakozást aláíró kormányt Belgrádban megbuktatták. Ez kellemetlen fordulat volt német szempontból, mert a csatlakozás lett volna hivatva megteremteni annak feltételét, hogy a német csapatok átvonulhassanak Jugoszlávián a Görögországban megsegítésre szóló olasz támadó csapatok erősítésére. Hitler elhatározta, hogy célját a délszláv állam lerohanása és megsemmisítése útján éri el. Felszólította a magyar kormányt, hogy a német csapatokkal együtt, amelyek Magyarország területét is felhasználnák a Jugoszlávia elleni felvonuláshoz, a magyar hadsereg is vegyen részt az akcióban. Ennek során a magyarok visszafoglalhatják mindazokat a területeket, amelyeket a trianoni békeszerződés Jugoszláviához csatolt.

Telekit teljesen megdöbbentette ez a váratlan fejlemény. Nem volt kétséges számára, hogy az a nemzet, amelynek vezetői képesek elrendelni egy olyan ország megtámadását, amellyel csak néhány hónapja kötöttek örök barátságra szóló szerződést, elveszíti becsületét a világ szemében. A németekkel való nyílt együttműködés beleránthatja Magyarországot a világháborúba. Ám hogyan térhetne ki Hitler ajánlata, követelése elől? Rövidesen kiderült, hogy senkire sem számíthat, aggályai sehol sem találnak meghallgatásra. Az ország katonai vezetői összejártsanak a németekkel, és sikeresen befolyásolják Horthy Miklós kormányzót, „a legfelsőbb hadurat”. A kormány s a parlament tagjainak többsége megszédül az újabb területi revízió váratlan lehetőségétől, s nem látja a veszélyeket. A revízió gondolatával két évtizeden át telített közvélemény hogyan fogadná, hogy az ország vezetése nem meri megragadni a felkínált lehetőséget? Nem söpörné-e el az ilyen kormányt pillanatok alatt a közfelháborodás, s nem ragadná-e magához a hatalmat a németek maradéktalan kiszolgáltatására kész szélsőjobboldal?

Szörnyű dilemmájában vergődve Teleki úgy vélte, nem tehet mást és többet, minthogy olyan feltételekhez próbálja kötni az akcióban való részvételt, amelyek talán enyhíthetnék annak ódiumát: Németország ne használja Magyarország területét hadibázisul, a magyar csapatokat csak korlátozott mértékben mozgósítsák, és csak akkor indítsák meg őket, amikor a jugoszláv állam már szétesett, megszűnt létezni; a magyar lakosság védelme címén vonuljanak be, s ne lépjk túl a régi, történelmi Magyarország határát stb. Ezek után a minisztertanács bejelentette lemondási szándékát. Minisztertársai azonban a nemzet érdekeire hivatkozva lebeszéltek erről, s a kormányzó is teljes bizalmáról biztosította. A néhány nap múlva összeült Legfelső Honvédelmi Tanács – a vezérkar főnökének bevonásával és Horthy mint „legfelsőbb hadúr” elnökletével tartott minisztertanács – szintén elfogadta Teleki fenti kikötéseit.

A miniszterelnöknek azonban hamarosan azt kellett tapasztalnia, hogy a német véderő-főparancsnokság kérésére a magyar vezérkar főnökének sikerült Horthyt rábírnia: több lényeges vonatkozásban tekintsen el Teleki feltételeitől, amelyeket pedig az imént még maga is jóváhagyott. A miniszterelnök felháborodottan tiltakozott, hogy a nemzet becsületének mentése érdekében tett

kikötéseket semmibe véve eleget tesznek a németek követeléseinek. „Nem és nem – amíg én élek!” – kiáltotta a telefonba; a vonal másik végén Horthy volt.

Keserű csalódást érzett a végzetesen befolyásolható kormányzó állhatatlansága miatt, s ezt csak tetézte a londoni magyar követtől kapott értesülés, hogy az angol kormány a Teleki-féle kikötések mellett sem tartja elfogadhatónak a Jugoszlávia elleni akcióban való részvételt, s azt nemcsak a diplomáciai viszony megszakításával kívánja megtorolni, hanem háborús oknak is tekintti. A súlyos heurasztléniában szenvedő Teleki idegzete nem bírta tovább e napok rendkívüli feszültségét: mély depressziós állapotában öngyilkosságra szánta el magát. Búcsúlevelet írt Horthynak, amelyben elsősorban önmagát vádolta azért, hogy „szőszegők lettünk, gyávaságból”, hogy „a gazemberek oldalára álltunk”, s ezzel a magyar nemzetnek „odadobtuk becsületét”. Megundorodott saját látszatmentő elgondolásától, hogy – a magyar lakosság védelmének szükségességére hivatkozva – a már felbomlott, megszűnt Jugoszláviába vonuljanak be a magyar csapatok, magukhoz ragadva annak korábban Magyarországhoz tartozó területeit: „a mondva csinált atrocitásokból egy szó sem igaz!” – írta a magát bűnösnek valló búcsúlevelében – „Hullarablók leszünk! A legpocsékabb nemzet.”

E búcsúleveléhez Teleki – ugyancsak Horthyhoz címezve – egy lemondólevelet mellékel, amellyel az volt a célja, hogy ha öngyilkossági kísérlete nem sikerülne, és életben maradna, ne adhassák ki az ő nevében a barátsági szerződést megszegő intézkedéseket.

Teleki 1941. április 3-án hajnalban elkövetett öngyilkossága napján német motorizált alakulatok dübörögtek végig a dunai rakpartokon, s német repülőgépek alacsony repülésben húztak el a főváros felett. Ennek láttán sokakban felmerült a kérdés, hogy nem a németek gyilkolták-e meg Magyarország miniszterelnökét, aki aligha járulhatott hozzá ehhez a német katonai átvonuláshoz. Akik nem vonták kétségbe az öngyilkosság tényét, demonstratív tiltakozásnak fogták fel. Megerősítették őket ebben Churchill angol miniszterelnöknek a sajtó és a rádió útján ismeretessé vált kijelentései. Churchill így nyilatkozott Teleki haláláról s annak összefüggéséről a Jugoszlávia ellen előkészített akcióval: „Teleki gróf inkább megölte magát, semhogy közreműködjön egy ilyen becsstelen lépésben.” Kilátásba helyezte, hogy a békekonferencia majdan honorálni fogja Magyarország miniszterelnökének erkölcsi nagyságát: „A tárgyalóasztalnál majd szabadon kell hagynunk egy széket Teleki Pál gróf számára. Ez az üres szék figyelmeztesse a jelenlévőket, hogy a magyar nemzetnek egy olyan miniszterelnöke volt, aki feláldozta magát az igazságért, amelyért mi is harcolunk.”

A nemzeti gyász azonban nem tántorította el sem Horthyt, sem az elhunyt helyébe miniszterelnökké kinevezett Bárdossy Lászlót attól, hogy megragadják a Hitler kínálta újabb területszerzési lehetőséget, bár most már maguk is ügyeltek az óvatosságra. Hitler bátorító levele ezt a magatartást ezúttal akceptálta. Az akció végül is sikerült, a nagypénteken megindult csapatok „magyar feltámadást” hoztak, újabb revíziós területgyarapodást. Horthy és Bárdossy megkönnyebbüléssel fogadták, hogy Anglia „ezúttal is csak blöffölt”: csak a diplomáciai viszony megszakításával reagált a végrehajtott akcióra, így Magyarország még nem sodródott bele a világháborúba. „A rémlátomásokban szenvedő szerencsétlen Teleki kishitűségének áldozata lett” – mondogatták.

A magyar presztízsnek azonban vége lett, s miután Magyarország néhány hónap múlva a németek oldalán hadba lépett immár, a Szovjetunió ellen, majd hadiállapotban lévőknek nyilvánította magát annak nyugati szövetségeseivel is, végleg megpecsétlődött a sorsa. A háborúból való kibontakozást sürgető ellenzék nem véletlenül adta ki a jelszót: „Vissza Telekihez!”, de már hiába. A németek oldalán ismét háborúvesztes Magyarország újabb nemzeti tragédiájára a béketárgyaláson már Teleki Pál üres széke sem emlékeztetett.

TELEKI PÁL ÉS A MAGYAR SZUVERENITÁS

1939 és 1941 között Magyarország nem vett részt a háborúban, jóllehet a kormány németbarát politikát folytatott. Gazdasági, külpolitikai és belpolitikai téren egyaránt igyekezett az ország szuverenitását, nemzeti érdekeit figyelembe venni.

Teleki Pál 1939. július 24-i, Hitlerhez írt levelében kijelentette: „. . . egy általános konfliktus esetén Magyarország a maga politikáját a tengelyhatalmak politikájával fogja összhangba hozni . . . Nem lehet azonban kétséges, hogy e politikához való alkalmazkodásunk semmi esetre sem ejtethet csorbát szuverenitásunkon . . .”

Ez eredményezte azt, hogy a magyar kormány 1939 szeptemberében nem engedte át a német csapatokat a lengyel–magyar határon. Sőt több tízezres tömegben befogadta a lengyel katonai és polgári menekülteket.

Az erdélyi kérdés napirendre kerülésével, az 1940. augusztus 30-ai második bécsi döntéssel, Magyarország feláldozta szuverenitását.

Alig telt el három hét a második bécsi döntés után, és 1940 szeptemberében német kívánságra a Romániába irányított, ún. tancsapatokat – melyek később Jugoszlávia ellen lettek felhasználva – átengedte Magyarországon.

Majd 1940 novemberében, német felszólításra Magyarország elsőnek csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez, és ezzel végérvényesen feláldozta függetlenségét. A november 20-ai aláírás ceremóniájáról hazatérő Csáky István külügyminisztert a közvélemény rosszat sejtve fogadta. Az emberek, a háború óta először ráébredtek, hogy a nagyok barátsága talán nem is olyan veszélytelen.

A Képviselőház külügyi bizottságában Eckhardt Tibor, a Kisgazdapárt elnöke, a Felsőházban pedig Bethlen István gróf rendkívül éles hangnemben a szemére vetették a kormánynak, hogy a Háromhatalmi Egyezményhez való csatlakozásával feladta eddigi semlegességi politikáját, és Magyarországot a hadviselő hatalmak olyan csoportjához kapcsolja, mely egyáltalán nem biztos a győzelemben.

Mindkét szónok azt hangoztatta, hogy Magyarország sok mindent elért háború nélkül, és elsődrendű érdeke azt parancsolja, hogy tartsa magát távol a nagyhatalmak viszályától.

A magyar sajtó a csatlakozásról szóló eseményt vagy helyeselte, vagy közönyösen fogadta. Kedvező jelnek vették, hogy Anglia nem szakította meg a diplomáciai kapcsolatokat. A lakosság nagy többsége határtalanul bízott Teleki Pál politikai hozzáértésében.

A közvélemény derülését hamarosan megerősítette az a látványos politikai siker, ami a jugoszláv–magyar kapcsolatokban megmutatkozott.

Magyarország rokonszenve Jugoszlávia iránt régi eredetű. Az első világháború után, a trianoni békeszerződés nyomán, mintegy félmillió magyar lakta. Az itt élő magyarok sohasem tápláltak gyűlöletet ez iránt az ország iránt, hisz népcineg mintegy a fele – horvátok, szlovénok – az első világháborúban a Központi Hatalmak táborában harcolt. De vitathatatlan hősiességükkel még a barikád túlsó oldalán álló szerbek is kivívták a magyarok tiszteletét.

Horthy 1926-ban, a mohácsi csata 400. évfordulója alkalmából Mohácson mondott beszédében ezeket az érzéseket tolmácsolta.

A Háromhatalmi Egyezményhez való csatlakozás és az ezt megelőző német átvonulási akció jelentősen rontotta Magyarország pozícióit Londonban. Az angol külügyminisztériumban közölték a magyar követtel: amennyiben Magyarország eltűrné, hogy területén idegen haderők olyan államok ellen vonulnak át, amelyek Nagy-Britanniával szövetséges vagy baráti viszonyban vannak, az a diplomáciai kapcsolatok megszakításához vezetne; vagy csatlakozva maga is megtámadná a Nagy-Britanniával szövetséges államot, az casus bellit von maga után.

Ez a veszély készítette Telekit és kormányát arra, hogy 1940 decemberében, három héttel a Háromhatalmi Egyezményhez történt csatlakozás után „örökbarátsági szerződés”-t kössön Jugoszláviával.

Ennek nyomán, 1941 januárjában, a budapesti angol követ szerette volna elérni, hogy Eden külügyminiszter, a magyar kormány bátorítására tegyen olyan barátságos célzást, nyilatkozatot, hogy amennyiben Magyarország a német nyomásnak ellenáll, a háború utáni határok nem módosulnak.

A brit kormány azonban nem volt hajlandó a jövőre vonatkozó ilyen nyilatkozat megtételére. A barátságos célzás is elmaradt, pedig Teleki még március 12-én üzenetet küldött Londonba, hogy bár hivatalos nyilatkozataiban kénytelen erősen tengelybarát hangot használni, mégsem engedett olyan német követeléseknek, melyek Magyarország önállóságával és szuverenitásával függnek össze.

Levelében panaszkodott, hogy „a német követelések elleni állandó harc” teljesen felőrli idegeit, de biztosítja a brit kormányt, hogy ameddig ő él és a kormány tagja, nem fog olyat tenni, ami „az ország becsületével, szuverenitásával nem összeegyeztethető”.

A németek azonban tudták, hogy a területi igények az a gyenge pont, ahol a magyar kormány vonakodását át lehet törni. Ezért, amikor március 26-án Jugoszláviában a németbarát kormányt megdöntötték, és Hitler elhatározta Jugoszlávia megtámadását – a Magyarországon való áthaladás és a magyar katonai részvétel fejében elismerte a magyar területi követeléseket Jugoszlávia terhére, beleértve a Bánátot és még kilátásba helyezve Fiumét is.

Teleki hiába próbálta ezt kivédeni, a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács április 1-jei ülésén csak annyit tudott elérni, hogy Magyarország csak akkor indítja el hadseregét, ha Jugoszlávia mint állam megszűnik létezni, és a történelmi magyar határt nem lépik át.

A brit kormány április 2-án megüzente Budapestre: ha átengedik a német csapatokat, akkor megszakítják a diplomáciai kapcsolatokat, s ha Magyarország bármilyen ürüggyel részt vesz a támadásban, az hadüzenetet von maga után.

Az angliai üzenet azt jelentette, hogy Teleki Pál külpolitikai koncepciója összeomlott. Nem maradt más lehetősége – április 3-án éjjel föbe lőtte magát.

*

Gróf Teleki Pál miniszterelnök haláláért, Magyarország háborúba sodródásáért – véleményem szerint – elsősorban, mai szóval élve, a katonai lobbít, azaz a Honvéd Vezérkart, név szerint Werth Henrik vezérezredest, a Vezérkar főnökét és Bartha Károly honvédelmi minisztert terheli a felelősség.

Ezt a megállapítást erősíti meg Ullein-Reviczky Antal, a külügyminisztérium sajtófőnöke is, amikor közvetlenül a háború után írt emlékiratában megállapítja, Jugoszlávia megtámadására utalva: „. . . a Vezérkar a kormány mögött már megegyezett a német főparancsnoksággal (még a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács döntése előtt) a csapatok átvonulásának részleteiben. Teleki leírhatatlan haragra lobbant, értesülve erről a lépésről, melyet jogosan minősített árulásnak”.

Ugyanezt állapította meg Szent-Iványi Domokos is, Teleki bizalmi embere, a „Privát” Kabinetjének a főnöke, aki annak halála után a külügyminisztérium tájékoztatási osztályát vezette, 1944 őszén pedig a Horthy által Moszkvába delegált fegyverszüneti előkészítő tárgyalás tagja volt. Szent-Iványi 1942-ben Kállay Miklós miniszterelnöktől, a magyar háborús felelősség kivizsgálására kapott megbízást. E minőségben felhatalmazást kapott a külügyminisztérium és a miniszterelnökség titkos iratainak korlátozás nélküli tanulmányozására. Ennek eredménye az a többszáz oldalas mű, A trianoni Magyarország külpolitikája című kézirat, melyben Szent-Iványi leírja: „A Magyar Vezérkar elsősorban felelős Magyarországnak a második világháborúba való sodródásáért . . .”

„A német származású vezérkari főnökünk, Werth és a német származású vezérkari tisztek – László, Beregfi, Bajor, Feketealmi-Czeidner és a többi, teljesen át voltak itatva német bámulattal.”

Ez a katonai lobbí okozta Magyarország tragédiáját, mely kihatott napjainkig.

Dr. Branislav Đurđev–dr. Saša Kicošev

A DUNA–KÖRÖS–MAROS–TISZA ÚJ EURORÉGIÓ ÉS A TUDOMÁNYOS EGYÜTTMŰKÖDÉS

Napjainkban sok szó esik Európáról mint régióról. Tekintet nélkül e koncepció számos negatív és lehetséges negatív mellékszövegére, a régiókról (a modern Európáról alkotott helyzetismeretünk szerint) továbbra is szó lesz, és e témáról egyre többet fognak írni. A regionalizálódás folyamatban van, és egyre fokozódik a jövőben a határ menti vitás kérdések megoldásával együtt. Eppen ebben az időpontban Európának e része a politikai és a tudományos nyilvánosság figyelmének középpontjában áll. Ebben a térségben gyakran vagyunk tanúi félreértéseknek, téves magyarázatoknak és a tárgyi ismeretek hiányának. Végso ideje, hogy együttesen valamit mondjunk magunkról. Eddig a fenti témának a nemzetközi tudományos együttműködésből való kizsorítása folytán ez elmaradt.

A szomszédok közötti nemzetközi tudományos együttműködés fokozása érdekében a temesvári Nyugati Egyetem Földrajz Tanszéke 1994-ben A kárpát–dunai térség földrajzi kutatásai hangzatos címmel megszervezte az első regionális konferenciát. A fenti kezdeményezés helyes lépésnek bizonyult. Az újvidéki és a szegedi földrajztudósok a határ menti régiókban megszervezték saját tanácskozásait. Kezdetben a résztvevők tudományos érdeklődése csupán az anyaországi lokalitásokra korlátozódott. Az együttműködés második szakasza Bánát, a közös: román, jugoszláv, magyar történelmi provinciák együttes és párhuzamos kutatása volt.

A harmadik konferencia sajátos témája a Duna–Maros–Körös–Tisza geökonómiai térség tartós fejlődése volt, amely fokozatosan, a hat éve tartó élénk együttműködés folyamán alakult ki. Ez annak a közös felismerésnek az eredménye, hogy a tudósoknak rá kell mutatniuk: szükség és lehetőség van egy modern európai provincia, azaz az eurorégió megteremtésére. Be kell valtanunk, hogy a tudósok kissé késnek a politikusok mögött. Tudniillik, a romániai Arad, Temes, Hunyad, Krassó-Szörény, továbbá a magyarországi Bács-Kiskun, Csongrád, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok megyék, valamint a jugoszláviai Vajdaság Autonóm Tartomány képviselői 1997 végén aláírták a régió együttműködéséről szóló jegyzőkönyvet.

A legutóbbi konferenciát a három egyetem közösen szervezte meg, és hozzájuk csatlakozott a Thübingeni Egyetem Földrajzi Intézete is. A konferenciát 1998. május 29-e és június 1-je között Temesváron tartották meg mintegy száz geográfus részvételével. Tíz dolgozatot a plenáris szekció ülésén ismertettek,

és csaknem hetven poszteres előadás is elhangzott. A plenáris szekció fő témája az új eurorégió megalakulása volt.

Csak a legfontosabb felszólalókat és beszámolójukat soroljuk fel: H. Forster beszámolt a középkelet- és délkelet-európai országoknak az Európai Unióhoz való csatlakozási problémáiról. V. Coifan dicsérően szólt a Duna–Körös–Maros–Tisza régióban folyó együttműködésről. H. Reiser ismertette az új európai földrajzi konstellációt. P. Deiza és V. Aleksandrescu bíralták az új eurorégió földrajzi elhelyezkedését, és azt javasolták, hogy ehhez az eurorégióhoz csak Arad, Temes, Bács-Kiskun, Csongrád és Békés megyék, valamint Vajdaság Autonóm Tartomány tartozzanak. V. Surd Bánát három térségi egységéről beszélt. Balassa S. a nyugati régió fejlődésének regionális gazdasági koncepcióját taglalta. O. Mandrut és A. Ardelean rámutattak a romániai Arad–Zaránd zóna és a Duna–Körös–Maros–Tisza régió területi egybetartozására.

A plenáris záróülésen megválasztották a Tudományos Tanácsot, amelynek javasolnia kell a Duna–Körös–Maros–Tisza új eurorégió című projektum kidolgozásához alkalmazandó módszereket és a projektum tervezetét. H. Foster, az Európai Unió Tudományos Tanácsának tagja, a projektum kidolgozásával megbízott Tanács tagja az Unió Tudományos Tanácsának ülésén javasolni fogja, hogy a Tudományos Tanács fogadja el a szóban forgó projektumot, és nyújtson hozzá pénzügyi támogatást is.

A kutatások kezdetéhez a legfontosabb eredmény mindhárom félnek a projektum céljaival és tartalmával kapcsolatos egyetértése. A projektumon folytatott egyévi munka eredményeként a kutatók gyakran találkoztak, mintegy tíz dolgozatot jelentettek meg, és még 20 dolgozat nyomdai előkészítését végezték el. Erre az évre romániai, magyarországi és jugoszláviai tudományos tanácskozások megtartását tervezzük.

A projektum eredménye azonban nem Bánát könyvből való megismerése lesz. Bánát földrajzi, természeti és népességi potenciáljának nemcsak jelentős gazdasági múltja, hanem jelene és jövője is van Közép-Európában. Bánát komparatív előnyeit a piackutatásban is fel kellene dolgozni. A fenti kutatás ehhez új tudományos alapot.

VAJDASÁG SZERBIÁBAN ÉS EURÓPÁBAN

Vajdaság történelmét nem érthetjük meg, ha Szerbia, a környező országok, sőt egész Európa történelmét nem ismerjük. Tegyük fel, hogy ismerjük ezt a történelmet. A történelmi tények ismeretében Vajdaság jelenlegi helyzetét és jövőjét tanulmányozva minden alkalommal arra kell gondolni, mi lehet és mi kell hogy legyen Vajdaság az európai térségen belüli regionális kötöttségek szemszögéből. Vajdaság helyzetének alapos átgondolásához ismerni kell nemcsak természeti lehetőségeit, hanem etnikai összetételét, kultúráját, földrajzi fekvését, szellemi gazdagságát is. Tehát Vajdaság egész lénye, és nem csak jellemzőinek némelyike mutat rá, hogy tulajdonképpen mi is és mi is lehetne.

A Vajdaság helyzetére és szerepére a második, szocialista Jugoszláviában adott, nagyon is eltérő megoldások különböző érzelmeket és reakciókat válthatnak ki. Vannak olyanok, akik úgy vélik, hogy Vajdaság a teljes önállósulás felé vezető úton járt, és vannak olyanok is, akik úgy vélik, hogy a tartomány egész idő alatt a legsötétebb diktatúra, kizsákmányolás és megalázás terhét nyögte. Mindkét változatnak az a gyenge pontja, hogy Vajdaság helyzetét kiragadja a Jugoszlávia minden részét – bár nem egyformán – érintő általános helyzetből. Külön jellegzetessége azoknak az éveknak, hogy Vajdaságról nem készült tudományos projektum, szem előtt tartva lehetőségeinek összességét, valamint jogi és gazdasági helyzetét Jugoszlávián és Szerbián belül. Ehelyett minduntalan az történt, hogy vagy egy követ fújt a rendszerrel, vagy pedig különféle módon ellenállt neki, hogy jobb pozíciókat csikarjon ki. Ez a politikai kunyerálás, a behízselés vagy a hatástalan fenyegetés pozíciója, politikai marketing. A Vajdaságról való komoly, igazi és mindenekelőtt demokratikus véleménycsere a demokráciának és minden probléma demokratikus megoldásának alapvető premisszáiból kell hogy kiinduljon, Vajdaság lényeges értékeit teljes egészésként véve figyelembe. Tehát a rendelkezésre álló lehető legjobb szakembereket kell felkérni, hogy készítsék el a Vajdaság Szerbiában és Európában elnevezésű projektumot, hogy Vajdaság Autonóm Tartomány Képviseletének és Végrehajtó Tanácsának, illetve minden községének meglegyen a politikai stratégiája, amelyet meg is valósíthatna. Ilyen, minden gazdasági, jogi, kulturális, területi, oktatási, egészségügyi, művészeti, tudományos, sport-, turisztikai stb. elemet magában foglaló projektum nélkül minden politika esetleges lenne, a politikai pártok pillanatnyi erőviszonyától és adott helyzetétől függne. Szerbiának, de Vajdaságnak sem lenne szabad a pártviszo-

nyokhoz kötnie sorsát, hiszen sokkal többet jelentenek minden pártnál és minden kisistennél.

Vajdaság helyzetének meghatározásához talán Svájc vagy Ausztria példája lenne a legjobb kiindulópont. Szerbiának ugyanis a földrajzi, történelmi, gazdasági és más tényezőkhöz igazodva sokkalta jobban, példásabban kellene régiókra, több község természetes kapcsolatára tagolódnia. Szerbiának azonban, nem véletlenül van két autonóm tartománya is: Vajdaság és Kosovo-Metohija, függetlenül attól, hogy ez utóbbi az ENSZ protektorátusa alatt áll. Az az alkotmányos keret, amelyet nemzetközi szervezet dolgozott ki Kosovo-Metohija számára, egyebek között arra is rámutat, hogy a politikusaink és jogászaink milyen kevéssé ismerték a tartományi autonómia jogi státusát. Tehát éppen úgy, mint ahogyan az Európa, Jugoszlávia, szabadság, demokrácia, jog, igazság stb. fogalmakat nagyon is eltérően magyarázzák, ugyanúgy az autonómia fogalmán is szinte minden vagy szinte semmi sem értendő. Éppen ezért kellene megtölteni e fogalmat reális tartalommal. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy az alkotmányban és törvényben nagyon pontosan meg kell határozni az állam jogait és kötelezéseit (ez nem lehet sem több, sem kevesebb, mint ami kizárólag az állami szervek hatékony működéséhez szükséges, és ami az államügyek esetében lényeges). Ezenkívül meg kell határozni, mi az, ami nélkülözhetetlen a tartomány számára ahhoz, hogy a tartomány sajátosságai szempontjából feltétlenül szükséges szervei minél jobban működhessenek, és végezetül olyan törvényeknek is kell lenniük, amelyek a községek számára biztosítják a minél zavartalanabb munkát. Az ilyen törvényi szabályozás megszüntetné a fölé- és alárendeltségi viszonyt, a jogok összpontosulását, a hatalom minden szintjén beállítaná a felelősség optimális fokát, minden polgár számára lehetővé tenné, hogy ismerje jogait, tudja, milyen szinten valósíthatja meg őket, és mik a kötelezettségei. Ezt nevezhetjük decentralizációnak is, a politikai szervek abszolút hatalma megszüntetésének is. Még nem egészen világos, hogy a demokrácia lényege a legjobb, tehát a legigazságosabb jogi rendszer kialakítása és fejlesztése. Mindaz, ami a jog és igazságosság felett, azokon kívül áll, az elnyomás.

Ahhoz, hogy egy ilyen demokratikus jogrendszer működni kezdjen, új erőt kell lehelni bele, ez pedig a gazdaság. Ez gyakorlatilag azt jelentené, hogy igazságos gazdaságpolitikával a szerveződés minden szintjének annyi gazdasági erőt kell kapnia, amennyi feltétlenül szükséges működéséhez. Az állam a feltétlenül szükséges állami szükségletekre a polgároktól és munkaszervezetektől eredő összjövedelemnek, az adóknak, vámoknak, kamatoknak stb. legfeljebb 30%-át veheti el; az autonóm tartománynak 30%-ot kell juttatni, a régióknak 10%-ot, a községnek pedig 30%-ot. Ez lenne a gazdasági hatalom igazságos elosztása és egyben az a lehetőség, hogy a jogok és a kötelezettségek az életben is valóra váljanak. Enélkül közönséges politikai frázis, propaganda a demokráciáról beszélni. Ezen nemcsak a polgárok, illetve kollektíváik jogai értendők, hanem a területi jogok és kötelezettségek is. Akkor az államnak nem lenne szüksége akkora adminisztrációra, ellenőrzésre, hatalmi rendszerre. Így minden törvényben meghatározott eszköz egyenesen, nem pedig kerülő úton, bárkinek a kedve szerint jutna a konkrét szervek költségvetésébe. Nyilvánvaló, hogy akkor a tartományi, körzeti és községi szervek felelőssége is a jogi és erkölcsi normák magasabb fokára emelkedne. Mindaz, amit az alacsonyabb szintű hatalmi szervek – feltételesen – elláthatnak, nem szabad, hogy

az állami szervek tárgya legyen, és fordítva: azt, amit csak az állami szervek végezhetnek, nem intézhetik mások, akik nem illetékesek. Így talán sokkal nagyobb gondot lehetne fordítani arra, hogy mely tisztségeket milyen emberek tölthetnek be, sokkal jobban lehetne tisztelni az igazi szakemberek szavát, mint ahogy azt a magas pozíción levő kisstílusú politikusok egyébként teszik. Azt mondom, „igazi”, mert mondvacsináltakból túl sok van. Szellemi nyomor, ha azt képzeljük, hogy a tisztségre való megválasztás okosabbá, szakszerűbbé teszi az embert. Ellenkezőleg, a tisztség mindennél jobban megszédítheti az embert, annyira, hogy még a szülőanyja sem ismer rá. Ezek a beképzelt „szakemberek” és „szakértők” tönkreteszik a politika értelmét és a polgárok életét.

Vajdaság egyik jellegzetessége nemzetiségi összetétel. Évek, évszázadok óta vitatkoznak azon, ki kit nyom el, használ ki, aláz meg, szorít lapszélre, ki kinek kérdőjelezi meg a jogait stb. Ilyesmire biztosan van példa, de mélységes meggyőződésem, hogy az adott probléma megoldásában nem mozdulhatunk el a holtpontról, amíg a szerbek kizárólag a szerbek jogairól, a magyarok a magyarokéiról, a románok a románokéiról stb. beszélnek. Mindezek a „hazafias” megnyilvánulások nekem falra, elhatárolódásra, elszigetelődésre, egyfajta bezárkózásra hasonlítanak. A megoldások pedig a fal túloldalán vannak. Az együttműködés felé vezető út csak akkor nyílhat meg, ha a szerbek, magyarok, románok, szlovákok, horvátok, ruszinok stb. nemcsak a saját nemzeti érdekeikre viselnek gondot, hanem ezzel párhuzamosan más nemzetek tagjainak az érdekeit is szem előtt tartják. Vajdaság csak akkor válik minden vajdasági érdekévé, csak akkor válik Szerbia termékeny alapjává. Ez a Vajdaság természeti és emberi erőforrásaival érdekessé válik a regionális összekapcsolódásra, a népek európai közössége számára. Vajdaságnak tehát sürgősen vissza kell kapnia alkotmányos jogait és kötelességeit, egyidejűleg meg kell hozni Szerbia új, demokratikus alkotmányát, és világosan meg kell határozni Vajdaság teljes körű autonómiáját. A valóban autonóm Vajdaság minden bizonnyal Szerbia mozgatójává és az európai integrációk hatékony együttműködőjévé válik.

Végezetül: Teleki gróf elképzelése „Jugoszlávia és Magyarország örök barátságáról” csak hat hónapig élt, de mint elképzelésnek tartósan van értéke. Talán éppen ma válik megvalósíthatóvá?

Dr. Gojko Mišković

TELEKI PÁL GRÓF, AHOGY SUGÁR F. PÉTER TÖRTÉNÉSZ LÁTTATJA

Charles W. Ingrao professzornak, az Austrian History Yearbook szerkesztőjének, az európai Vajdaság és Szerbia igaz barátjának ajánlom.

A tekintélyes Austrian History Yearbook (Osztrák történelmi évkönyv) 2000. évi harmincegyedik füzetében központi és kiemelt helyet foglal el a scattle-i Washington Egyetem nemrégiben elhunyt történelemtanárának, Sugár F. Péternek a tanulmánya. A tanulmány címe: Minél inkább változik, a magyar nacionalizmus egyre inkább azonosul korábbi önmagával (The More It Changes, the More Hungarian Nationalism Remains the Same) cleve arra utal, hogy a szerző nagy feladatot tűzött maga elé.

Mivel a szerző igazán jól ismeri a témát, és majdnem irodalmi nyelvezetet használ, ez a harminc-egynéhány oldalas esszé a Habsburg Birodalom, a Monarchia és Magyarország újabb kori politikai történetének igazi kaleidoszkópja.

A szöveg sikerének értékeléséhez nagyban hozzájárulnak a tekintélyes kommentátorok is: a bécsi Horst Haselsteiner professzor, a pozsonyi Dušan Kováč és a kolozsvári Camil Mureșanu professzor.

Ez a kiemelkedően jó és objektív szöveg két helyen említi Teleki Pál gróft. A Magyarország a két háború között című fejezet (145–147. oldal) a következő megállapításokat tartalmazza:

„Horthy Miklós ellentengernagy, a tulajdonképpeni régens nem az egyetlen volt, aki igazán meghatározta azt a húsz évet. Az első tíz év meghatározó egyénisége Bethlen István gróf volt, a másodikra pedig egy egész csoport nyomta rá bélyegét. Ennek a csoportnak az élén Gömbös Gyula, majd Imrédy Béla állt. Ők az országot a mérsékelt jobboldaliságtól a fasizmus felé vezették. A tragikus sorsú Teleki Pál gróf megkísérelte a lehetetlent: sikerrel koronázni a magyar nemzeti törekvéseket, de úgy, hogy az ország kimaradjon a második világháborúból. Miután öngyilkos lett, és Magyarország belépett a háborúba, a jobboldal egyre inkább a fasizmus felé toldott, s ez a Sztójay-kormány és Szálasi Ferenc rövid életű nyilas diktatúrája idején tetőzött.”

„... Bethlen rezsimje továbbéltette a magyar nacionalizmus hagyományos formáját (Nagy-Magyarország), de új kifejezési módokat kellett keresnie. A fő mód a revizionizmus, azaz a trianoni magyar határok kiigazításának a követelése lett. Hangsúlyozni kell, hogy a revizionizmus az etnikailag méltányos határrendezésen túl a »Szent Korona« területeire is igényt tartott.

Bethlen nem volt szemitabarát, de a zsidóüldözés nagy ellenérzést váltott ki belőle. Ellenezte a vagyonrongálást és az egyének elleni támadásokat, mert félt a csőcselék tombolásától. Ezenkívül úgy vélte, hogy a zsidók jelentős szerepet játszhatnak az országban mint vállalkozók. Figyelembe véve, hogy mit értek el a kereskedelemben, az iparban és a bankéletben, tudta, hogy az ország hasznos polgárai voltak, akik szervesen beépültek a gazdasági életbe. Sajnos, elveit hazájában csak kevesen vallották. Még az ugyanolyan konzervatív Teleki Pál gróf is, Bethlen egyik elődje, kötelezőnek érezte, hogy előterjessze Európa egyik első zsidó- és kisebbségellenes törvényét (az 1920. évi XXV. törvényt), és korlátozza a zsidóknak és más kisebbségieknek az egyetemekre való beiratkozását.”

A nacionalizmus hordaléka és a kiemelkedő személyiségek sorsa gyakran elválaszthatatlan egymástól. A dicső múlt emlegetése és a „Mindent vissza!” felkiáltás arra készítette Teleki Pál grófot, hogy az antik görög tragédiák hőseként lépjen színre. Ott pedig a nacionalizmus molocha várta.

ZÁRSZÓ

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A belgrádi Etnikai Kapcsolatok Fórumának és Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőházának szervezésében ma, Újvidéken *Teleki Pál gróf és a jugoszláv–magyar kapcsolatok* témáról kerekasztal-értekezletet tartottunk azzal a céllal, hogy elemezzük és történelmi szempontból megvilágítsuk azokat a körülményeket és azt a kort, amelyben Teleki gróf élt. A történelmi témák mellett a tanácskozáson szó volt Jugoszláviai és Magyarország együttműködéséről és kapcsolatainak távlatairól, valamint az európai régiók szerepéről az európai együttműködés és integráció fejlődésében.

Az értekezleten mintegy húsz referátumot és hozzászólást hallottunk magyarországi és hazai tudósoktól. Az érdekes beszámolókat nagy figyelemmel hallgatta a mintegy száz jelenlevő. A tanácskozás négy tematikus részre oszlott, amelyek jobbra tartalmilag kiegészítették egymást.

Az első tematikus rész keretében Teleki gróf személyiségéről, szerepéről és munkásságáról volt szó.

A második tematikus rész megpróbálta megvilágítani Teleki gróf szerepét a jugoszláv–magyar kapcsolatok fejlődésében, különös tekintettel politikai és államférfiúi egyéniségét. A 20. századi magyar politikai élet markáns alakjaként mutatták be, akinek államférfiúi tevékenysége két tragikus történelmi eseményhez, a két világháborúhoz fűződik. Az első világháború utáni időszakban Teleki gróf a trianoni szerződéssel befejezett párizsi békekonferencia tevékeny részvevője volt, a második világháború előtt a magyar kormány élén állt, és sikraszállt a jugoszláv–magyar örökbarátsági szerződés tiszteletben tartásáért, nyíltan visszautasítva, hogy a Jugoszlávia ellen irányuló agresszió közvetlen részvevője legyen.

A beszámolók rámutattak néhány olyan kérdésre, amelyek ma is bizonyos kételyeket ébresztenek, és különböző kommentárokat váltanak ki, mint Teleki antiszemitizmusa, revizionizmusa stb.

Felvetődtek a nemzeti kisebbségek múltbeli helyzetével kapcsolatos témák és megoldásuk lehetőségei is.

A magyarországi történészekről számos érdekes történelmi részletet hallottunk Teleki grófról és a második világháború előtti külpolitikai helyzetéről.

A kerekasztal-értekezlet munkájában irodalmárok is részt vettek, így Teleki személyiségét irodalmi szempontból is megvilágították.

Teleki gróf öngyilkosságát egy magas fokú erkölcsi integritással rendelkező ember etikus cselekedetének minősítették.

Az érdekes vita és az a tény, hogy a személyiségről folytatott többórás eszmecsere sem merítette ki e témát, és a felszólalások időtartamát korlátozni kellett, felveti annak igényét, hogy a benyújtott beszámolókat és mindazt, ami Teleki grófról e szövegről elhangzott, tudományos kiadványban publikáljuk, hogy mindezeket az eszméket a feledéstől átmentsük e történelmi korszak jövőbeni kutatói számára is.

A tanácskozás témája és jellege indokolták megtartását, és azt az óhajt, hogy folytatni kellene az ilyen jellegű összejöveteleket és együttműködést.

Reméljük, hogy a jövőben is alkalmunk lesz nálunk vagy Magyarországon találkozni és eszmecserét folytatni a Teleki gróffal vagy talán az e térség történelmi eseményeit megjelölő más személyiségekkel kapcsolatos ismereteinkről. Mindig készek és érdekelték vagyunk ebben, a mindkét fél számára hasznos együttműködésben.

Ezúttal is szeretnénk köszönetet mondani azoknak a felkért tudományos dolgozóknak, akik személyesen nem lehettek jelen a tanácskozáson, de beszámolójukat rendelkezésünkre bocsátották.

OROSZ János

LÉTÜNK – társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft., Újvidék. Szerkesztőség: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1. Tel.: (021) 57–216. E-mail: forumkk@eunet.yu Előfizethető a 45700–603–8–10750-es zsrószámlára. Kérjük, a számlán tüntessék fel: „Létünk”. Egyes szám ára 40 dinár, kettős szám 80 dinár. Előfizetési díj egy évre 160 dinár, külföldre, illetve külföldön 20 EU. Készült az újvidéki Agapé nyomdában,. YU ISSN 0350–4158